

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ DALI
DİNLER TARİHİ ANABİLİM DALI**

RUS ORTODOKS HİRİSTİYANLIĞINDA MANASTIR HAYATI

Doktora Tezi

Tahir MEHTİOĞLU

Ankara -2024

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ DALI
DİNLER TARİHİ ANABİLİM DALI**

RUS ORTODOKS HİRİSTİYANLIĞINDA MANASTIR HAYATI

Doktora Tezi

Tahir MEHTİOĞLU

**Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU**

Ankara-2024

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ DALI
DİNLER TARİHİ ANABİLİM DALI

RUS ORTODOKS HİRİSTİYANLIĞINDA MANASTIR HAYATI

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU

Tez Jüri Üyeleri

Adı Soyadı:

Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU

Prof. Dr. Ali İsra GÜNGÖR

Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ

Doç. Dr. Salih CİNPOLAT

Dr. Öğretim Üyesi Rukiye Aysun İNAN

Tez Savunma Tarihi: 01/07/2024

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU danışmanlığında hazırladığım “RUS ORTODOKS HİRİSTİYANLIĞINDA MANASTIR HAYATI ” (Ankara.2024)” adlı doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

01/07/2024

Tahir MEHTİOĞLU

ÖN SÖZ

Rus Ortodoks Kilisesi, Hıristiyan kiliseleri içinde yaşayan kadim ve bağımsız kiliselerden biridir. Bu tezi yazmamızdaki amaç Rus Ortodoks Kilisesine bağlı manastırların ve manastır hayatının bilinmesidir. Birçok dinde varlığını sürdüren ve yüzyıllardır manastırlarda uygulana gelen kısmen dışa kapalı yaşayış tarzları ile manastırlar daima merak uyandıran kurumlar olmuşlardır. Türkiye’de manastır hayatıyla ilgili daha önce yapılan araştırmalar Batı ve Doğu Hıristiyanlığıyla sınırlı kalmış ya da bazı dönemleri kapsayacak şekilde ele alınmıştır. Ancak Hıristiyan dünyasını temsilde Rus Ortodoks Kilisesinin önemli yeri olması ve konu hakkında Türkiye’de ciddi bir şekilde araştırma yapılmaması bizi bu hedefe yönlendirmiştir.

Çalışma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Manastır Hayatı konusu, doğrudan züht hayatıyla ilgilidir. Araştırmanın giriş kısmında istifade edilen kaynaklara ve Rusların ilk kroniği olma özelliğine sahip *Letopis Vremennih Let (Geçmiş Yılların Hikâyesi)* adlı eseri hakkında özet bilgiye yer verilmiştir.

Birinci bölümde, genel anlamda Hıristiyanlık ile birlikte diğer dinlerde manastır hayatının olup olmadığına ve dinlerin münzevi hayata bakışları tarihsel süreçleriyle ele alınmıştır. Başta Hint dinleri olmak üzere Çin Dinleri, Yahudilik ve İslam dini ile birlikte Doğu Ortodoks ve Batı Katolik Hıristiyanlığında züht hayatına değinilmiştir.

İkinci bölümde, özel anlamda Rus Ortodoks Hıristiyanlığında kilise ve manastırlarının ortaya çıkışına yer verilmiştir. Rus Ortodoks Kilisesinin tarihçesi Kiev Rusya’sından başlatılarak Rusların Hıristiyanlığı kabulü, ilk vaftiz oluşları ve Slav topraklarında Hıristiyanlığın yayılışı konusuyla birlikte Kiril ve Methodius kardeşlerin Hıristiyanlaşma sürecine olan katkısına değinilmiştir. Ayrıca, Rus topraklarında manastır hayatının ortaya çıkışı, tarihsel süreç içerisinde dönemlere göre manastırların durumu ve reform süreçlerinde yaşanan değişimler ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise Rus Ortodoks Kilisesine bağlı manastırların kurumsal düzeni hakkında bilgi verilmiştir. Bunun içinde 2017 yılında yayımlanan Rus Ortodoks Kilisesi ve Kutsal Sinoda bağlı Piskoposlar Konseyi Manastırlar ve Manastırlar Yönetmeliği esas alınmıştır. Manastırların açılması ve kapatılması kriterleri, bağlılık ve hiyerarşi yönünden manastırlar ile manastır çeşitlerine bu bölümde yer verilmiştir. Bununla birlikte keşişlerin dereceleri ve manastıra kabul sürecinin yanı sıra manastırlardaki günlük yaşam biçimleri hakkında konulara değinilmiştir.

Rus Ortodoks Kilisesi'nde Manastır Hayatı konusunu doktora tez olarak çalışmamda değerli danışman hocamın katkı ve teşvikleri büyük olmuştur. Bu fikrin ve konunun ortaya çıkışı hocamla olan istişare sonucu oluşmuştur. Doktora boyunca bana yol gösteren ve üzerimde büyük emeği çalışmanın ortaya çıkmasında büyük desteği olan, okuma ve eleştirileriyle, rehberliğinin yanında akademik yol göstericiliğiyle her konuda zihinsel dünyamı genişleten kıymetli danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca tez izleme komitesinde bulunan Prof. Dr. Ali İsmail GÜNGÖR, Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ ve Emekli Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU hocalarıma, tez jüri üyeleri Öğretim Üyesi Doç. Dr. Salih CİNPOLAT ve Öğretim Üyesi Dr. Rukiye Aysun İNAN'a, Rusça kaynak temininde yardımlarını esirgemeyen çalışma boyunca verdiği destek ve güncel bilgilerden dolayı Bursa Uludağ Üniversitesi İslam Tarihi Anabilim Dalında Doktora Öğrencisi olan değerli dostum Nariman HASANOV'a teşekkürlerimi sunarım.

Bugüne kadarki eğitim ve tecrübelerimle ortaya çıkan çalışmama dolaylı veya doğrudan katkı sunan tüm hocalarıma, dost ve arkadaşlarıma şükranlarımı sunarım. Son olarak doktora çalışması boyunca dualarını esirgemeyen anne ve babama, sabırla destek olan sevgili aileme teşekkür ederim.

Tahir MEHTİOĞLU
Ankara, 2024

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu, Amacı Ve Önemi	3
2. Araştırmanın Metodu, Kaynakları, Kapsam Ve Sınırlılıkları	4
3. Araştırma Sorunları/Hipotezler	5
4. Kavramlar	5

I. BÖLÜM

DİNLERDE MANASTIR HAYATI

A. DİNLERİN MÜNZEVİ HAYATA VE MANASTIR HAYATINA BAKIŞI.....	8
1. Hint Dinlerinde Züht Hayatı	8
2. Çin Dinlerinde Züht Hayatı	15
3. Yahudilikte Züht Hayatı.....	19
4. İslam'da Züht Hayatı	24
B. HRİSTİYANLIKTA MANASTIR HAYATININ TARİHSEL SÜRECİ.....	28
1. Doğu Ortodoksluğunda Züht Hayatı	29
2. Batı Katolikliğinde Züht Hayatı	35

II. BÖLÜM

RUS ORTODOKS KİLİSESİNİN VE MANASTIRLARIN ORTAYA ÇIKIŞI

A. RUS ORTODOKS KİLİSESİ TARİHÇESİ	43
1. Kiev Ruslarının Hıristiyanlığı Kabul Süreci.....	43
2. Rusların İlk Vaftiz Oluşu ve Askold ile Dir Etrafında Dönen Tartışmalar	46
3. Kraliçe Olga Döneminde Slav Topraklarında Hıristiyanlaşma	50
4. Knez Vladimir Dönemi ve Slav Topraklarında Hıristiyanlığın Yayılışı	56
5. Kiril- Methodius Kardeşlerin Hıristiyanlaşma Sürecine Katkısı.....	62

B. RUS ORTODOKS KİLİSESİNDE MANASTIR HAYATININ TARİHSEL SÜRECİ	65
1. Rus Topraklarında Manastırların Ortaya Çıkışı.....	65
2. Moğol İstilasası Döneminde Manastırların Durumu ve Önemi.....	79
a. Rus Ortodoks Manastırlarının İlk Reform Süreci.....	82
b. Reform Sürecinde Ortaya Çıkan Tartışmalar.....	86
3. Moskova Hanlığı Döneminde Manastırlar.....	89
4. Kutsal Sinod Döneminde Manastırlar.....	92
5. Sovyet Döneminde Manastırlar.....	96
a. Vladimir İliç Lenin Dönemi (1917-1924).....	97
b. Josef Stalin Dönemi (1928-1953).....	99
c. Nikita Sergeyeviç Kruşyov Dönemi (1953-1964).....	101
d. Leonid Brejnev Dönemi (1964-1982).....	103
e. Yuriy Vladimiroviç Andropov Dönemi (1982-1984).....	103

III. BÖLÜM

RUS ORTODOKS KİLİSESİNDE MANASTIRLAR VE MANASTIR HAYATI

A. RUS ORTODOKS KİLİSESİNDE MANASTIRLARIN KURUMSAL DÜZENİ .	107
1. Rus Ortodoks Kilisesinde Manastır ve Manastırcılık.....	107
a. Rus Ortodoks Manastırının Tanımı.....	108
b. Manastır Faaliyetleri ve Ekonomik Gelirleri.....	110
c. Manastırları Açma ve Kapatma Kriterleri.....	113
2. Bağlılık ve Hiyerarşi Yönünden Manastırlar.....	115
a. Stavropigiya Manastırları (Stauropigion).....	115
b. Piskoposluğa Bağlı Manastırlar.....	117
c. Stavropigiya Manastırlara Bağlı Manastırlar.....	117
3. Rus Ortodoksluğunda Manastır Çeşitleri.....	118
a. Külliye Tipi Manastırlar (Lavra).....	118
b. Hücre Tipi Manastırlar (Skit/Keli).....	120
c. Yurt Tipi Manastırlar (Kinoviya/Obşejitilstvo).....	121
d. Çöl Tipi Manastırlar (Pustın/Anahoret).....	123
e. Avlu Tipi Manastırlar (Podvorye).....	123
f. Çift Yaşam Manastırları veya Kadın-Erkek Ortak Manastırlar.....	126
g. Sütuncular Ya Da Sütun Keşişleri.....	128

4. Rus Ortodoksluğunda Manastır Yönetim Hiyerarşisi.....	130
a. Kutsal Patrik ve Kutsal Sinod	130
b. Piskoposluk	131
c. Manastır Kutsal Arhimandriti.....	132
d. Manastır Başrahibi (İgumen)	134
B. RUS ORTODOKS MANASTIRLARINA KABUL SÜRECİ VE YAŞAM BİÇİMİ	136
1. Manastıra Kabul Süreci ve Keşişlik Dereceleri (Postrig).....	136
a. Hizmetçi/Trudnik	137
b. Acemilik/Posluşnik	138
c. Cüppe Giydirme/Ryasafor-Rasophore	139
d. Shima (Küçük ve Büyük Shima).....	140
e. Keşişlikten Atılma	143
2. Manastırda Yaşam Biçimi Ya Da Manastırda Keşişin Bir Günü.....	145
a. Erkek Manastırı Gündelik Program	146
b. Kadın Manastırı Gündelik Program	146
SONUÇ	148
KAYNAKÇA	151
EKLER	169
Ek: 1. Manastırlar Listesi	169
Ek: 2. Harita ve Resimler	175
ÖZET	186
ABSTRACT	187

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
C	cilt
DVS	Deyaniye Vselenskih Soborov
PE	Pravoslavnaya Entsiklopediya
PSRL	Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey
PSRL İL	Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey İpotevskaya Letopis
PSRL LL	Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey Lvovskaya Letopis
PSRL ML	Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey Moskovskiy Letopisnıy
PSRL NKL	Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey Novgorodskaya Karamzinskaya Letopis
PSRL NL	Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey Nikonovskiy Letopis
PSRL NPLSMİ	Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey Novgorodskaya Pervaya Letopis Starşego i Mladşego İzvodov
PSRL RL	Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey Radzivilovskaya Letopis
PSRL TL	Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey Tverskoy Letopis
PSRL UVL	Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey Ustyujskiye i Vologodskiye Letopisi
PSS	Polnoye Sobraniye Soçineniy
PSZRİ	Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii
PVL	Povest Vremennih Let
S	sayfa
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDV	Türkiye Diyanet Vakfi
URPTS	Ustav Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi

GİRİŞ

Manastır hayatı özellikle Rus Ortodoks Hıristiyanlığında önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür. Bu çalışmanın kapsamı genel mânâda Hıristiyanlıkta manastır hayatının tarihsel gelişimiyle başlayıp, özel anlamda ise Rus Ortodoks Hıristiyanlığındaki manastır hayatı ile sınırlı tutulmuştur. Ancak araştırmasını yaptığımız bu konunun daha iyi anlaşılması için Hıristiyanlığın tarihsel gelişimi hakkında genel bilgiler de aktarılmıştır.

Yine konunun anlaşılmasını kolaylaştırmak için yeri geldiğinde açıklamalarda bulunulmuş ve sınırını aştığını düşündüğümüz yerlerde ise dipnot kısmında bilgi şeklinde açıklamalar yapılmıştır. Rus Ortodoks Hıristiyanlığındaki manastır hayatı bazı dönemleri mukayese edilerek karşılaştırma yapılmıştır. Tezimizde genellikle büyük ölçüde Rusya’da yapılan çalışmalardan istifade edilmiştir. Tezimizde yararlanılan önemli eserlerin başında Rusların ilk kroniği olma özelliğine sahip *Geçmiş Yılların Hikâyesi (Letopis Vremennih Let)* eseri olmuştur.

Bir millet dünya sahnesine çıkışını kendi tarihini beyan ederek ortaya çıktığı bilinmektedir. Her milletin bu minvalde, kendi geleceğine kılavuzluk edici kronikleri vardır. O cümleden Rusların ilk kroniğini *Geçmiş Yılların Hikâyesi* teşkil etmektedir. Türkiye’de de son dönemlerde Rusça kaynaklardan tercüme edilen kroniğin Türkçe yayınlarına rastlamak mümkündür. Rusça literatürde kronik üzerine sayısız eser kaleme alınmış olmasına rağmen bunların çok azı Türkçeye tercüme edilmiştir. Tezimizde kroniğin Türkçe yayınlarından da istifade edilmiştir.

IX. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar farklı redaksiyonları bulunan 43 Rus Yıllığı, rus tarihinin ana kaynaklarını büyük ölçüde içinde barındırmaktadır. *Geçmiş Yılların Hikâyesi* ise bunlardan *Lavrentiyev, İpatyev, Radzivilov, Moskova-Akademi, Hlebnik ve Pogodin* gibi 6 ana kaynaktan üç farklı nüshasıyla yer almaktadır. Fakat ikinci derecede önemli olan *Novgorod Yıllığı*’nın Komisyon Nüshası ile *Troits Yıllığı*’nın elyazmasının halen yayımlanmadığı bilinmektedir.¹

Geçmiş Yılların Hikâyesi yıllıklara göre farklılık arz etmektedir. Her yıllık *Geçmiş Yılların Hikâyesi*’nin üç farklı versiyonu Keşiş Nestor 1110-1113, Silvester 1116 ve Vasiliy adında bir ruhban tarafından yapıldığı kuvvetle muhtemel olan 1118

¹ Ahmet Ulusan, “*Geçmiş Yılların Hikâyesi*” (*Povest Vremennih Let*) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016), 58.

tarifli nüşhalarından birini veya karışımını ihtiva etmektedir. Vladimir şehrindeki Rojdetvenskiy Manastırı'nda muhafaza edilen Lavrentiyev Yıllığı, Keşif Lavrentiy tarafından 1377 yılında derlendiğı bilinmektedir.²

Rus kroniklerinin muhtevasını yabancı kaynaklar ve Kutsal Kitap'tan alınan metinler oluşturur. Kroniklerdeki tarihlendirmeler Yahudi takvimini esas alırken tezimizde bu tarihlendirmeler Miladi takvime göre dönüştürülmüştür. Kroniklerde geçen isimlerden sadece peygamber isimleri Türkçedeki yaygın olarak bilindiğı şekilde tezimizde kullanılmış ve diğeri isimlerde ise orijinaline sadık kalınmıştır. Yine Rusça kaynaklardaki isimler İngilizce kaynaklardan farklı olarak Rusça yazılışı ve teleffuzu ile birlikte alınmıştır. Örneğın Antony, Sergiy, Dimitriy vb. gibi alıntı yapılan kaynaktaki okunuş şekliyle isimlerin yazılışı aynen korunmuştur.

Slav halklarından olan Rusların dünya sahnesine çıkmalarında rahiplerin ve manastırların büyük katkısı olmuştur. Ortodoks Hıristiyanlığına mensup Rus milleti ve devletinin temelini adeta manastır kültürüyle yoğrulduğunu söylemek mümkündür. Rusya tarihinin her döneminde başta dini, kültürel ve siyasi alanda olmak üzere keşifler ve manastırların pek çok alanda önemli rol oynadığı görülmektedir.

İlk Rus Kronik yazarlığının asıl ideolojisinin ne olduğuna baktığımızda, Rusların dünya sahnesine çıkmaları konusunda Rus tarihini, kutsal ve temiz bir geçmişe dayandırmak istediklerini görmek mümkündür. İlk Rus Kronik yazarları Slav tarihini, Kitab-ı Mukaddes kronolojisine uygun şekilde hatta adeta onu taklit edencesine insanlığın ilk atası olarak kabul edilen Âdem'den itibaren başlatarak peygamberler şeceresini aktarmakta ve Kiev Rusya'sının kurucu knezlerinin soyunu bu şecereye dayandırdıktan sonra devletin kuruluşunu ve Slav halklarının ortaya çıkışını anlatmaktadır.³

Bunun temelinde de Rusların Yahudilerde olduğu gibi Yaratıcı tarafından seçilmiş bir millet ve yine onun tarafından yüceltilmiş bir devlet olma iddialarının bulunmasıdır. İlk Kronik yazarlığı ve diğeri eserlerin manastırlarda keşifler tarafından

² Ulusan, *Geçmiş Yılların Hikayesi*, 58; Keşif Lavrentiyev, *Lavrentiyev Kroniğı & İlk Rus Tarihi 1*, çev. Alihan Büyükçolak (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2024), 1/12.

³ Lavrentiyev, *Lavrentiyev Kroniğı*, 1/32.

yazılması ve muhafaza edilmesi de o dönemlerde manastırların ve keşişlerin Rusların tarihinde ne kadar etkin rol oynadıklarını göstermektedir.⁴

1. Araştırmanın Konusu, Amacı Ve Önemi

Araştırmanın konusu “Rus Ortodoks Hıristiyanlığında Manastır Hayatı” olarak belirlenmiştir. Birçok dinde varlığını sürdüren ve yüzyıllardır manastırlarda uygulana gelen kısmen dışa kapalı keşişlerin yaşayış tarzlarıyla manastırlar daima merak uyandıran önemli kurumlar olmuşlardır. Rus Ortodoks Hıristiyanlığında tarihi süreçte manastırların ortaya çıkışı, bu manastırların toplumsal, siyasi, dini ekonomik açıdan Rus tarihine etkilerini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Zengin bir geçmişi ve birikimi olan manastırların dolayısıyla da başkeşişlerin belli dönemlerde Rusya'nın tarihine yön vermeye çalıştıkları görülmektedir. İlk dönemlerde knezlerin daha sonraki dönemlerde ise çarların yürüttükleri politikalarla manastır faaliyetleriyle ilgili bazı tedbirlerin alındığı bilinmektedir. Rusya'da manastırların ortaya çıkışı ve yürüttükleri faaliyetleriyle birlikte tarihi süreç içerisindeki gelişiminin bilinmesi önem arz etmektedir.

Araştırmamızda Hıristiyanlıkta Manastır kurumunun ortaya çıkışı, ilk dönemlerden günümüze kadar tarihi süreç içerisindeki gelişimi ele alınırken, Rus Ortodoks Hıristiyanlığında manastır hayatının ne zaman başladığı, Manastır – Kilise ve Manastır – Devlet arasındaki ilişkilerin nasıl olduğu, varsa manastırcılığın ekolleri, sosyal ve kültürel faaliyetlerini ve etkileri, Manastır'da yaşayan keşişleri münzevi hayata iten sebepleri, keşişlerin Hıristiyanlığa ne gibi katkıları olduğu, kadın Manastırları, kadınların manastır hayatındaki yeri, Rus Ortodoks Hıristiyanlığında Manastır kurallarını, Sovyetler Birliği dönemi öncesi ve sonrası karşılaştırılarak ayrışan ve benzeyen hususlar konumuza dâhil edilmiştir.

Türkiye'de konu ile ilgili daha önce yapılan araştırmalar Batı ve Doğu Hıristiyanlığıyla sınırlı kalmış ya da bazı dönemleri kapsayacak şekilde ele alınmıştır. Ancak Hıristiyanlığı temsilde Rus Ortodoks Kilisesi'nin önemli yeri vardır. Rus Ortodoks Hıristiyanlığında Manastır ve manastır hayatıyla ilgili Türkiye'de ciddi araştırma yapılmamıştır. Bunun başlıca sebebi de Sovyetler Birliği döneminde böyle bir araştırma imkânının olmayışdır. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra da bu konuda kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Bu araştırma Rus Ortodoks Hıristiyanlığındaki

⁴ Lavrentiyev, *Lavrentiyev Kroniği*, 1/19-22,29.

Manastır Hayatı hakkında ülkemiz literatürüne katkı sağlaması ve bu konuda var olan bir eksikliğin giderilmesi açısından önemli bir çalışma olacağı düşünülmektedir.

2. Araştırmanın Metodu, Kaynakları, Kapsam Ve Sınırlılıkları

Tarih boyunca Hıristiyanlar için Kilise ile birlikte en önemli diğer bir kurum da manastır olmuştur. Manastır hayatı özellikle Rus Ortodoks Hıristiyanlığında önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür. Dinler Tarihinin çalışma yöntemi betimleyici olduğundan araştırmanın tarafsız ve objektif olmasına gayret gösterilmiştir. Seçilen tez konusu aynı anda tarih ve kutsalları barındırdığı için hem tarihsel, hem deskriptif/tasviri, hem de fenomenolojik metot takip edilerek tahlil ve terkip yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın temel çerçevesi genel mânâda Hıristiyanlıkta manastır hayatının tarihsel gelişimi ile başlayıp, özelde ise Rus Ortodoks Hıristiyanlığındaki manastır hayatı ile sınırlıdır. Ancak konunun daha iyi anlaşılması açısından Hıristiyanlığın tarihsel gelişim süreci hakkında genel bilgiler de verilmiştir.

Yine konunun anlaşılmasını kolaylaştırmak için yeri geldiğinde açıklamalarda bulunulmuş ve sınırını aştığını düşündüğümüz yerlerde ise dipnot kısmında bilgi şeklinde açıklamalar yapılmıştır. Böylece, Rus Ortodoks Hıristiyanlığındaki manastır hayatının dünü ve bugününü de mukayese ederek karşılaştırma imkânı bulmuş olacağız. Bunun için bu araştırma Rus Ortodoks Hıristiyanlığındaki manastır hayatı ve anlayışının tanıtımı hakkında ülkemiz literatürüne katkı sağlaması ve bu konudaki eksikliğin giderilmesi açısından önemli olduğunu belirtmeliyiz. Bu tezimizde genellikle büyük ölçüde Rus Ortodoks Hıristiyanlığı'nın temel kaynakları ile Rusya'daki yapılan çalışmalardan istifade edilmiştir. Tezimizde yararlanılan önemli eserlerin başında Rusların ilk kroniği olma özelliğine sahip *Geçmiş Yılların Hikayesi (Letopis Vremennih Let)* eseri olmuştur. Bununla birlikte 2017 yılında yayımlanan Rus Ortodoks Kilisesi ve Kutsal Sinoda bağlı Piskoposlar Konseyi Manastırlar ve Manastırlar Yönetmeliği esas alınmış ve uygulamada olan en son manastır tüzüğünden istifade edilmiştir. Rus Ortodoks manastır hayatının incelendiği bu çalışmada birçok Rusça kaynak kullanılmıştır.

Türkiyede ise Batı Hıristiyanlığı ve Doğu Ortodoks Hıristiyanlığı üzerine önemli çalışmalar yapılmaktadır. Bunlardan Rus Hıristiyanlığı üzerine Ş. Muhammed Dualı'nın ve "*Rus Ortodoks Kilisesi Tarihi*" adlı eserleri bu alanda yapılmış önemli kaynaklardan

biri olarak kabul edilmektedir. Batı Hristiyanlığında manastır hayatı üzerine Yasin Güzeldal'ın "Batı Manastır Geleneğinde Aziz Benedikt *Başlangıçtan Günümüze Rusya'da Din-Devlet İlişkileri* ve Manastır Hayatına Dair Görüşleri" adlı önemli doktora çalışması bulunmaktadır. Bunun dışında Cüneyt Yeşil'in "Ruhbanlık Süryani Kadim Kilise Hiyerarşisi" adlı eseri Süryani kilisesinde Manastır hayatı, Ruhbanlık ve ruhban sınıfı üzerine önemli bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmalar da incelenmiş, istifade edilmiş ve bu çalışmaya ışık tutmuştur.

3. Araştırma Sorunları/Hipotezler

Manastır hayatı Hristiyanlıktan önce de diğer dinlerde var olan bir olgudur.

Manastır hayatı son halini alıncaya kadar farklı dönemlerden geçmiş ve değişime maruz kalmıştır.

Manastır hayatı Rus Ortodoks Hristiyanlığında Kilise kadar önemli bir yere sahiptir.

Manastır hayatının kendine özgü kuralları vardır.

Manastır hayatında kutsal varlıkların yanında kutsal şahıslar, kutsal nesnelere, kutsal zaman, kutsal mekan ve kutsal olaylara rastlamak mümkündür.

Hristiyanlıkta manastır hayatının ortaya çıkışında Eski ve Yeni Ahit'teki delillerin de etkisi bulunmaktadır.

Rus Ortodoks Kilisesinin günümüze kadar gelişiminde manastırların yeri ve önemi nedir?

Rus Ortodoks Hristiyanlığına bağlı manastırların diğer manastırlarla etkileşimi nasıldır?

4. Kavramlar

Manastırla ilgili birçok özel kavram vardır. Tezimizle ilgili temel kavramların burada ele alınması ve açıklama yapılması önem arz etmektedir. Grekçe "tek, yalnız" manasına gelen ve "monos" sözcüğünden türetilen manastır kelimesi, münzevi hayat tarzını benimseyenlerin (monachos) yaşadığı mekânları ifade eden monasterion'un Türkçeleşmiş şeklidir. Bu kelime batı dillerinde *monastery* (İng.) ve *monastere* (Fr.) şeklinde kullanılmaktadır. Arapça'da ise Hristiyan Manastırlarını ve genellikle keşiş hücrelerini tarif etmek için *devr*, *deveran* (dönmek, dolaşmak, yönetmek) kökünden

türetilen *deyr* kelimesi ve keşişler içinde *deyyar* ve *deyrani* kelimeleri kullanılmaktadır.⁵ Manastırlar, münzevilerin bir arada yaşadığı ve küçük hücrelerde inzivaya çekildiği yerler olarak ifade edilmektedir.⁶

Manastırlarda yaşayanlar ve Hıristiyanların zahid kişileri için Farsça'da keşiş kelimesi kullanılmaktadır. Süryanice'de "*pir, şeyh ve kâhin*" manasındaki karşılığı keşiş, Aramice'de *keşiş*'dir. Arapça'da ise bunun için *kas* ve *kıssis* kelimelerinin kullanıldığı görülür.⁷

Grekçe *šır*" anlamına gelen mistizm kelimesi zamanla değişikliğe uğrayarak *bütün bir hakikat problemine akli ve daha çok sezgiye dayalı melekelerle özel biçimde yaklaşmak*" manasına gelmeye başlamıştır. Mistizm *görünenin ötesine veya görünmez olana geçme tecrübesi*" şeklindeki genel anlamıyla da belli bir dine özgü olmayıp bütün dinlerde rastlanan bir olgudur. Ortaçağ teologları mistik teolojii *tecrübi hikmet, aşkın yönlendirmeye ruhun Tanrı'ya doğru teveccühü; ilahi aşk sayesinde ulaşılan tecrübi bilgi*" şeklinde tanımlamıştır.⁸

Batı'da züht için kullanılan ascetizm kelimesi Grekçe'de "*şekil vermek*" anlamındaki askeo fiilinden türetilen askesis'ten gelir. Kelime, milattan önce II. yüzyılda Grek pagan zahidlerin bedenlerini kontrol etmesi karşılığında kullanılmaya başlandığı ifade edilir.⁹ Asketizm ise kendini sınırlama, öz disiplin, kendini inkâr etme egzersizleriyle manevi bir hedefe ulaşmaya yardımcı dualar, zor yeminlerin yerine getirilmesi, kendi kendine işkenceyi gerektiren bir yöntem¹⁰ olarak kabul edilir. Kenobitik topluluksal bir inziva hayatını, eremitik ise daha çok tek başına bir inziva hayatını ifade ederken, çölde yaşayan zahitler için de *hermit* tabirinin kullanıldığı

⁵ Salime Leyla Gürkan, "Manastır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/558.

⁶ Türker Alkan, "Duyumsal Yoksunluk; Çilecilik ve Dinsel Deneyim", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 35/01 (01 Ocak 1980), 189.

⁷ Şinasi Gündüz, "Keşiş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/322.

⁸ İlhan Kutluer, "Mistisizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/188.

⁹ Kürşat Demirci, "Züht (Diğer Dinlerde)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/533.

¹⁰ L.V. Litvinova, "Asketizm", *Pravoslavnaya Entsiklopediya* (Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr "Pravoslavnaya Entsiklopediya", 2001), 3/593.

görülmektedir.¹¹ Rusça'da münzevi hayat yaşayanlar için *otşelnik*¹² denir. Ayrıca, keşiş anlamına gelen *prepodobny*¹³, *monah*¹⁴, *podvijnik*¹⁵, *anahoret*¹⁶ gibi farklı kavramlar da kullanılmaktadır.

Manastırlarda kalan keşiş topluluğunun başında bulunan yetkili rahibe *Abbot*, başrahibeye ise *Abbess* denildiği, bu sözcüğün İbranice Ab (baba anlamında) sözcüğünün Süryanice söylenişi olan abba sözcüğünden türetilmiş ve başlangıçta dini bir cemaatin liderine unvan olarak kullanılmakta iken, zamanla anlam değişikliğine uğramış ve manastırlarda keşişlerin başında bulunan başrahibi tanımlamak için kullanıldığı ifade edilmiştir.

Manastırda yaşayan Abbot'un kırsal alandaki otoritesi piskoposun kırsal alandaki otoritesinden daha güçlüdür. Abbessler, Abbotlardan farklı olarak herhangi bir sakramenti yönetme yetkisine sahip değildirler. Abbot ve Abbess'lerin görevleri genellikle ömür boyu devam eder, fakat günümüzde daha kısa süreli de olabilmektedir. Abbot ve Abbess dışında monastikler için kullanılan başka tabirler de vardır. Çünkü monastisizm ile ilgili tabirlerin bölgeye, tarikatlara veya mezheplere göre değişebildiği bildirilmektedir.¹⁷

Hıristiyanlık tarihinin en önemli yapılarından biri de şüphesiz manastır kurumudur. Manastırların Hıristiyanlığın bir ürünü olduğu düşünülür. Ancak bu yaklaşım doğru değildir. Çünkü Hinduizm, Budizm ve bazı Yahudi cemaatleri içinde inziva hayatı yaşayanlara rastlamak mümkündür. Genelde diğer dinlerde ve özelde Hıristiyanlıkta manastır hayatının ne ifade ettiğini birinci bölümde ele almayla çalışacağız.

¹¹ Murat Tural, *Ortaçağ Doğu Hristiyanlığında Manastır Hayatı* (İstanbul: İQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011), 14.

¹² Vladimir Dal, *Tolkoviy Slovar Russkogo Yazıka & Sovromennaya Versiya* (Moskva: Eskimo, 2006), 450.

¹³ Dal, *Tolkoviy Slovar Russkogo Yazıka*, 523.

¹⁴ Dal, *Tolkoviy Slovar Russkogo Yazıka*, 391.

¹⁵ Dal, *Tolkoviy Slovar Russkogo Yazıka*, 488.

¹⁶ Dal, *Tolkoviy Slovar Russkogo Yazıka*, 16.

¹⁷ P. Volk, "Abbot", *New Catholic Encyclopedia* (Washington D.C.: Thomson & Gale, 2003), 1/9-10.

I. BÖLÜM

DİNLERDE MANASTIR HAYATI

A. DİNLERİN MÜNZEVİ HAYATA VE MANASTIR HAYATINA BAKIŞI

Manastır hayatı dinlerin ortak yönünü teşkil etmektedir. Rus Ortodoks Hıristiyanlığında manastır hayatına geçmeden önce Hıristiyanlıktan önceki ve sonraki dinlerde ya da felsefi sistemlerde mistik hayatın bulunup bulunmadığı konusuna değinilecektir.

Hinduizm, Budizm, Taoizm, Konfüçyanizm gibi uzak Doğu dinleri başta olmak üzere, gerek Grek Helenistik mistik dinleri ve felsefeleri, gereksede Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi dinlerle ilgili araştırmalar neticesinde şu sonuca ulaşılmıştır: Bütün büyük dünya dinlerinde mistisizmin ifade ediliş biçimleri arasında farklılık bulunduğu, fakat aynı zamanda tecrübe ve anlayış bakımından birlik görüldüğü belirtilmektedir.¹⁸

Dinlerdeki asket düşünce ve uygulamaların kaynağı mistik bir temele dayandığından ortak özellikleri bakımından dünyevi ve nefsanî istekleri reddetme, sezgiyle kavrama, hakikate ve kurtuluşa ulaşma arzusu, kendini inkâr etme ve yakın çevreden uzaklaşma vb. gibi temel değerlere sahip oldukları görülmektedir. Bu bölümde diğer dinlerin münzevi hayatı hakkında kısaca bilgi verilecektir.

1. Hint Dinlerinde Züht Hayatı

Hint dinlerindeki mistisizm veya münzeviliğin kaynağı tanrılardan gelmektedir. Tarihsel süreçte, Hinduizm'in ve Brahmanizm'in kutsal metinlerine yansıdığı şekliyle tanrıların başlangıcı bulunmakta ve ölümlü bir varlıklar olarak anılmaktadırlar. Ölümsüzlüğe ulaşmak isteyen tanrılar kendilerini münzeviliğe adayarak ebedi ölümsüzlüğe ulaşmaktadırlar.¹⁹ İşte Hinduizm'deki ilk münzeviler de toplumdan soyutlanmakla tanrılar katına yükselmekte ve ölümsüzlüğü aramaktadırlar. Aynı şekilde

¹⁸Kutluer, "Mistisizm", 30/189.

¹⁹ Kürşat Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1991), 50.

Hint dinlerinden Caynizm’de de tanrıların katına yükselme münzeviliği başlatan tanrıların yöntemi ile gerçekleşmektedir. Caynizm gerçek özgürlüğe, hakikate dolayısıyla da ölümsüzlüğe ulaşmak için münzeviliğin zorunlu olduğunu vaz etmektedir.²⁰ Son olarak Hint asketizminde nihai gaye kişinin “*samsara*” olarak adlandırılan karma çarkından kurtularak “*mokşa*” denilen kurtuluşa ulaşması hedeflenmektedir.²¹

Hint asketizmini dört temel aşamada incelemek mümkündür. Bu dönemler Hint asketizmini oluşturdukları gibi Hinduizm ve ona bağlı olarak ortaya çıkan farklı dinlerin ve mezheplerin asketik yaşam biçimlerini de şekillendirmişlerdir.

1. İlk dönem asketizmi. Bu dönemde asketikler genellikle ormanlarda bireysel dolaşarak dilenmek suretiyle geçimlerini sağlamaktadırlar. Temel özellikleri asketizmin ilkel formlarını çağrıştırmakta ve mezarlıklarda yaşamak, çıplak dolaşarak büyüçülük yapmak, inek dışkısı ve sidiğiyle beslenme gibi ilkel asketik tecrübeler sergilemişlerdir.²²
2. Brahman asketikler dönemi. Yüksek kasta mensup Brahmanların münzeviliği seçebildikleri ve züht hayatının belli kurallar çerçevesinde kurumsallaşarak özel bir dini pratik halini aldığı dönem olarak kabul edilmektedir. Dönemin asketik pratikleri yazılı kanunlar ile belirlenmiştir.²³
3. Caynist asketikler dönemi. Bu dönem asketikleri kurumsallaşarak belli topluluklar etrafında gruplar oluşturarak *şrama*’larda *tapas* ibadetini icra ederek münzeviliği sürdürmüşlerdir. Caynist döneminin karakteristik özelliği aşırı ve abartılı eylemlerde bulunarak züht hayatı sürmeleri olmuştur.²⁴
4. Budist asketikler dönemi. Budizm mistik kurtuluş amacı etrafında şekillenen dini gruptur. Bu dönemin asketikleri öncelikle mevcut dini inançlara tepki olarak ortaya çıkmışlardır. Dolayısıyla Budist asketikleri kendinden önceki

²⁰ Gordon Johnson, *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Hint Dünyası Hindistan, Pakistan, Nepal, Bhutan, Bangladeş ve Sri Lanka*, çev. Müfide Pekin (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998), 10/64.

²¹ Ali Gül, *Ansiklopedik Hinduizm Sözlüğü* (İstanbul: İz Yayınları, 2018), 71; Ali İhsan Yitik, *Doğu Dinleri* (İstanbul: İsam / İslam Araştırmaları Merkezi, 2014), 49.

²² Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi / cilt 1*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2003), 1/290.

²³ V.G. Lisenko, “Asketizm v İndii: Yego Pritsipi i Osnovniye Formi”, *Religiovedeniye* 1 (2004), 129.

²⁴ Lisenko, “Asketizm v İndii”, 130.

gelen din adamlarını eleştirerek tamamen züht hayatıyla yeniden şekillenen bir dini asketik anlayış geliştirmişlerdir.²⁵

Hint dinleri genel karakteristik özellikleri itibariyle münzeviliğe dayanmaktadır. Hindistan'da çilecilik sadece sıradan dindarlığa bir alternatif değil, aynı zamanda alt kıtanın tüm dini yaşamının ideal ve ahlaki normlarının en önemli ve pratikteki tek kaynağı olmuştur. Başka hiçbir dini gelenekte çilecilik bu kadar önemli bir paradigmatic rol oynamamış ya da bu kadar kitlesel ve sistematik bir karakter kazanmamıştır. Ana dini ve felsefi akımlar çileciler arasında doğmuş ve gelişmiştir, ancak tarihleri boyunca bunun ötesine geçmişlerdir. Caynizm'in kurucusu Mahavira (ö. M.Ö. 527), Ajivika'nın kurucusu Makkhali Gosala (d. M.Ö. 484), Budizm'in kurucusu Shakyamuni Buddha (M.Ö 6. yüzyıl), bireysel ve dünya ruhunun Atman ve Brahman'ın özdeşliğine dair monistik doktrini yaratan Upanishad düşünürleri ve daha sonraki zamanlarda birçok otoriter düşünür, dini ve felsefi okulların kurucuları çileciler olmuştur. Shankara, Ramanuja, Sureshvara, Madhusudana Sarasvati'den başka Budist ve Caynist yazarların çoğu asketik ve münzevi kültürü temsil etmişlerdir. Diğer bölgelerin dinsel geleneklerinde olduğu gibi Hindistan'da da çileciliğin vazgeçilmez koşulu toplumdan radikal bir kopuş, toplumsal, dinsel ve kişisel yükümlülüklerden ve toplumun geliştirdiği değerlerden feragat ve çileciyi olası tüm karşıtıklara karşı savunmasız kılan ideal bir içsel durum arayışına kendini tamamen adamaya hazır olmaktır.²⁶ Sıcak ve soğuk, açlık ve susuzluk, zevk ve acı, arzu ve nefret, zenginlik ve yoksulluk ve dini terimlerle, saf ve saf olmayan, doğru ve yanlış, iyi ve kötü karşıtıklarını aşmak çileciler, münzeviler ve bu yolu seçen mistikler için bir hedef, aşılması ve ulaşılabilecek kurtuluş yolu olmuştur.²⁷

Hint asketizmi eksen çağı (M.Ö.800-200) olarak adlandırılan dönemde ciddi bir taraftar toplayarak tarihinin zirve dönemini yaşamıştır. Eksen çağında Hint mistiklerinde, münzevi çilecilerinde ciddi bir artışın gerçekleştiği görülmektedir. Bu dönemin münzevi keşifliğinin bireysel yani liberal karakterli olarak yayılmış olduğu anlaşılmaktadır. Eksen çağında asketizmin yaygınlaşmasını sosyo ekonomik ve politik gelişmelerle açıklamak mümkündür. Hint alt kıtasında devletin içindeki hanedan çekişmelerinden ve bunun sonucu olarak kabileler arası çıkan iç savaşlar istikrarsızlığı ciddi olarak etkilediği gibi devletin bekasını öngörülmez tehlikeye sokmuştur. Devlet

²⁵ Lisenko, "Asketizm v İndii", 130.

²⁶ Gül, *Ansiklopedik Hinduizm Sözlüğü*, 71-74.

²⁷ Lisenko, "Asketizm v İndii", 122.

içindeki istikrarsızlık beraberinde din alanında da yozlaşmayı tetiklediği gibi dinin kapsadığı alanlara, dini kurumlara ve din adamlarına itirazlar yüksek sesle dillendirilmeye başlanmıştır. Dini kurumlara ve yozlaşmış din adamlarına itirazlar Hint münzeviliğini tetiklemiştir. Dini kurumların ve din adamlarının zenginliği, buna karşı halkın fakirlik ile boğuşuyor olması sonucu mevcut düzene bir isyan başlamış ve münzeviliğin bireysel olarak artmasına sebep olmuştur.²⁸

M.Ö. 2. yüzyıldan itibaren Hint asketizmi yazılan kanunnameler ile kayıt altına alınmaya ve çerçevesi belli kutsal kurullarla belirlenmeye başlanmıştır. Hinduizm'in kutsal kanunlarını içeren Manusmriti metinleri Hint münzevilerinin kurallarını belirleyen yazıları kendi bünyesinde barındırmaktadır. Hint mistik geleneğinin çilecilik ve münzevi hayatını barındıran kısmı Manu kanunlarında 97 madde etrafında özetlenmiştir. Münzevilik kanunları Hint mistik çileciliğini belli çerçevede düzenleyerek münzevilerin yaşamlarını insanlardan uzaklaşmadan sürdürebilme olanağını yaratmıştır. M.Ö. 2 asır öncesi münzeviler ormanlarda köklerle beslenerek dilencilik ile geçimlerini sağlarken²⁹ yeni kanunlar dilenerek veya dilenmeden de manastır sistemi içinde yaşama hakkı tanımaktadır.³⁰

Hinduizm'de münzevi hayatı belirten 4 farklı kavramdan bahsedilmektedir. Bu kavramlar aynı şekilde 4 farklı keşiş türünü ve keşişin takip edebileceği farklı aşamaları göstermektedir. Hint kutsal metinlerinden Rigveda'larda "yati", "keşin", "muni" ve "vratya" keşişlerinden bahsedilmektedir. "Yati" Sanskritçede terk eden kişi, münzevi, asketik anlamlarına gelmektedir.³¹ "Keşin" vücudu kıllı, ürpertici görüntüsü ile tüylü, saçlarını uzatarak kendisini münzeviliğe adanmış bir kişi olarak tasvir edilmektedir.³² "Muni" olarak adlandırılan keşişler ise genellikle turuncu elbiseli münzevileri tanımlamak için kullanılmıştır.³³ Son olarak da "vratya" çileciliğe yemin etmiş kişileri tanımlamak için kullanılmaktadır.³⁴

²⁸ Lisenko, "Asketizm v İndii", 124-125.

²⁹ Karen Armstrong, *Büyük Dönüşüm & Eksen Çağı ve Dinsel Geleneklerin Başlangıcı*, çev. Barış Baysal (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2019), 174.

³⁰ Kolektif, *Manu Kanunları Manusmriti*, çev. Korhan Kaya (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2024), 129-138.

³¹ Gül, *Ansiklopedik Hinduizm Sözlüğü*, 463.

³² *Rigveda*, çev. Korhan Kaya (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 954.

³³ *Rigveda*, 954.

³⁴ Lisenko, "Asketizm v İndii", 124.

Hint çileciliği ibadetle bütünleşmiş bir karaktere sahiptir. “*Tapas*” adı verilen meditasyon Hint münzevi çileciliğinin ayrılmaz bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. “*Tapas*” ibadet olmak yanında aynı zamanda münzeviyi *mokşa*’ya ulaştırarak tanrılar ile eşitleyen hatta tanrıların bile üzerine çıkararak bir meditasyon olarak kabul edilmektedir. “*Tapas*” yapan münzevi bedenine eziyet ederek onun içindeki enerjiyi çıkarmayı hedeflemektedir. *Tapas*’ta münzevi bedeni uykusuz bırakarak, konuşmayarak, sıcak veya soğuk bir yerde uzun süre oturarak bedenini hissizleştirerek, açlıkla, susuzlukla bedenin içinde var olan birikmiş enerjiyi yani insanüstü *siddhi*’yi harekete geçirmeye çalışır. Tanrısal bir eyleme dönüşmesi gereken *tapas* meditasyonu münzeviyi kendisinden tanrıların bile çekindiği bir ruh haline dönüştürür. Hint münzevilikinde *Tapas* meditasyonunun gücüne olan inanç Hint asketiklerini derinden sarsmış olarak bu meditasyonu tanrıların kendisi bile uygulamaktan çekindiğine inanılmaktadır.³⁵

Hinduizm’de mistikler, münzeviler, gurular ve müritlerin toplanarak yaşadıkları manastır tipi yerleşim alanları bulunmaktadır. “Aşram/Âshram” adı verilen bu kutsal yerler münzevi dervişlerin toplanarak dünyadan soyutlandıkları mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanskritçe şram/shram kökünden türetilen kavram çalışmak, çabalamak anlamına gelmektedir. Şram/shram münzeviler için dünyadan el etek çekerek ruhi gelişim adına çalışmak anlamını kazanmıştır.³⁶ Aşramlar dervişlerin kendi benliğinden soyutlanarak mistik tecrübelerini yaşayabildikleri ibadethanelerdir. Aşrama gelen münzevi sadece benliği ya da şuurundan soyutlanmaz orada inzivaya çekilen kişi kozmik ve sosyal tecrübeyi de birleştirmeyi hedeflemektedir.³⁷

Hint Manastırcılığında bulunan kişinin kendi hayatından feragat etme kültürünün tarihi M.Ö. 600 yılına kadar uzanmaktadır. Münzevilik zamanla her ne kadar değişime uğrasa da, ilk zamanlardan beri tarihsel bir sürekliliğe sahiptir. Hindistan’da Ganj nehrinin kıyılarında M.Ö. 6. ve 7. yüzyıllarda çileci münzevilik yaygınlaşarak müritlerinin ve takipçilerinin çoğalmaya başladığı dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönem aynı zamanda Hint asketizmindeki münzevilik pratiklerinin çeşitlendiği, farklı

³⁵ Lisenko, “Asketizm v İndii”, 126.

³⁶ Gül, *Ansiklopedik Hinduizm Sözlüğü*, 75; Cemil Kutlutürk, *Hinduizm’de Avatar İnanç* (Ankara: Otto, 2018), 236.

³⁷ Mehmet Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü* (Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2005), 52; Arzu Yıldız, *Hint Dinlerinde Kutsal İnsan Kavramı “Sadhu” Ve “Sadhvi” Örneği* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 4.

Brahmanik mezheplerinin ve dinlerinin ortaya çıkmaya başladığı zaman dilimidir.³⁸ Aynı dönemlerde yani M.Ö. 6. yüzyılın sonlarından itibaren Budizme bağlı çileci yogacılar ve Caynizme bağlı çileci keşişler münzeviliği dinlerinin ve mezheplerinin ana eksenine oturarak öğretilerini inşa sürecine girişmişlerdir. Bu dönemde Budizm ve Caynizm öğretilerini kabul eden her 8 yaşından büyük çocuklara manastır öğretisi aşıl原因 olarak tavsiye edilmiştir. Bu ise Brahmanizm'den farklı olarak manstırcılığın ilk olarak bir din tarafından kurtuluş yolu olarak çocuk yaştan itibaren tavsiye edilmesi ve onurlandırılarak yüceltilmesi anlamına gelmektedir.³⁹ Zira Caynizm öncesi çilecilik, ormana veya manastıra çekilme sonradan Manusmriti kanunlarıyla da belirleneceği gibi “derisinin buruştuğunu”, “saçlarının beyazladığını” ve “oğullarının oğullarını gördüğü” zaman olmalıdır.⁴⁰

M.Ö. 4-5. yüzyıllarda Budizm ve Caynizm'de *Şramanalar* denilen münzevi keşişler ortaya çıkmaya ve Hint kıtasından yayılarak kendi görüşlerini vaz etmeye başlamışlardır. Şramana keşişlerinin dünya hayatından kopan, kalıcı bir örtüye sahip olmayan ve geceyi iki kez aynı yerde geçirmeyen, sadaka veya artıklarla beslenen, dilenci kâsesi, asa ve kıyafet dışında hiçbir şeyleri olmayan manevi hakikat arayanlar olduğu ifade edilmektedir.⁴¹

Budizm'de manastır hayatının ortaya çıkışını anlayabilmek için öncelikle, bu dinin kurucusu olan Buda'nın dini telkinlere başlamadan önceki hayat sürecinin bilinmesi gerekir. Çünkü Buda, sitemini, yetiştiği ortama ve geçirdiği hayat tecrübelerine göre kurduğu bilinmektedir. Buna göre Buda yirmi dokuz yaşında zengin babasının evini terk ederek ormana çekildiği, altı yıl boyunca tek başına ormanlarda ve dağlarda dolaştığı, çok az yiyerek ve bedenine eziyette bulunarak çileciliği denediği, rahatsız edici elbiseler giyerek günlerce aynı pozisyonda durduğu, dikenler üzerinde oturduğu ve yıkanmadan çürüyen cesetler arasında yaşadığı, günde bir tahıl veya pirinç tanesiyle idare ettiği bilinmektedir. Nihayet, "büyük gerçek" kendisine açıklanmaya kadar kalkmama kararı ile bir incir ağacının altına oturduğu ve sekizinci gün büyük

³⁸ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi / cilt 2*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2009), 2/94.

³⁹ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi / cilt 2*, 2/99.

⁴⁰ Kolektif, *Manu Kanunları Manusmriti*, 129.

⁴¹ M.F. Albedil - Ya.V. Vasilkov, “Vidi İndiyskih Asketov”, *Obrazı Ā Znakı v Traditsiyah Yujnoy i Yugo Zapadnoy Azii* 61 (2015), 16.

deneyimin başladığı, kırk dokuz gün boyunca aynı yerde kaldığı anlatılmaktadır.⁴² Buda'nın çile deneyimleri ileride onun başlatmış olduğu doktrinin esasını oluşturarak günümüze kadar takip edilecektir.⁴³

Budizm'de manastır hayatı her ne kadar Buda ile başlamış olsa da, tamamen Buda'nın eseri değildir. Çünkü ondan önce de züht ve manastır hayatı ile ilgili fikir, inanç ve uygulamaların mevcut olduğu bildirilmektedir. Ancak Buda manastır hayatına getirdiği kurallarla sistematik hale getirmiş ve kurumsal bir yapıya dönüştürmüştür.⁴⁴ Budizm'de kurucu lider Buda döneminden itibaren zühtü esas alan topluluklar ortaya çıkmıştır. Bunların en önemlisi *Sangha* teşkilatıdır. Budizm'de erkek ve kadın Budist keşişler ile keşişler topluluğuna *Sangha* adı verilmektedir. Sangha teşkilatı mensupları üç temel uygulamayı bekâret, fakirlik ve itaati ölçü olarak kabul ederler. Çok ağır kuralları kabul eden keşişler kurtuluşa ulaşmak için Sangha'ya girdikleri ifade edilmektedir.⁴⁵

Caynizm'in kurucusu Mahavira (M.Ö.539-467) da Buda'nın hayatına benzer bir yaşam sürmüştür. Onun otuz bir yaşında bütün servetinden vazgeçerek din adamlığına ve çileciliğe başladığı, elbiselerini çıkarıp çıplak dolaşarak tanrısal gerçeği aramaya koyulduğu bilinmektedir. Keşişlik sürecinde üzerinde biriken böcekleri ve sinekleri kovmadığını, vücudunu hiç kaşımadığı, konuşmama yemini ettiğinden kendisine kızan halkın, meditasyonu sırasında işkence yapmasına, bıçakla vücudunu kesip, saçlarını yolmasına aldırmandan sessizce durduğu ve böylece geçirdiği on üçüncü yılın sonunda tanrısal gerçeği bularak Nirvana'ya ulaştığı kaydedilmektedir.⁴⁶ Mahavira'nın bizzat yaşayarak oluşturmuş olduğu züht hayatı onun sonradan etrafında birleşecek olan müritleri tarafından benimsenerek doktrin haline getirilmiştir. Bu bakımdan Caynizm Hind dinleri içerisinde züht anlayışını radikal boyuta taşıyarak yeni bir anlayış olarak gelişmiştir. Sert ve acımasız züht hayatını benimseyen Caynist anlayışa göre münzeviliğin amacı kurtuluşa ermektir. Bu ise bedene eziyet ederek onu terk etmekle mümkün hale gelmektedir. Caynizm'de bu ritüel *samyana* kavramıyla açıklanmıştır.

⁴² Alkan, "Duyumsal Yoksunluk; Çilecilik ve Dinsel Deneyim", 191.

⁴³ Hajime Nakamura, *Budha*, çev. Zeynep Seyhan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 123-150.

⁴⁴ Emine Zehra Turan, *Budizm'de Manastır Hayatı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 26-30.

⁴⁵ Turan, *Budizm'de Manastır Hayatı*, 7.

⁴⁶ Alkan, "Duyumsal Yoksunluk; Çilecilik ve Dinsel Deneyim", 191.

Samyana az yeme-içme, az konuşma, az uyumak, cinsellikten uzak durmak ve şahsi eşyaların tamamından kurtularak arınmak olarak açıklanmaktadır. *Samyana* züht hayatına giren erkeklere *sravaka*, kadınlara ise *saadhivi* denilmektedir.⁴⁷

Çaynizim’de züht hayatının hazırlık aşaması 5 maddede toplanmıştır. 1. Ahimsa. Yani canlı olarak var olan hiçbir şeyi öldürmemek, 2. Sana ait olmayan hiçbir şeyi almamak, 3. Yalan konuşmamak, 4. Kişisel eşyalardan kurtularak hafif yaşamak, 5. Dünyalık olarak hiçbir şeye sahip olamamak ve tamamen dünyadan vazgeçmek. Bu aşamalardan sonra zahidin veya münzevinin murakabe süreci başlamaktadır.

Sonuç olarak Hint dinleri hakkında şunları söylemek mümkündür: Hinduizm’de murakabe süreçleri çeşitlilik arz etmekle birlikte en meşhur murakabe süreci *dhyana* olarak isimlendirilir. *Dhyana* da münzevi birkaç aşamadan geçmektedir. İlk olarak dünyada iğrenç, çirkef ve normal insanlarda mide bulandırıcı olarak kabul edilen pis ve çürümüş şeylere bakarak nefsin ve bedenini terbiye etmektedir. İkinci aşamada bu münzevi bu pisliklerle seyretmekten keyif alarak mutluluk duymaya başlamaktadır. Üçüncü aşamada bu keyif ve mutluluk hali sakin bir zevk haline dönüşmektedir. Dördüncü ve son hal ise bu sevinç ve ıstırap hallerinden kurtularak sükûnet haline ulaşmaktadır. Sükûnet haliyle Hinduizm’de nihai kurtuluşa erildiği ifade edilmektedir.⁴⁸

2. Çin Dinlerinde Züht Hayatı

Çin tarihinin en uzun imparatorluğu olarak kabul edilen Chou (Zu) Hanedanlığı M.Ö. 1045-221 tarihleri arasında hüküm sürmüştür. Çin dinleri olan Konfüçyanizm ve Taoculuk Zu Hanedanlığının son döneminde iki bilge kişi olarak kabul edilen Konfüçyüs (M.Ö. 551-479) ve Lao Tzu (M.Ö. 604-570) tarafından kurulmuştur. Bu iki dinin karakteristik özellikleri Sami dinleri ve Hind dinlerinde gördüğümüz dini doktrinden ziyade ahlaki öğretiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu iki dine din yerine öğreti veya okul denilmiştir.⁴⁹ Bu iki dini öğretinin kurucularının hayatlarına dair sağlam bilgi günümüze ulaşmadığından onların hayatına değinmeden

⁴⁷ Kürşat Demirci, “Züht (Diğer Dinlerde)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/533-535.

⁴⁸ Annemarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, ed. Recep Kibar (İstanbul: Külliyat Yayınları, 2016), 128.

⁴⁹ Ahmet Güç, “Konfüçyanizm”, *Dinler Tarihi El Kitabı*, ed. Baki Adam (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 442.

öğretilerindeki züht öğretisi ve münzevi hayata dair görüşlerini ortaya koymaya çalışacağız.

Chou Hanedanlığının çöküşe geçmesiyle Çin felsefesinin ve dini düşüncesinin yaygınlaşarak olgunlaşmasını beraberinde getirmiştir. Bu dönemdeki feodal devlet yapısının bozulması, hanedanlar arası kavgaların getirdiği rekabet ve hasar alan devlet kurumlarının onarımına ilişkin eğitilmiş insan arayışları Çin felsefesinin gelişmesini etkilemiştir. Bu dönemde Chou hanedanlığında genellikle tarihçilerin uzlaştığı iki tip toplumsal gruptan bahsetmek mümkündür. Devlet kademesi ile siyasi ve içtimai kurumların işleyişini kontrol eden eğitilmiş bürokrat sınıfı, tarımı ve gerektiği durumda askeri ihtiyaçları karşılamak üzere orduya çağrılan çiftçiler sınıfından bahsetmek mümkündür. Chou Hanedanlığının iç ve harici çekişmeler neticesinde zayıflayan konumu neticesinde Çin toplumundaki sınıfsal yapısında da ciddi değişimler olmuştur. Bu kavgalar ve iç çatışmalar bürokrasideki eğitilmiş insanların iş hayatında işsiz kalmalarına ve ellerindeki zanaatlarını farklı mecralarda değerlendirme arayışına götürmüştür. Bu arayışlar neticesinde pek çok farklı meslek ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi de züht hayatını ve münzevili yaşamı öğreten ve teşvik eden *yin-che* keşişler ve zahidler grubudur. Yin-che'ler Taocu düşünce okulunun temelini oluşturmuşlardır.⁵⁰

Yin-che sınıfı Taoculuk düşüncesinde Konfüçyüsçülüğün ahlaki tutumundan farklı olarak içtimai hayata karışmaktan ziyade münzeviliği tercih ederek azizliği hedefleyerek göğe ulaşmayı kendilerine bir ideal olarak seçmişlerdir. Dolayısıyla Çin düşüncesinin bu iki önemli kolundan bahsederken Konfüçyüsçülüğün ahlaki öğretiler bütünü Taoculuğu ise münzevi keşişler grubu olarak ayırmak mümkündür.⁵¹ Taoculuğun felsefi düşüncesi *wu-wei* yani eylemsizlik, hiçbir şey yapmamak kavramıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Fakat son dönem yapılan çalışmalar Taoculuğun merkezine konulan *wu-wei* anlayışının eşyanın, tabiatın ve insan eylemlerinin aksine hareketsiz kalmak, eylemsiz olmak anlamında kullanıldığı ve anlaşıldığını ortaya koymaktadır.⁵² Dolayısıyla *wu-wei* öğretisi olumsuz ahlaki niteliklerin zirvesi olarak açıklanmıştır.⁵³

⁵⁰ Fuat Aydın, "Klasik Çin Düşüncesi (Bir Giriş Denemesi)", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, ed. Ali Osman Kurt, thk. Bayram Ali Çetinkaya (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 1/531-536.

⁵¹ Aydın, "Klasik Çin Düşüncesi", 1/540.

⁵² Ahmet Güç, "Taoizm", *Dinler Tarihi El Kitabı*, ed. Baki Adam (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 457.

⁵³ Aydın, "Klasik Çin Düşüncesi", 1/584.

Taocu düşüncedeki *wu-wei* anlayışı pratikte inziva ve münzevi olarak da insani kâmil şeklinde tezahür etmektedir. *Wu-wei* anlayışı her ne kadar eylemsizlik olarak tercüme edilse de olumsuz anlamda tembel *Oblomovluk* değildir. İvan Gonçarov'un meşhur Oblomov adlı romanından türetilen *oblamovluk* aslında modern insanın etrafındaki dünyaya karşı kayıtsız ve olup bitenler karşısından eylemsiz ve isteksizlik olarak kavramsallaşmış bir terimdir.⁵⁴ Zira Gonçarov'un kahramanı İlya İlyiç Oblomov tembelliğiyle ve uyuşukluğuyla trajikomik bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Oblomov'u bu duruma düşüren modern dünyanın hayat anlayışı ve toplumu sürüklediği çıkmazdır.⁵⁵ Wu-wei öğretisini benimsemiş Taocu keşiş ise insan-ı kâmil olmak için wu-wei öğretisini benimsemektedir. Bu öğretilerde keşiş olayların karşısında sessizliğini ve tepkisizliğini hatta Tao'dan gelen iç sesine bile kayıtsız kalmayı öğrenmektedir. Wu-wei öğretisi ayna metaforuyla açıklanmıştır. İnsan duyguları karşısında eylemsiz ayna gibi olmalıdır. Zira ayna nasıl önünde gerçekleşen hareketlere karşı duygusal anlamda tepki vermiyorsa insanda etrafında olup bitenlere karşı duygusal eylemsizlikle cevap vermesi gerekmektedir.⁵⁶

Taoizm'de 5. yüzyıla kadar züht hayatını benimsemiş keşişler bireysel münzeviliği tercih etmiş olsalar da bu dönemden itibaren manastır geleneği ortaya çıkmaya başlamıştır. Budizm manastırları Taoist öğretiyi etkileyerek züht öğretilerine manastırları eklemişlerdir. 5. yüzyılda ortaya çıkan Ling-pao mezhebi Budizm etkisinde kalarak manastır hayatını tercih eden bir anlayış ortaya koymuştur. Bu mezhebin önemli bilginlerinden Lu Hsiu-ching Taoizm'in züht ve münzevi hayatını yeniden şekillendirmiştir. Onun öğretileri keşişlerin et yemekten men, cinsel perhiz ve keşişlerin organize olarak manastırlarda yaşama prensibine dayanmaktadır. Bu dönemden itibaren Taocu anlayış manastırlar etrafında şekillenmeye başlamıştır.⁵⁷

Lu Hsiu-ching'in Taoizm'e getirdiği manastır hayatı onun ardılları tarafından farklı şekillerde temsil edilmiştir. Bunların en önemlisi manastır hayatının bilinen Budist etkileri yanında Hıristiyan etkisinde kalarak farklı bir format denemesine maruz kalması olmuştur. Taoizm'in önemli bilgilerinden K'ou Ch'ien-chih Hıristiyanlık

⁵⁴ Andrzej Walicki, *Rus Düşünce Tarihi Aydınlanma'dan Marksizme*, çev. Adam (Alaeddin) Şenel (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 320-321.

⁵⁵ İvan Gonçarov, *Oblomov*, çev. Sabahattin Eyüboğlu - Erol Güneş (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019); Nikolay Dobrolyubov, *Oblomovluk Nedir ?* (İstanbul: Yön Yayınları, 1987).

⁵⁶ Aydın, "Klasik Çin Düşüncesi", 1/593-594.

⁵⁷ Ali Gül, *Bir Din Olarak Taoizm* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 53-55.

etkisinde kalarak manastır reformuna girişerek belli değişiklikler gerçekleştirmiştir. Öncelikle K'ou Ch'ien-chih Taocu manastır yapısını Katolik Papalığına benzeterek yapısal reformlar gerçekleştirmiştir. Kendisini Taoculuğun Kutsal Papası olarak ilan ettikten sonra bu değişikliği Çin asillerine kabul ettirmeyi başarmıştır. Fakat bu yapısal reformlar uzun süreli olmayarak ardılları tarafından kabul edilmediği gibi Taocu manastır geleneği eski Budist yapısına geri döndürülmüştür.⁵⁸

7. yüzyıla gelindiğinde Taocu züht ve manastır anlayışı ile yapısal olarak kurulumunu tamamladığı görülmektedir. Bu dönemden itibaren manastırlara çekilme veya manastır hayatına kabul edilme en yüce erdem olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde manastır erdemleri ve yeminlerinin de sınırları belirlenerek kurallar oluşturulmuştur. Buna göre manastıra girmek isteyen Taoist keşiş tanrılara kurban sunmak yanında öldürmemeye, et yememeye, içki içmemeye, yalandan uzak durmaya, hırsızlık yapmamaya ve namussuzluk etmemeye dair yemin etmektedir. Bu temel prensipler keşişin manastıra kabul edilışinden itibaren hiyerarşik olarak yükselmeye başlamasıyla birlikte değişiklik göstermektedir. Manastırlara Taocu rahipler ile birlikte rahibeler de kabul edilmiştir. 7. yüzyılda Taocu din anlayışında manastır hayatı çok yaygınlaşmıştır. Artan manastır sayıları bunun açık göstergesidir. Bu dönemde 91 manastır kurulmuştur. Bunların 27 tanesi rahibelere ait manastırlardır.⁵⁹

Tao züht düşüncesinde bir diğer önemli fenomen manastırların kurulduğu ve keşişlerin inzivaya çekildiği yerler dağlar olmuştur. Dağ fenomeni Tao düşüncesinde kutsal yaşamın enerji kaynağı, ilahi Tao'nun kaynağı ve ölümsüzlüğü simgelemektedir. Züht anlayışında önemli bir yere oturtulan dağlar keşişlerin çileci bir hayat yaşamak, Tao'yu keşfetmek ve ona ulaşmak, ibadet yapmak, enerji toplamak, büyü ve simya ile uğraşmak, ölümsüz varlıklar ve tanrıyla karşılaşmak için çıkılan bir yer olmuştur. Bunun dışında Taoizm'de keşişler inziva hayatlarının çoğunluğunu dağlarda geçirdikleri gibi manastırlar da dağlarda inşa edilmişlerdir.⁶⁰

Sonuç olarak Çin geleneksel dinleri olan Konfüçyanizm ahlaki öğretiler toplamı olarak karşımıza çıkarken Taoizm züht hayatı, keşişleri ve gelişmiş manastır sistemi ile farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda Taoizm'de asıl hedef ölümsüzlüğe ulaşmaktır.

⁵⁸ Gül, *Bir Din Olarak Taoizm*, 55-56.

⁵⁹ Gül, *Bir Din Olarak Taoizm*, 63.

⁶⁰ İbrahim Emre Şamlıoğlu, *Çin ve Japon Dinlerinde Dağ Kültü* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 42-49.

Buna göre kişi ancak sağlıklı beslenerek, sıkı yiyecek perhizi ve cinsel perhiz yaparak, Çin'e özgü yoga meditasyonunu gerçekleştirerek ölümsüzlüğe ulaşabilmektedir.⁶¹ Ölümsüzlük arayışı kişinin bireysel münzeviliği seçerek züht hayatını yukarıda bahsedilen perhizlere uyararak ulaşabileceği gibi daha kapsamlı örgütlü keşişliği seçerek manastır sistemine girerek de gerçekleştirebilmektedir.

3. Yahudilikte Züht Hayatı

Yahudiliğin züht anlayışını bir öğretiy olarak yani züht hayatının bütün yönleriyle kapsayıcı bir doktrin olarak ele almak imkânsızdır. Yahudi inancında züht denilince onun mahiyeti ve bütün Yahudi cemaatlerini kapsayacak şekilde züht hayatının amentüsü diyebileceğimiz yapı taşlarını belirlemek ve tespit etmek imkânsız olarak görülmüş ve bu alanın uzmanları tarafından tartışılmıştır.⁶² Fakat Yahudi züht anlayışını züht hayatıyla özdeşleşmiş belirli cemaatler ve topluluklar üzerinden açıklamak mümkündür. Öncelikle Tevrat ve Kutsal Kitap merkezli züht topluluğu olarak kabul edilen kendilerini tanrıya adanmış olan bir Yahudi grubundan bahsetmek mümkündür. Tevrat'ın Sayılar kitabının 6. Bölümünde kendilerini tanrıya kurban etmiş kişilerden bahsedilmektedir.⁶³ Yahudi tarihi araştırmacıları tarafından tartışmalı bir şekilde olsa da Naziri olarak adlandırılan bu grubun Yahudiliğin ilk züht anlayışını benimsemiş kişileri olarak tanımlanmaktadır. Sayılar kitabında bahsedilen bu kişiler tanrıya kendilerini kurban sunarak alkollü içeceklerden, başını tıraş etmekten ve ölüye dokunmaktan uzak durarak münzeviliğe yemin etmektedirler. Tanrıya kendini kurban ederek Naziri züht anlayışı iki şekilde olabilmektedir. İlki kısa süreli yeminli kişi yeminini bozana kadar adağına sadık kalmaktadır. İkinci Nazirilik ise çocuğun doğumundan itibaren annesi tarafından Tanrıya kurban olarak sunulmakta ve münzeviliği seçen kişiler toplumdan soyutlanarak yaşamaya devam etmektedir. İkinci Naziri münzevileri yeminlerini ölümlerine kadar korumakla yükümlü kılınmaktadırlar.⁶⁴ Nazirilik her ne kadar ilk züht

⁶¹ Güç, "Taoizm", 460.

⁶² Demirci, "Züht", 44/533-534.

⁶³ Sayılar 6:1-27.

⁶⁴ L. Ktsenelson - D.G. Ginsburg (ed.), *Yevreyskaya Entsiklopediya 11* (Sanktpeterburg: İzdatelstvo Brokgauz-Yefron, 1911), 11/499-451; L. Ktsenelson - D.G. Ginsburg (ed.), *Yevreyskaya Entsiklopediya 3* (Sanktpeterburg: İzdatelstvo Brokgauz-Yefron, 1911), 3/281.

anlayışına örnek olarak gösterilmiş olsa da bu kişileri züht kategorisinde görülmesinin doğru olmadığını düşünen araştırmacıların da varlığından bahsetmek mümkündür.⁶⁵

Züht hayatıyla ilgili olarak Eski Ahit'in Nehemya ve Yeremya bölümlerinde Rekabi oğulları adında bir cemaatten bahsedilmektedir.⁶⁶ Yahudi züht anlayışının ilk örnek cemaati olarak kabul edilen Rekabiler Medyen'de yaşamış ve kendilerine has züht anlayışını çağrıştıracak bazı uygulamalar geliştirmişlerdir. Rekabiler, Yeremya bahsinde anlatıldığı gibi şarap içmeyerek sade giyinmişler ve şehir yaşamını tercih etmemişlerdir.⁶⁷ Çölde yaşayan bu grup, belli dönemlerde farklı bir züht grubu olan Essenilerle ilişkilendirilmekle birlikte Midraş geleneğinde Yahudi züht hayatının öncülleri olarak bir Kohen (din adamları) kabilesi oldukları düşünülmektedir.⁶⁸

Kutsal Kitap merkezli Rekabi cemaati dışında Yahudilikte züht hayatıyla anılan bir diğer dini grup Essenilerdir. Esseni cemaati M.Ö. 1. yüzyılda Haşmoni Hanedanlığı döneminde Yahudilerin zorla Helenleştirilmesine tepki olarak Yunan işgalcilere karşı ortaya çıkan bir cemaattir. Bu dönemde Yunan Selevki Hanedanının zorla toplumu Helenleştirmesine karşı Saduki ve Ferisi gibi Yahudi benliğini ve kimliğini ön plana çıkaran gruplar ortaya çıkmıştır. Haşmoni yönetimine ve onların dejenerasyonu sonucu özünden kopan Yahudi toplumuna karşı Saduki cemaati dini eleştiri olarak ortaya çıkmıştır. Ferisiler ise kutsal metin etrafında tekrardan kenetlenme ve kutsal metinlerin otoritesini tesis etme anlamında topluma eleştiri getirmişlerdir. Bu iki gruptan farklı olarak Esseni cemaati topluma ve Helen kültürü ile yozlaşmış yönetime apolitiklikle yani siyasetten uzak, züht hayatını ve Yahudiliğin münzevi yönüne vurgu yaparak tepki göstermişlerdir.⁶⁹

Esseni cemaati iki grup halinde örgütlenmişlerdir. Bunlardan ilki gezici gruplar halinde Filistin mabetlerini dolaşarak dini vaaz ve tebliğ faaliyetleri yürütürken diğer grup mevcut kutsal metinlerin ve toplumun oluşturmuş olduğu din anlayışını reddederek Ölüdeniz civarında komünal hayat sürmüşlerdir. Toplumdan koparak Ölüdeniz

⁶⁵ Demirci, "Züht", 44/533.

⁶⁶ Nehemya 4:14, Yeremya 35:14.

⁶⁷ Yeremya 35:14.

⁶⁸ Demirci, "Züht", 44/533-535.

⁶⁹ Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik* (İstanbul: İsam / İslam Araştırmaları Merkezi, 2012), 36-38.

yakınlarına yerleşen Esseni grubu Kumran Cemaati olarak anılmaya başlanmıştır.⁷⁰ Esseni Kumran cemaati züht hayatının aşırılıkları ile tanınmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz Yahudi züht düşüncesinin ve onun tezahürü olarak ortaya çıkan mistisizmin dayanaklarından biri olan Mesih anlayışı ve onun gelişini beklemeyi kendilerine doktrin olarak benimsemişlerdir. Esseni Mesih beklentisi aşırılığından dolayı döneminde ciddi eleştirilere tabi tutulmuş olsa da Esseni Kumran cemaati bu doktrinin aşırılığından vazgeçmeyerek evlilik ve cinsel münasebet gibi insan soyunun devamlılığı için elzem olan eylemlerden züht anlayışları gereği uzak durmuşlardır. Bu aşırılıkları onların evlenmeden bekâr münzevi hayatı yaşamalarına ve soylarının tükenmesine sebep olmuştur.⁷¹ Esseni cemaati tarih sahnesinden silinmiş olsa da 1947-1956 yıllarında Ölüdeniz etrafında yapılan arkeolojik kazılar sonucu cemaatin gizli kalmış yazılı eserleri ortaya çıkarılmıştır. Ölüdeniz parşömenleri veya Kumran tepelerinde bulunduğundan dolayı Kumran yazıtları olarak bilinen bu kaynaklardan Esseni cemaatinin bazı züht anlayışlarına ışık tutulmuştur.⁷²

Esseni Kumran cemaati ile ilgili en önemli bilgileri Flavius Josephus (M.S.37-100) aktarmaktadır. Tarihçi Josephus'un aktarmasına göre Esseniler Yahudi ırkından olup özel mülkiyeti reddederek cemaat halinde züht hayatı yaşamışlardır. Esseni cemaati evliliğe ve cinsel hayata olan bakışlarıyla öne çıkmışlardır. Evliliği dışlayan ve sadece soyun devamlılığı için evlilik yapan cemaat üyeleri kadın erkek ilişkilerine sert sınırlandırmalar getirmişlerdir. Onlara göre evlilik sadece çocuk için yapılmalıdır, dolayısıyla cinsel birliktelikten sonra amaca ulaşıncaya cemaat üyeleri kadın erkek arasına mesafe koyarak cinsellikten kendilerini men etmişlerdir. Josephus Esseniler'in sert perhiz hayatı yaşadıklarını ve bu perhizleri sonucunda cemaat üyelerinin ömürlerinin uzun olduğunu aktarmaktadır.⁷³ Josephus'un bu bilgilerinden Esseni

⁷⁰ Ömer Faruk Harman, "Yahudilik (Mezhepler ve Dinî Gruplar)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/214; Şinasi Gündüz (ed.), *Din ve İnanç Sözlüğü* (Ankara: Vadi Yayınları, 1998), 121.

⁷¹ Gürkan, *Yahudilik*, 38; Yasin Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik* (İstanbul: Milelhal, 2021), 323.

⁷² Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 320; Halil Temiztürk, *Ölü Deniz El Yazmaları* (Ankara: Eskiye Yayınları, 2022), 106.

⁷³ Flavius Josephus, *İudeyskaya Voyna (The Jewish War)*, ed. A. Kovelman, çev. M. Finkelberg - A. Vdoviçenko (Moskva: Mostı Kültürü, 2008), 126-133.

Cemaatinin Manastır hayatına benzer bir şekilde komün hayatı sürdürdüklerini söylemek mümkündür.⁷⁴

Josephus Essenilerin geçimlerini tarım ile sağladıklarını aktarmaktadır. Tarım dışında cemaat üyeleri farklı sanat ve zanaat kollarıyla uğraşarak geçimlerini sağlamışlardır.⁷⁵ Altın ve gümüş gibi mal biriktirmekten uzak, kazandıklarını ortak cemaat içinde bölüşerek hayatlarını idame ettiren cemaat üyeleri silahlanmaya karşı çıkararak kılıç, kalkan ve buna benzer savaş aletlerinin yapımından uzak bir hayatı tercih etmişlerdir.⁷⁶ Essenilerin bir diğer özelliği onların savaş karşıtlığı ve düalist bir inanç yapısına sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Esseniler karanlığın ve iyiliğin savaşına, Romalılara karşı silahsız mücadeleyi destekleyerek ışığın karanlığa mutlaka galip geleceğine inanmaktadırlar.⁷⁷ Dolayısıyla Josephus'un aktardığı gibi Esseniler savaş karşıtlıkları yüzünden Romalıların işkencelerine karşılık vermeden direnmişlerdir.⁷⁸

Yahudi züht hayatını temsil eden bir diğer cemaat *Therapeuteler/Terapistler* olarak bilinen bir dini asketik gruptur. Terapistler hakkında bilgiler tarihçi Philo (M.Ö.25-M.S.50) tarafından aktarılmaktadır.⁷⁹ Terapistler miladi 1. yüzyılda Mısır İskenderiye'de Maryut Gölü etrafında yarı manastır hayatı yaşayan bir gruptur. Terapistler Philo'nun aktardığına göre iyileştirilmesi gerekenin sadece bedensel uzuvlarımız olmadığını aksine insanda bulunan aç gözlülüğün, aptallığın, keder ve korkuların, zevk ve arzuların, adaletsizliğin ve hazların hâsılı insan ruhunun iyileştirilmesi gerektiğini savunan bir cemaat olduklarından Terapistler yani şifacılar olarak adlandırılmışlardır.⁸⁰

Terapistler münzevi hayatı yaşayan, aile bağları olmayan, gönüllü hizmet esasına bağlı olarak insanlara yardım eden topluluk olarak bilinmektedir. Ayrıca mülkiyetten uzak, kardeşlik bağları güçlü, günlerini oruçla geçirerek sadece ekmek, su ve tuzla

⁷⁴ İ.D. Amusin, *Nahodki u Mertvogo Morya* (Moskva: Nauka, 1964), 33.

⁷⁵ Josephus, *İudeyskaya Voyna*, 127.

⁷⁶ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 323.

⁷⁷ Ioan P. Couliano - Mircea Eliade, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, çev. Ali Erbaş (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 294.

⁷⁸ Josephus, *İudeyskaya Voyna*, 126-135.

⁷⁹ Philo, *The Loeb Classical Library Philo IX*, çev. F.H. Colson (London: William Heinemann LTD, 1985), 104-111.

⁸⁰ Philo, *Philo IX*, 115; Dursun Ali Aykıt, "Bir Yahudi Mistik Grubu: Therapeutae", *Kutadgubilig: Felsefe - Bilim Araştırmaları* 23 (2013), 50.

geçinmeyi kendilerine adet edinen, kadın erkek eşitliğine inanarak bunu ibadetlerine bir araya gelerek yansıtan bir münzeviler cemaati olarak karşımıza çıkmaktadır. Terapistlerin bu yönleriyle Kumran Esseni cemaatiyle büyük benzerlikleri bulunduğunu tespit etmek mümkündür.⁸¹ Bunun dışında Esseniler ile Terapistler arasında belli ayrılıklar mevcuttur. Öncelikle Esseni cemaati ibadetlerini cemaat üyeleriyle toplu yapmayı tercih ederken Terapistler ibadetlerinde bireyselliği önemsemişlerdir. Dolayısıyla Terapistlerde Şabat günü dışında toplu ibadet bulunmamaktadır.⁸² Öte yandan Esseni cemaati toplum yaşamını ve komün hayatını önemserken Terapistler daha çok münzeviliği ve yalnızlığı önemseyerek cemaat üyeleriyle Şabat günü dışında bir araya gelmemişlerdir. İbadet dışında Esseni cemaati ile Terapistlerin arasındaki en temel ayrım hikmete yükledikleri anlamda yatmaktadır. Esseni cemaati hikmet arayışı içinde olmamıştır. Bunun karşısında Terapistler ise hikmet arayışına büyük anlamlar yükleyerek kişinin hikmeti araması gerektiği üzerinde durmuşlardır.⁸³

Yahudilikte Züht hayatıyla irtibatlandırılan bir diğer cemaat *Aveley Tsion* veya Kudüs Ağıtçıları (siyon ağıtçıları) cemaatidir. Bu grup Karaim cemaatinden olup Mesih'in gelişini hızlandırmak adına ağıtlar yakarak münzevi hayatı tercih etmişlerdir. Karaimlerin aşırı sofulukları ve ibadetleriyle tanınan bu grubuna *Maksilim* veya *Şoşanim* cemaati de denilmektedir. Cemaatin en önemli özelliği aşırı ibadet ederek ve yas tutarak kurtuluş gününün gelmesini hızlandırmak adına dua etmek olmuştur. Dolayısıyla et ve şarap gibi lezzetli yiyeceklerden uzak durarak hayatlarını mağaralarda ibadetle geçirmektedirler.⁸⁴ Ortaçağ seyyahlarından Endülüslü Benjamin Teyma Yahudileri cemaati arasında bir grup münzevinin bulunduğunu haber vermektedir. Seyyah Benjamin'in aktardığına göre Teyma'daki aşırı sofu grup Şabat günü haricinde yılın tamamını oruçla geçirerek ve dünyadan tamamen el etek çekerek yaşamaktadırlar. Toplumdan uzaklaşan bu sofular bütün kardeşlerinin kurtuluşu için dua ederek yeraltında oydukları hücreleri ve mağaraları kendilerine mesken edinmişlerdir.⁸⁵ Seyyah

⁸¹ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 326.

⁸² Aykıt, "Bir Yahudi Mistik Grubu: Therapeutae", 53.

⁸³ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 326.

⁸⁴ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 342-344.

⁸⁵ Tudelalı Benjamin - Ratisbonlu Petachia, *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, çev. Nuh Arslantaş (İstanbul: M.ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009), 88.

Benjamin'in Teyma şehrinde karşılaşmış olduğu bu Yahudi grup tarihçi Nuh Arslantaş'a göre Karaim münzevileri Aveyley Tsion cemaatinden başkası değildir.⁸⁶

4. İslam'da Züht Hayatı

Müslümanların fetihleriyle başlayan yayılma ve yayılmanın getirdiği zenginleşme İslam toplumunda rehavet ve lüks hayatının oluşmasına olanak sağlamıştır. Hicri 2. yüzyıldan itibaren İslam toplumunda dünyaya rağbet ve dinin kurucusu peygamber ve onun arkadaşlarının yolundan uzaklaşma ciddi boyutlara ulaşmıştır. Toplumdaki dünyevileşme ile artan rehavete karşı Sufiye denilen grup ortaya çıkmıştır. Bu grup artan zenginleşmeye tepki göstererek toplumu dine davet etmiştir. Kendilerini “sufi” olarak tanımlayan bu grubun neden sufi olarak adlandırıldıkları hem dilciler hem sonraki tasavvuf âlimleri tarafından çok tartışılmıştır. Fakat bu grubun zenginlere karşı bir tepki olduğunu göz önünde bulundurarak, onların yünden (Arapçada suf) elbiseler giydiklerini varsayarsak sūfi kelimesinin yün elbise giyenler anlamında kullanıldığını söylemek mümkündür.⁸⁷ Bu grup artan toplumsal yozlaşmaya karşı yün (suf) elbiseler giyerek tepki vermekte ve toplumu züht'e çağırmaktadırlar.

Züht Arapça asıllı bir sözcük olup sözlükte “*bir şeye meyletmeyi terk etmek, azla yetinmek, ilgisiz olmak, terk etmek ve değer vermemek*” olarak aktarılmaktadır. İstilah anlamı ise özel bir anlamda kullanılmakta olup Cürcani'nin tarifıyla “ahiret rahatı için dünyayı terk etmek ve elden çıkarılan şeyin kalpten de çıkarılması” anlamına gelmektedir.⁸⁸ Züht hareketinin yayılmasıyla birlikte pek çok zahit sufiler züht'ü tanımlamaya çalışmışlardır. Örneğin ilk sufi literatürü olarak kabul edilen Abdülkerim Kuşeyri (ö.1072) “*er Risale*” adlı eserinde 30'a yakın tanım aktarmaktadır. Bu tanımlar farklı sufiler tarafından aktarılmış olsa da züht kavramı, azla yetinme, dünyadan ve

⁸⁶ Nuh Arslantaş, *İslam Toplumunda Yahudiler* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2008), 261.

⁸⁷ İbni Haldun, *Mukaddime Evrensel Tarihe ve Toplum Bilimlerine Giriş*, çev. Cemal Aydın (İstanbul: Timaş Yayınları, 2023), 711.

⁸⁸ Seyyid Şerif Cürcani, *Ta'rifat Tasavvuf İstilahları*, çev. Abdülaziz Mecdi Tolun - Abdurrahman Acer (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014), 120.

dünya malından uzaklaşarak Allah'a takva ve vera⁸⁹ ile bağlanma, şehevi arzulardan uzaklaşma gibi anlamları etrafında özetlenmektedir.⁹⁰

Züht hareketiyle birlikte pek çok kişi harekete katıldığı gibi öncüllüğünü üstlenen önemli şahsiyetler de ortaya çıkmıştır. Hasan Basri (ö.728), Veysel Karani (ö.657), Malik b. Dinar (ö.748), Süfyan es Sevri (ö.778) gibi kişiler züht hareketinin öncüllüğünü üstlenmişlerdir.⁹¹ Hasan Basri Basra züht ekolünün ve zahitliği benimseyenlerin ilklerinden kabul edilmektedir. Hasan Basri'nin züht anlayışı korku, keder ve hüzn kavramları etrafında şekillenmiştir. Züht yorumu her ne kadar Allah'tan takva ile korkmak şeklinde olsa da onun züht anlayışı genellikle itidalli bir züht anlayışı olarak yorumlanmaktadır.⁹² Hasan Basri'nin züht anlayışı sonraki dönem zahitlerini etkilediği gibi özlü sözleri züht anlayışının temelini oluşturmuştur.⁹³ Kadınlar arasında züht hayatını yaşayan ve züht'ün tebliğini yapan Rabiâtü'l Adeviye (ö.801) gibi kadın öncüller de sahada bu anlayışı vaz etmişlerdir. Rabiâtü'l Adeviyye ile züht anlayışında değişmeler olmuştur. İlk sufiler zühtü korku, kaygı ve hüzn merkezli tanımlarken Rabiâtü'l Adeviyye ilahi aşk ve muhabbet merkezli bir züht anlayışını getirmiştir.⁹⁴

İlk zahitler grubu Irak ve Basra merkez olmak üzere oradan İran ve Türkistan coğrafyasına doğru yayılma gösterdiler. Bu grupların karakteristik özellikleri farklılaşmakla birlikte belli özellikler etrafında birleşmişlerdir. Örneğin ilk zahitler anti sosyal, gelenek ve Emeviler üzerinden iktidar karşıtı olmaları, şatafattan ve lüks tüketimden uzak durmaları, nadir de olsa et yemekten uzak durmaları, evlenmeyerek bekâr hayatı tercih etmeleri, kazanç getiren işlerden uzak durarak dilenmeleri ve toplumdan uzaklaşarak inzivaya çekilmeleri gibi karakteristik özelliklerle

⁸⁹ Vera zühte bir kapıdır. Zühtün tamamı da tevekkülde bir kapıdır. Tüm mutasavvıflar vera'ı bir makam olarak tevbenin peşinden ele almışlar ve zühte basamak olarak görmüşlerdir. Bkz. Vahit Göktaş, *Kelâbâzî (ö.380/990) ve Tasavvuf Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007), 198.

⁹⁰ İmam Kuşeyri, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, ed. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2021), 252-257.

⁹¹ Kelabazi, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, ed. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2021), 66.

⁹² Süleyman Uludağ, "Hasan-ı Basri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/292.

⁹³ Alexandar Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, çev. Nurullah Koltaş (İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2020), 24.

⁹⁴ Hülya Küçük - Semih Ceyhan, "Râbia el-Adeviyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/380-381.

anılmaktadırlar.⁹⁵ İslam züht anlayışında uzun süreli inziva pratiği çok fazla rastlanan bir olgu değildir. Zira toplumdan uzaklaşarak ve kişinin kendisini soyutlayarak dağlara, mağaralara veya çöl gibi ıssız yerlere inzivaya çekilmesi Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in hadislerince yasaklanmaktadır.⁹⁶ Fakat nadir de olsa toplumdan soyutlanarak inzivaya çekilenler olmuştur. İnzivaya çekilen zahit örneği 12. yüzyıl Türk sufisi Ahmet Yesevi'de (ö.1166) karşımıza çıksada⁹⁷ bu uzun süreli inzivaya örnek değildir. Onun 63 yaşını doldurunca Hz. Muhammed'e benzemek⁹⁸ amacıyla bulunduğu tekkeye bir kuyu kazdırarak ölümüne kadar oradan çıkmadan çile doldurduğu,⁹⁹ her ne kadar yer altında kendisine hücre yaptırarak orada ömrünün sonuna kadar inzivaya çekildiği kaynaklarda geçse de bu uygulama geleneğe dönüşen bir çilecilik örneği olmamıştır. Çünkü Ahmet Yesevi'nin ömrünün sonuna kadar talebe yetiştirdiği bilinmektedir.

13. yüzyılda Orta Asya'dan Anadolu'ya büyük göçler yaşanmıştır. Moğol istilaları Türk, Fars ve Hint kabilelerini harekete geçirdiği gibi dini grup, cemaat, mezhep ve tarikatları da göç dalgalarıyla yeni bir yurt arayışına sevk etmiştir. Anadolu Selçukluları döneminde yaşanan bu göçler neticesinde Anadolu coğrafyasının demografik yapısı ciddi olarak değiştiği gibi dini, teolojik, metafizik ve kozmoloji anlamında farklı anlayışlara sahip akımların göçü sebebiyle inanç anlayışında da değişiklikler yaşanmıştır.¹⁰⁰

13. yüzyılda İslam dünyasında yaşanan kavimler göçü neticesinde Anadolu coğrafyası farklı mezhep ve din anlayışlarının uğrak ve kesiştiği noktalardan biri haline

⁹⁵ Ahmet T. Karamustafa, *Tasavvufun Oluşumu* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2017), 194.

⁹⁶ İsmail b Muhammed el-Acluni, *Keşfü'l Hafa 4*, çev. Mustafa Genç (İstanbul: Beka Yayınları, 2019), 4/399; Salime Leyla Gürkan, "Ruhban", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/204-205; "İslam'da Ruhbanlık Yoktur" söylemi üzerine farklı bir yorum için bkz. Ahmet Cahid Haksever, "'Ruhbanlık' Kavramındaki Anlam Kayması ve Tasavvufla İlişkilendirilmesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/23 (30 Haziran 2013), 5-30; İsmail Kara, "'İslâm'da Ruhbanlık Yoktur' Söylemi Etrafında Dinî Otorite ve Ulemâ Üzerine Birkaç Not", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (22 Ocak 2014); Süleyman Uludağ, "Ruhbanlık ve Tasavvuf", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 13 (2004), 9-23.

⁹⁷ Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/159-161.

⁹⁸ Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevi'nin Hadis Kültürü* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 36.

⁹⁹ Mehmed Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2014), 90.

¹⁰⁰ Eyüp Öztürk, *Velilik ile Delilik Arasında İbnu's Serrac'ın Gözünden Muvelleh Dervişler* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016), 68-70.

gelmiştir. Büyük göç akımları neticesinde yeni bir züht anlayışı etrafında birleşerek Horasan'dan Anadolu ve Suriye bölgelerinde yayılarak faaliyet gösteren gezici zahitler grubu ortaya çıkmıştır. Bu zahitler grubu klasik züht anlayışını reddettikleri gibi İslam'ın koymuş olduğu şeriat kanunlarını da tanımayarak züht anlayışına yeni bir yorum getirmişlerdir. Bu akım İslam'ın ortodoks züht anlayışının dışına çıkarak heterodoks züht anlayışını temsil etmektedirler.¹⁰¹ Zira bunlara çılgına dönmüş meczup ve deli anlamında *muvelleh* dervişler denilmiştir.¹⁰² Bu derviş grubu abartılı bir şekilde İslam'ın ana esaslarına ve şeriata muhalefet ederek toplum tarafından dışlanmışlardır. Şehirlerde barınamayan bu zümre kırsal kesimlerde daha görünür hale gelmişlerdir. 14.-15. yüzyıllarda Anadolu'yu ziyaret eden İspanyol gezgin Ruy Gonzales De Clavijo Erzurum üzerinden geçerken muvelleh dervişlerin muhtemelen bir komün'üne denk gelmiştir. De Clavijo Deliler Köyü olarak adlandırdığı yerde bu dervişlerin şifacılık yaparak geçimlerini sağladıklarını aktarmaktadır. Ona göre bu deli keşiş grubuna halk itimat ettiği gibi Timur bu köy delilerine adaklar göndermiştir.¹⁰³

9. yüzyıl züht döneminin bitişi ve tasavvufun kurumsallaşmaya başladığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Tasavvufun kurumsallaşmasıyla birlikte adına tarikat dediğimiz dini sufi zümreler oluşmaya başlamıştır. Tarikatlar sufi zümreleri tekke, zaviye ve ribat gibi isimler adı altında dini yapılarda bir araya getirmektedir. İslam tarihinde belli dönemlerde ve coğrafyalarda fütühatlarla birlikte gelişen İslam daveti bu zümreler ve onların etrafında toplandıkları bu yapılar etrafında şekillenmiştir. Özellikle Anadolu'nun fethi sonrası oluşan göçler neticesinde buraya önemli tarikatların müntesipleri akımlar halinde göç ederek ücre yerlere tarikat tekkelerini, zaviyelerini ve ribatlarını inşa etmişlerdir.¹⁰⁴ Bu bağlamda tekkeler sadece dini yaymak misyonu üstlenmekle kalmayarak fetih sonrası ve daha sonra Moğol istilaları sonucunda harap olan Anadolu'nun farklı yerleşim yerlerini yeniden ihya etmede öncülük etmişlerdir.¹⁰⁵ Bu sufi cemaatleri Anadolu'nun ve Balkanların ücre köşelerine giderek oranın ilmi,

¹⁰¹ Öztürk, *Velilik ile Delilik Arasında*, 67.

¹⁰² Eyüp Öztürk, “‘Muvelleh’ kavramı üzerine”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/1 (01 Nisan 2012), 37.

¹⁰³ Ruy Gonzales De Clavijo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkant'a Seyahat*, çev. Ömer Rıza Doğrul (İstanbul: Köprü Kitap, 2016), 101.

¹⁰⁴ Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2017), 115-125.

¹⁰⁵ Patricia Blessing, *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası: Rum Diyarında İslami Mimari, 1240-1330*, çev. Merve Özkılıç (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2020), 26.

ictimai ve iktisadi yönden kalkınmasına katkı sağlamışlardır.¹⁰⁶ Bu hususta tarihçi Ömer Lütfi Barkan “*İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri*” adlı eserinde Horasan bölgesinden Anadolu’ya göç eden Türk sufilerinin bölgenin gerek ekonomik gerekse de sosyal yönden kalkınmasına yaptıkları katkıyı ince ayrıntısına kadar incelemiştir.¹⁰⁷

Tasavvufun kurumsallaşmasıyla birlikte pek çok tarikat ortaya çıkmıştır. Tarikatlar şeyh mürit ilişkisi üzerine tekke ve zaviyeler çevresinde kurumsallaşan yapılar olmuştur. Tarikatların şeyh mürit ilişkisi etrafında kendilerine mesken edindikleri tekkeler, zaviyeler ve hankâhlar sufi öğretisinin, adabı erkânının ve sufiden beklenen sulukun icra edildiği mekânlar olmuşlardır. İlk zaviye, tekke ve hankahlar devlet yöneticilerin teveccühünü ve himayesini kazandığı gibi halk tarafından benimsenerek desteklenmiştir. Halkın desteğini de alan sufiler Mısır, Suriye, İran, Irak ve Anadolu coğrafyasının farklı yerlerinde tebliğ faaliyetlerini çeşitlendirerek yürütmüşlerdir.¹⁰⁸ Bu dönemde Kadiriye, Suhreverdiye, Şazeliye, Nakşibendiye ve Kübreviye gibi Sünni tarikatlar ve Nimetullahiyye ve Nurbahşiyye gibi Şii menşeli tarikatlar faal olarak tekke ve zaviyelerini kurmuşlardır.¹⁰⁹

B. HRİSTİYANLIKTAKİ MANASTIR HAYATININ TARİHSEL SÜRECİ

Hıristiyanlık, tarihi sebeplerden ve ruhbanlık sınıfının ileri gelenleri arasında meydana gelen tartışmalardan dolayı farklı bir gelişim sürecinden geçmiş olup “Doğu ve Batı”, “Ortodoks ve Katolik” olarak ikiye bölünmüştür. Bu bölünme teolojik tartışmaları ve geri dönülemez iman ve sakramentlerin uygulanmasında farklılıkları doğurmuştur. Ayrışma züht anlayışına da sığılarak gerek münzevilik bağlamında gerekse de manastır sisteminde farklılıkların türemesine sebep olmuştur.¹¹⁰

¹⁰⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağlar Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri & Selçuklu Dönemi, Makaleler-Araştırmalar* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016), 13-40.

¹⁰⁷ Ömer Lütfi Barkan - Yahya Kemal Taştan, *İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2023), 147-199.

¹⁰⁸ Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, 181-183.

¹⁰⁹ Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, 188-243.

¹¹⁰ Hıristiyanlığın doğu ve batı kutuplara ayrılması üzerine geniş bilgi için bkz. Ahmet Hikmet Eroğlu, “Doğu Batı Kiliselerinin Ayrılış Nedenleri”, *Dini Araştırmalar* 2/5 (01 Haziran 1999), 387; Ahmet Hikmet Eroğlu, “Hıristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XLI (2000), 314.

Münzevi keşişliğinin (eremitik) kurucusu Mısırlı Aziz Anthoni (251-356) olarak kabul edilirken keşişleri manastır etrafında birleştirerek toplu yaşamın (kenobitik) kuruculuğunu ve öncüllüğünü yapan Aziz Pakomius (290-346) olmuştur. Doğu züht ve manastır geleneğini bu iki kol üzerinden sistemleştiren Kapadokyalı Aziz Basil (330-379) olmuştur. Batı'da Katolik geleneği etrafında şekillenen züht manastır geleneğinin kuruculuğunu Aziz Benedikt (480-543) üstlenmiştir.¹¹¹

1. Doğu Ortodoksluğunda Züht Hayatı

Doğu Hıristiyanlığında züht hayatı keşişlik olarak tezahür etmektedir. Toplumdan soyutlanarak fakirlik içinde dünya malından vazgeçme ilk dönemlerden itibaren Hıristiyan cemaatlerinde görülen bir olgudur. Toplumdan soyutlanarak inzivaya çekilme görece olarak 3. yüzyıllarda görülmeye başlanmıştır. Doğu'da münzevilik iki şekilde ortaya çıkmıştır. İlki daha erken züht hayatını temsil eden çöl keşişliği yani toplum kurallarından ve yaşanan şekliyle dine radikal muhalefet ederek şehirlerden ve yaşam alanlarından uzakta münzeviliğe sığınma tecrübesi olarak karşımıza çıkmaktadır. İkincisinde ise toplumdan soyutlanmak isteyen keşişler organize halde komün hayatını oluşturarak bir başrahip öğretmen etrafında manastırda birleşmektedirler.

Doğu'da Mısır merkezli züht münzeviliğini oluşturan Aziz Anthoni'dir. Anthoni zengin bir ailenin çocuğu olarak Mısır'ın Heracleopolis kentinde dünyaya gelmiştir. Anthoni'nin doğduğu Roma'nın hâkim olduğu Mısır'da dünyevi zevkler, eğlenceler yeni yerleşmekte olan Hıristiyan cemaatini içten içe rahatsız ettiği muhakkaktır. Bu dönemin Mısır'ın sosyal tabanını Catherine Nixey şöyle tanımlamaktadır:

M.S. 270 yılı Roma dünyasında özellikle Tiber'de hem erkek soylular arasında hemde kadınlar arasında her türlü ahlaksızlığın arttığını söylemek mümkündür. Bu manzarayı Pompeii hamamlarında yer alan fresklerdeki resimlerde görmek mümkündür.¹¹²

Roma dünyasında yaşanan ahlaki yozlaşmaya bir tepki olarak münzeviliği tercih edenler çoğalarak artmaktadır. Aziz Anthoni de bir tepkinin sonucu olarak ortaya çıkan yeni bireysel münzevi tipinin bir üyesidir. Ailesini genç yaşta kaybettikten sonra

¹¹¹ Yasin Güzeldal, *Aziz Benedikt ve Hıristiyan Manastır Yaşamı* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2021), 28-31.

¹¹² Catherine Nixey, *Kasvetli Çağ Klasik Dünyanın Hıristiyanlar Tarafından Yıkılışı*, çev. Arzu Akgün (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023), 27-28.

kendisine miras kalan malları halka dağıtarak çölde inziva hayatını yaşamaya başlamıştır.¹¹³

Anthoni'nin zenginlikten vazgeçerek münzevilğe yönelmesi konusunda her ne kadar sağlam veriler bulunmasa da onun Matta 19:21 pasajından etkilendiği rivayet edilmektedir.¹¹⁴ Matta 19:21'de İsa kendisine gelen genç bir adama ana babasına ve komşularına iyi davranması konusunda nasihat ettikten sonra son söz olarak şöyle demektedir: *“Eğer eksiksiz olmak istiyorsan, git, varını yoğunu sat, parasını yoksullara ver; böylece göklerde hazinen olur. Sonra gel, beni izle”*.¹¹⁵ Aziz Anthoni'nin hayatını değiştirdiğine inanılan bu pasaja benzer bir diğer İncil cümlesi Matta 6:19-21'de bulunmaktadır. Bu pasajda *“Yer yüzünde kendinize hazineler biriktirmeyin ki, orada güve ve pas yiyip bozar; ve orada hırsızlar delip girerler ve çalarlar. Fakat kendinize gökte hazineler biriktirin ki, orada ne güve ne de pas yiyip bozar; ve hırsızlar orada ne delerler, ne de çalarlar”*¹¹⁶ denilerek insanlara gerçek mutluluğun ve kurtuluşun bu dünyada değil İsa Mesih'in gösterdiği öbür dünyada olacağı söylenmektedir. Dolayısıyla kişi gerçek mutluluğa ve kurtuluşa erişmek istiyorsa yatırımını ölüm sonrası dünya için yapmalıdır. Bu ise dünyada mal biriktirerek değil dünya malından vaz geçerek olmaktadır. Bu iki İncil pasajı Hıristiyan züht anlayışının temelini oluşturmuştur.

Aziz Anthoni çölde uzun süre yalnız ve ibadetle meşgul bir şekilde yaşamıştır. Azizin menakıbı onun çölde ifritler, iblisler ve şeytanlarla savaşına odaklanır. Tek başına çölde yaşayan Aziz Anthoni'ye ifritler musallat olur. Aziz Anthoni kendisine musallat olan ifritlerin öz itibarıyla kötü olmadıklarını düşünür. Ona göre göksel Tanrı katından aşağı düşen bu yaratıklar insana musallat olarak tekrar göğe yani düştükleri yere yükselmek isterler. Anthoni ifritlerin tasallutuna karşı ancak Tanrının yardımı ve havarilerin gösterdiği yöntemlerle mücadele edileceğini düşünmektedir. Anthoni ifritleri riyazet, sürekli oruç halinde olmak, uykuyu az tutarak, kaba ve bedene rahatsızlık veren elbiseler giyerek ve sürekli dua ve ibadet ederek yenmeye çalışır. Azizin ifritlerle

¹¹³ Güzeldal, *Aziz Benedikt ve Hıristiyan Manastır Yaşamı*, 31-32.

¹¹⁴ Athanasius, *Prepodobniy Antoniy Velikiy Jitiye i Poslaniye* (Moskva: Sintagma, 2010), 10.

¹¹⁵ *Kitabı Mukaddes* Matta 19:21.

¹¹⁶ Matta 6:19-21

mücadelesi ve onlarla başa çıkma yöntemi onun takipçileri tarafından da takip edilen bir yöneme dönüşür.¹¹⁷

Aziz Anthoni'nin vefatından sonra yaşam öyküsünü yazan Athanasius (296-373) eseri *Vita Anthoni* ile onun oluşturmuş olduğu mal mülkten feragat, yalnızlık ve bireysel fedakârlık gibi idealleri ölümsüzleştirmiştir. *Vita Anthoni* ile birlikte Aziz Anthoni ölümsüz üne kavuştuğu gibi onun züht hayatı ve bireysel feragat konusundaki öğretileri kendisinden sonra oluşacak olan manastır kültürünü etkilemiştir.¹¹⁸ Mısırdaki Aziz Anthoni'den önce bireysel çöl münzeviliği çölün gizemi ve korkutuculuğundan dolayı tercih edilmeyen bir züht anlayışı olarak kabul edilmiştir. Fakat Aziz Anthoni'nin 270 yılı civarında çöle çekilerek tek başına inzivaya çekilmesi çölün ıssız öldürücü sıcaklığı yanında susuzluğu, cinler ve perilerle dolu hikâyeleri kırılarak yerini münzevilerin uğrak yerine bırakmıştır.¹¹⁹

Aziz Anthoni'den sonra Mısır'da münzevilik yayılarak devam etmiştir. Züht hayatı yaşamak ve toplumdan soyutlanarak ibadetle meşgul olmak isteyen bireysel keşişler Sketis Çölü ve Natrun Vadisinde toplanmaya başlamışlardır. Aziz Anthoni'den sonra bu iki bölgede iki farklı keşiş etrafına müritler toplayarak üne kavuşmuşlardır. Bunlardan biri Aziz Macarius (300-391) diğeri ise Natrun Vadisinde keşişlik yapan Aziz Ammon (294-357)'dir. Aziz Macarius Sketis Çölünde ruhsal eğitimin yanında topluma kehanetlerde bulunarak ve şifacılık yaparak etrafında binlerce keşiş toplamıştır. Natrun Vadisinde ise bir başka keşiş Aziz Ammon eşi ile birlikte etrafına binlerce keşiş toplayarak komün hayatı oluşturmuşlardır. Kendisi erkek keşişlerle vakit geçirirken eşi bakire rahibelerle ilgilenmiştir. Mısır vadilerine, dağlarına ve çöllere dağılan keşişler “lavra” dedikleri hücrelerde yaşamakta ve toplu ibadet ederek şeytanla savaştıklarına inanmaktadırlar. Bu bölgede yaşayan keşişler her ne kadar komün hayatını yaşamış olsalar da manastır tipi katı kuralları olan bir yapı etrafında örgütlenmekten uzaktırlar.

Züht hayatının bir diğeri olan toplu (kenobitik) yaşam şeklini sistemleştirerek katı kurallar etrafında şekillendirecek olan Aziz Pakomius'tur. Aziz

¹¹⁷ Athanasius, *Prepodobnyy Antoniy Velikiy*, 40-55.

¹¹⁸ A.A. Voytenko, *Yegipetskoye Monaşestvo v IV v.: Jitiye Prep. Antoniya Velikogo, Lavsaik, İstoriya Monahov* (Moskva: TsEN RAN, 2012), 15-16.

¹¹⁹ M.A.M., “Pahomiy Velikiy”, *Pravoslavnaya Entsiklopediya* (Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr “Pravoslavnaya Entsiklopediya”, 2019), 55/147.

Pakomius ile başlayan toplu yaşam züht anlayışı bireysel münzevilikten farklı olarak yine Mısır çöllerinde gelişmiştir.

Doğu Hıristiyanlığının manastırcılık evresi Aziz Pakomius ile başlamıştır. Aziz Pakomius ile Mısır'ın Thebaid bölgesinde yeni bir form olan manastırcılık Aziz Anthoni'nin bireysel hücre sisteminden farklı olarak keşişleri öğretmen, baş keşiş etrafında ve belli bir düzen çerçevesinde bir araya toplamıştır. Bu yeni züht yaşam formu dağınık bir şekilde yaşayan keşişleri daha dindarane bir çevrede ve disiplinli bir toplumda hem bedensel hem de manevi yönden eğitmeyi amaçlamıştır.¹²⁰ Aziz Pakomius'a manastır düzeni Tanrı tarafından melek aracılığıyla tabletler halinde öğretildiği efsanevi bir şekilde anlatılmaktadır.¹²¹ Fakat bu rivayet menkıbevi ve efsanevi anlatı sunması yanında manastır komün hayatını kutsamaya ve meşrulaştırmaya yönelik bir geriye dönük tarih okuması olduğu açıktır. Yeni manastır yaşam alanının Bizans askeri lejyonlarının disiplininden ve kurumsal olarak komünal yapısından etkilenmiş olması muhtemeldir. Zira Aziz Pakomius'un hayatını aktaran yazarlar onun Bizans lejyonunda askerlik yaptığını ve Aziz Anthoni'nin öğrencisi Palamon adında bir keşişten etkilenerek Hıristiyan olduğunu aktarmaktadırlar.¹²² Pagan ve askeri geçmişini bırakarak keşiş olmaya karar veren Pakomius çöl keşişlerine katılarak münzevi hayat sürmeye karar vermiştir. Mısır çöllerinde dağınık vaziyette dolaşan çöl keşişlerinin vaziyetini gören Pakomius tecrübe ettiği Bizans lejyon hayatını ve disiplinini züht hayatına uygulayarak keşişleri bir çatı altında birleştirme kararı almıştır. Böylece 320 yılında Thebaid'de ilk manastırını kurarak keşişleriyle birlikte komünal hayata geçmiş olur.¹²³

Aziz Pakomius'un oluşturmuş olduğu manastır sistemi keşişleri bir araya toplamakla beraber onların toplum yararına üretim yaparak katkı sağlanması amaçlanmıştır. Keşişler manastırlarda sadece inzivaya çekilerek günlerini perhiz ve ibadetle geçirmek yerine toplum ve fakirler için farklı zanaat işleriyle ilgilenerak onların ihtiyaçlarını gidermede yardımcı olmuşlardır. Pakomius'un manastır yaşamının temel amacı ve felsefesi manastır içinde asketik yaşamı asgari düzeye indirmek ve geri kalan boş vakitlerini fakirlere hizmet için harcamak üzerine kurulmuştur. Fakat Aziz

¹²⁰ A.A. Spasskiy, "Pahomiy i Feodor, Perviye Osnovatelı Kinovitskogo Podvijnıçestva po Greçeskim i Koptskim Skazaniyam (Kritičeskiye Nabroski)", *Bogoslovskiy Vestnik* 1/1 (1908), 53-80.

¹²¹ Tural, *Ortaçağ Doğu Hıristiyanlığında Manastır Hayatı*, 64.

¹²² M.A.M., "Pahomiy Velikiy", 55/144.

¹²³ Güzeldal, *Aziz Benedikt ve Hıristiyan Manastır Yaşamı*, 36.

Pakomius'un kendisi hasta ve zayıf bedene sahip olmasına rağmen asketizmin en sert örneğini sergilemiştir. Onun kendisine uyguladığı perhiz ve dünya malından feragat örneği aşırı olmakla birlikte kendi öğrencilerine tavsiye etmediği züht anlayışı olarak kalmıştır. Bunlarla birlikte Aziz Pakomius'un manastır sisteminde kurumsal anlamda tamamlanmışlıktan söz etmek zordur.¹²⁴

Doğu Hıristiyanlığında Aziz Pakomius ile başlayan manastır komün hayatı onun ölümünden sonra Kudüs, Suriye ve Mezopotamya ile birlikte Anadolu'da yayılarak devam etmiştir. Tarih kayıtları Suriye ve Mezopotamya keşişlerinin kurmuş oldukları manastırlarda kuralsız ve başlarında baş keşişleri olmadan bireysel ve kuralsız bir şekilde yaşadıklarını aktarmaktadır. Sarabait veya Remoboth keşişler grubu buna örnek olarak verilebilir.¹²⁵ Keşişlerin bireysel züht hayatları manastırlarla ve başrahiplerle dönem dönem çatışmalarına sebebiyet vermiştir. Keşişler arasında baş gösteren bu kuralsızlık ve başıboşluk dönemi Aziz Basil (330-379) tarafından kurula bağlanarak giderilmeye çalışılmıştır. Aziz Pakomius'un getirmiş olduğu manastır geleneği Kapadokyalı Aziz Basil ile sistematikleşerek genel kurallar çerçevesinde yeniden şekil bulmuştur. Aziz Basil'in getirmiş olduğu manastır kuralları kendisinden sonraki manastır yapılanmasını etkilediği gibi yeni açılan manastırlarda onun koymuş olduğu kurallar dikkate alınarak manastır tüzükleri oluşturulmaya devam etmiştir.¹²⁶

Aziz Basil'in kuralları iki ana metin etrafında toplanmıştır. “*Daha Uzun Kurallar*” olarak bilinen “*Regulae Fusius Tractatae*” 55 maddeden oluşmakta ve soru cevap şeklinde manastır rahiplerinin yapıp yapmaması gereken kurallar ele alınmaktadır. “*Daha Kısa Kurallar*” olarak toplanmış 313 başlıktan oluşan “*Regulae Brevius Tractatae*” adlı kitapta ise manastır rahiplerinin gündelik hayatlarındaki kuralları Kusal Kitap merkezli açıklamaktadır.¹²⁷

Aziz Basil manastır hayatına ve rahiplerin şahsi işlerine yönelik getirmiş olduğu kurallarda manastıra kabul ediliş şartlarından başlayarak manastır rahiplerinin manastır içerisinde ve haricinde meşguliyetlerine varana kadar kurallar belirlenmiştir. Aziz Basilin kuralları öncelikle hür bireylere hitap etmektedir. Zira Aziz Basil'in getirmiş

¹²⁴ M.A.M., “Pahomiy Velikiy”, 55/143-157.

¹²⁵ Güzeldal, *Aziz Benedikt ve Hıristiyan Manastır Yaşamı*, 47.

¹²⁶ Güzeldal, *Aziz Benedikt ve Hıristiyan Manastır Yaşamı*, 48-57.

¹²⁷ Güzeldal, *Aziz Benedikt ve Hıristiyan Manastır Yaşamı*, 54; Halil Temiztürk, “Kapadokyalı Bir Kilise Babası: Aziz Basil ve Hıristiyanlığın Şekillenmesine Etkisi”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (KTUİFD)* 3/1 (14 Nisan 2016), 56.

olduğu tüzüğe göre manastıra ancak hür bireyler kabul edilecektir. Kurallarda öne çıkan başlıklarda manastır kabul sürecinde dünyevi mallardan keşişin kendisini azat ederek yoksulluğu bilinçli bir şekilde tercih ile başlamaktadır. Dünya malından feragat eden kişi manastır içinde bedene rahatsızlık veren kaba sert konforsuz elbiseler giyerek manastır kardeşliğine kabul edilmektedir. Aynı şekilde rahip az uyku ile yetinmelidir ve uykusunu bölerek ibadet ile meşgul olmayı bilmelidir. Çünkü ruhun dinginliği ancak bedene verilen eza ile kazanılmaktadır. Rahibi manastır içerisinde Kutsal Kitabı öğrenmek ve zihni kurtuluşa giden süreci düşünerek doldurmak adına okuma ve yazma öğrenmesi şartı getirilmiştir. Aziz Basil'in getirmiş olduğu kurallar çerçevesinde manastır kendi ekonomik durumunu kendi üretimi ile kazanmalıdır. Bu yüzden rahiplerden hasır ve sepet örme, tarımsal faaliyetler ve hayvancılık ile geçinmeleri istenmektedir. Rahibe elde edilen ürünlerin ortak olduğu ve mallar üzerinde hak iddia etmemesi gerektiği tavsiye edilmektedir.¹²⁸

Aziz Basil ile birlikte Doğu Hıristiyan manastır geleneğinde ciddi değişim yaşanmıştır. Onun oluşturmuş olduğu kurallar doğu manastırları tarafından kabul edilerek eski ve yeni manastırlar yeni kurallar çerçevesinde yeniden yapılandırılmıştır. Yeni kurallar çerçevesinde dini hayatta sosyal değişiklikler olmuştur. Manastırlar atölyelerinde elde ettikleri ürünleri satabilmek adına halk ile kaynaşmak ve yakınlaşmak durumunda kalmışlardır. Bu ise manastır ve halk arasındaki sınırların yumuşamasına ve geçirgenliğine bağlı bir durumdur. Bu kurallar manastır sistemini disipline ettiği gibi fikri, düşünceye dayalı hayat ile pratik hayatı mezcederek sert asketik yaşamı yumuşatmıştır. Dolayısıyla manastırlar halk ile daha içli dışlı olmuştur. Aziz Basil'in kuralları öncelikle Kapadokya merkezli manastırlarda kabul edilmiş daha sonraki süreçte civar ve uzak şehirlerdeki manastırlar tarafından kabul edilerek yayılmıştır.¹²⁹

5.yüzyılda Mezopotamya bölgesinde Doğu Hıristiyan - Mısır züht anlayışının aşırı formu Süryani kilisesi altında tezahür etmiştir. Züht anlayışı bu bölgeye görece olarak 4. yüzyılın ortalarında kendini ruhun kurtuluşu adına bedene aşırı zarar vererek onu hor görme olarak ulaştırmıştır. Bu dönemde kendilerini toprağa gömerek ibadet etmek, kendilerini demir kafeslere kilitleyerek orada uzun süre kalmak, yumruklarını sıkı bir şekilde sıkmak ve tek ayak üzerinde uzun süre durmak, boyunlarını bir tarafa eğerek hareketsiz kalmak, çiviler üzerinde oturmak ve uyumak, ateş üzerinde yürümek

¹²⁸ Güzeldal, *Aziz Benedikt ve Hıristiyan Manastır Yaşamı*, 54-57.

¹²⁹ Güzeldal, *Aziz Benedikt ve Hıristiyan Manastır Yaşamı*, 54-57; Temiztürk, "Kapadokyalı Bir Kilise Babası", 53-57.

ve zıplamak, bedenlerine şişler ve kopçalar geçirerek bedene eza vermek Süryani zahitlerinin uygulamaları ve karakteristik özelliklerinden sayılmıştır. Fakat bu aşırı radikal zahitler grubu zamanla kaybolmakla birlikte bedene eza vermenin görece hafif hali yerini sütuncu zahitliğine, keşişliğine bırakmıştır. Sütuncu keşişliğinin en önemli örneği Sütuncu Aziz Simeon'dur. Aziz Simeon yıllarca çıktığı sütunda yaşayarak yeni bir zahitlik formunu ortaya koymuştur.¹³⁰

2. Batı Katolikliğinde Züht Hayatı

Batı Katolik dünyasında ilk zahitlik örneği Doğu zahitleri tarafından Roma'ya taşınmıştır. Doğu zahitliğinin ve manastırcılığının kurucu babası Aziz Anthoni'nin menkıbevi hayatının yazarı Athanasius'un iki öğrencisi ile Roma'ya sürgün edilmesiyle başladığı yönünde genel kanaat mevcuttur. Kaynakların yetersizliği ve karışıklığı Batı Hıristiyanlığının erken dönemlerine ait züht ve asketik yaşam formlarını ve cemaatleşmeyi anlamada araştırmacılara zorluklar çıkarmaktadır. Bu bağlamda Batı Hıristiyanlığında asketik yaşam formlarını 4. yüzyıldan başlatmak makul görülmüştür. Athanasius'un Aziz Anthoni'nin hayat hikâyesini derlediği aslı Yunanca olan eseri "*Bios Kai Politeia Tou Hosiou Patros Hemon Antoniyu*" (Aziz Peder Hemon Antoniyonun Hayatı ve Durumu) adlı eserin erken dönemlerde Latinceye "*Vita Anthoni*" adıyla çevrilmesi bize Doğu asketizminin 4. yüzyıldan itibaren Batı'ya etki etmeye başladığının ipuçlarını vermektedir. "*Vita Anthoni*" dışında Mısır züht ve manastır hayatına ve kutsal babalara, keşişlere dair pek çok menkıbevi anlatılar Latinceye aktarılarak Batıda züht anlayışının şekillenmesine katkı sunmuştur. Batıdaki önemli züht teorisyenleri sayesinde Avrupa devletlerinde münzevilik 4-5. Yüzyıllardan itibaren önemli yer edinmeye başlamıştır. Özellikle Aziz Cassian'ın (360-435) züht ve manastır hayatını meşrulaştıran, zühtü teoloji ile birleştiren teorik yazıları manastırcılığın Batıda yerleşmesinde önemli vazife görmüştür.¹³¹

Batı züht geleneği doğudan gelen mutlak tefekkür anlayışını çalışmaya dayalı tefekkür anlayışına evirerek yeni forma sokmuştur. Batı Hıristiyanlığı aynı şekilde doğunun sert asketik yaşamının sert perhize dayalı karakterini yumuşatarak devam

¹³⁰ Cüneyt Yeşil, *Ruhbanlık Süryani Kadim Kilise Hiyerarşisi* (Ankara: Eskiyeeni Yayınları, 2024), 137; Tural, *Ortaçağ Doğu Hristiyanlığında Manastır Hayatı*, 77.

¹³¹ Güzeldal, *Aziz Benedikt ve Hristiyan Manastır Yaşamı*, 69-72,89.

ettirmiştir. Batı züht anlayışı çalışmayı överek manastırlarda rahiplerin çalışmasını teşvik ettiği gibi çalışmayı şeytanlardan korunma ve kurtuluşa erme aracı olarak görmüştür. İlk dönem Batı Hıristiyanlığının züht anlayışını geliştiren keşişlerinden Cassian'ın şu söze çalışmaya ve emeğe dayalı manastır geleneğini özetler niteliğindedir: “Çalışan keşişe bir iblis musallat olur, boş oturan bir keşişe ise iblisler ordusu musallat olur”¹³² Cassian'ın sözünden anlaşıldığı gibi Batı züht anlayışı bireysel tefekkürün yerine kolektif çalışmayı koymaktadır. Bu bağlamda batıda gelişen züht anlayışı “order”ler ve kolektif halde gezerek misyonerlik yapan keşişler etrafında şekillenmiştir. Özellikle manastır etrafında toplanan dini gruplar Avrupa'nın Hıristiyanlaştırılmasında önemli role sahip oldukları gibi orta çağda ortaya çıkan dini heretik gruplarla mücadelede etkin mücadele sahasına sahip olmuşlardır. Örneğin Sistersiyenler tarikatı uyguladıkları katı dini eğitimleri ve disiplinleri sayesinde sapkın heretik olarak görüldükleri Bogomiller ve Katharlarla mücadelede öncüllük etmişlerdir.¹³³ “Ordo” kelimesinden türetilen “Order” kelimesi komün hayatında yaşayan ve kolektif iş gücü etrafında birleşerek dini, manevi örgüt oluşturan keşişler grubunu ifade etmek için kullanılmıştır.¹³⁴ Batı'da pek çok dini züht hareketleri kendisini tarikat yapılandırması olarak ortaya koymuş olsa da biz burada sadece Benediktenler, Sistersiyenler, Fransiskanlar, Dominikenler ve Cizvitlere değinmekle yetineceğiz.

Batı Hıristiyanlığında manastırcılık geleneğinin Monte Cassino ve Subiaco manastırlarının kurucusu ve Avrupa'nın manevi koruyucu azizlerinden biri olan Aziz Benedikt ile başladığını söylemek mümkündür.¹³⁵ Zira Aziz Anthoni bütün keşişlerin babası sayılırken Aziz Benedikt Batı'da keşişlerin babası kabul edilmektedir.¹³⁶ Aziz Benedikt'in hayatına ve keşişliği nasıl kabul ettiğine dair pek malumat olmamasına karşın ona dair menkıbevi bilgiler bazı tarihi eserler aracılığıyla günümüze ulaşmıştır. Aziz Benedikt'in hayatına dair malumatlar Papa Gregorius Magnus'un *Dialogi* adlı eseri aracılığıyla bize aktarılmaktadır. Papa Gregorius *Dialogi* eseriyle Aziz Benedikt'in

¹³² Philip Schaff, *History of The Christian Church 3*, çev. O.A. Rıbakova (Sanktpeterburg: Bibliya Dlya Vseh, 2011), 3/141.

¹³³ Havva Turan, “Sistersiyen Tarikatı'nın Katharlara Karşı Faaliyetleri”, *Ortaçağ Kıta Avrupası'nda Dinsel Sapkınlıklar: Ariusçuluktan Husçuluğa*, ed. Fatih Durgun (Çanakkale: Paradigma Akademik Yayınları, 2023), 118-120.

¹³⁴ Asiye Abdurrahmanoğlu, “Sistersiyen Tarikatı'nın Altın Çağı, Yapısı ve İşleyişi”, *Journal of Universal History Studies* 6/1 (2023), 3.

¹³⁵ Schaff, *History of The Christian Church 3*, 3/151.

¹³⁶ Ali İsra Güngör, *Cizvitler* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2012), 29.

hayatını ölümsüzleştirdiği gibi onu Batı Katolik manastırcılığının rol modeli olarak öne çıkarmaktadır.¹³⁷

Aziz Benedikt 543 yılında İtalyan'ın Perugia şehrine bağlı Nursia kasabasında doğmuştur. Ailesinin Bizans'ın soylularından olan *Anician* ailesine bağlanan soy şeceresine rağmen anne-babası ve ikiz kız kardeşi münzevi hayatı tercih ederek manastıra çekilmişlerdir. Kendisinin züht hayatını seçişiyle ilgili bir rivayet bilinmektedir. Bu menkıbevi anlatıya göre daha genç yaşlarında olan Nursialı Benedikt eğitim alması için ailesi tarafından Roma'ya gönderilir. Eğitimi döneminde Roma'daki gençlerin arasında yaygınlaşan ahlaki yozlaşmaya bir tepki olarak bakıcısı Cyrilla ile önce Roma'nın doğusuna sonrasında ise bakıcısından da kaçarak Roma'nın 40 km uzağında yerleşen Subiaco Dağına ulaşmış ve kayalık bir mağaraya sığınmıştır. Bu kayalıkların arasında Romanus adında bir keşişle karşılaşan Benedikt ondan yiyecek ve deriden yapılmış keşişlik elbisesi almıştır. Romanus'tan keşişlik elbisesini alan Nursialı Benedikt Mısırlı Anthoni gibi mağarada 3 yıl münzevi hayatı yaşamıştır. Münzeviliği süresince ünlenen Benedikt belli bir süre sonra önce Vicovaro'ya giderek başrahipleri ölmüş bir topluluğa önderlik etmiştir. Vicovaro'da defalarca başka keşişlerin kıskançlıkları dolayısıyla zehirlenmek istenmiştir. Fakat mucizevi bir şekilde zehirli bardak kırılır veya zehirli ekmeği yiyecekken bir karga ekmeği kapıp götürmüş ve kendisi kurtulmuştur. Vicovaro'dan ayrılarak önemli kendisine sadık öğrencileri Maurus (ö.584) ve Placid (ö.541) ile Roma'ya 130 km uzaklıkta Cassino'ya giden Aziz Benedikt burada kuracağı manastır ve oluşturacağı kuralların temellerini atmıştır. Cassino'ya gelen Aziz Benedikt hayatının sonuna kadar burada yaşamıştır.¹³⁸

Aziz Benedikt Batı Hıristiyanlığında manastır hayatını yeniden şekillendirerek doğu tarzı manastır geleneğinden farklı olarak keşişlerin halk ile iç içe yaşam tarzını ortaya koymuştur. O yazmış olduğu "*Benedikt Kuralı*" adlı eseri ile kendisinden sonra bütün Batı manastır hayatını etkilemiştir. Batı manastırları bu eseri kendilerine rehber olarak kabul ettikleri gibi üzerine farklı eserler yazılarak önemini günümüze kadar korumuştur. "*Benedikt Kuralları*" öncelikle manastır düzenine getirdiği disiplin, manastırda edilecek dualar, ceza kanunları ve manastırın işleyişine dair getirdiği

¹³⁷ Mustafa Furkan Dinleyici, *Orta Çağ Papalığının Mimarı Gregorius Magnus* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2023), 87-88; Zeynel Abidin Ataşalan, *Benediktin Tarikatı ve Katolik Kilisesindeki Yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021), 58.

¹³⁸ Güzeldal, *Aziz Benedikt ve Hıristiyan Manastır Yaşamı*, 90-94; Schaff, *History of The Christian Church* 3, 3/151-153.

kurallar yani özel mülkiyet, mutfak hizmeti ve yemekler, hastalar, yaşlılar ve çocukların yanında manastır kardeşliği üzerine durulmaktadır.¹³⁹ Bunun dışındaki kurallar başrahip etrafında toplanan keşişlerin eşit oranda ibadet etmeyi, kutsal metin okumayı, dinlenmeyi ve çalışmayı disiplinli bir şekilde yapmayı önermektedir. Ayrıca manastır kurallarını ve manastıra kabul ediliş sürecinde dikkat edilmesi gereken kuralları ve adayda aranan şartları belirlemektedir.¹⁴⁰ Bu kurallar toplamı Aziz Benedikt'ten sonra oluşacak olan Dominikenler ve Fransiskanlar gibi dini tarikat yapılarını etkilemeye devam etmiştir. Bu dini tarikat, cemaat yapılanmaları kendilerine “*Benedikt Kuralları*”nı rehber edindikleri gibi onları yenileyerek güncelleştirmeye dolayısıyla kuralları ıslah ederek uygulanabilir hale getirmeye devam etmişlerdir.¹⁴¹

10. yüzyıldan itibaren Avrupa’da Benedikten tarikatı söz ayrılıkları ve manastır içinde yozlaşmalara karşı reform talepleri dillendirilmeye başlanmıştır. Bu asırdan itibaren batı manastır sistemi iki farklı kola ayrılmıştır. Bunlardan ilki Sistersiyenlerin bağlı bulunduğu tövbe-kârlar grubudur. Bu sistemde manastır hayatını icra eden keşişlerin dış dünyayla bağlarının tamamen kesilmesi anlamına geliyordu. Fakat aynı zamanda da ormanlık ve kırsal alanın işlenerek manastır ekonomisine katkı sağlayarak kendi kendine yetebilmeyi de gerektirmesi demektir. İkinci sistem ise ayinsel manastır sistemine sahip grubu oluşturmuştur. Burada züht hayatının ayinsel yönü öne çıkmaktadır. Dua, ibadetler, görkemli törenleriyle öne çıkan tarikat yapılanmalarına örnek olarak Cluny tarikatı gösterilebilir.¹⁴² Benedikten tarikatı içinde zamanla farklı görüş ayrılıkları yaşanmakla birlikte görüş ayrılıkları kopuşa sebep olmamıştır. 11. yüzyılda tarikatından ilk ciddi kopuş kendilerine has beyaz elbiseleri ve uyguladıkları katı çileci züht pratikleri ile farklılaşan bir grup Sistersiyenler tarikatı ile gerçekleşmiştir. Giydikleri tarikata has beyaz elbiseleri dolayısıyla Beyaz Giyenler tarikatı olarak da anılan Sistersiyenler 1098 yılında Fransa’nın Citeaux şehrinde Benedikten keşişi Molesmlu Aziz Robert tarafından kurulmuştur. Tarikatın ismi Citeaux şehrinin Latince ismi olan Cistercium’dan gelmektedir.¹⁴³

¹³⁹ Güzeldal, *Aziz Benedikt ve Hıristiyan Manastır Yaşamı*, 254-258; Halil Temiztürk, *Hıristiyan Mistisizmine Giriş* (Ankara: Eskiye Yayınları, 2021), 119-120.

¹⁴⁰ Gungör, *Cizvitler*, 27-30; Schaff, *History of The Christian Church* 3, 3/153-156.

¹⁴¹ Gungör, *Cizvitler*, 30.

¹⁴² Jacques Le Goff, “Ortaçağ’da Batı Avrupa”, çev. Nilüfer Uluç, *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 33 (2005), 44.

¹⁴³ Temiztürk, *Hıristiyan Mistisizmine Giriş*, 122-123.

11-14.yüzyıllarda etkin ve güçlü dönemlerini yaşayan Sistersiyenler tarikatı çok hızlı büyüme gerçekleştirmiştir. Tarikat 1130 yılında 30, 1268 yılında ise 288 manastır yapılanması kurmuştur. 14. yüzyıla gelindiğine ise Sistersiyen tarikatına ait manastırların sayısı 738'e yükselmiştir. Sistersiyen tarikatı Benedikten tüzüğüne bağlı olmakla birlikte tarikatın iç tüzüğüne de sahiptir. Sistersiyen tüzüğü *Carta Charitatis* Benedikten tüzüğünü takip etmekle birlikte onun koymuş olduğu kuralları sert ve sade bir biçimde uygulamak üzere oluşturulmuştur. Tüzük sadeliği dikkate almaktadır. Buna göre tarikat içinde huşu ve sessizlik önemli ölçüde ön plana çıkmaktadır. Katı perhiz kuralları geçerli olan tarikatta kırmızı et hastalar hariç kesinlikle yasaklanmaktadır. Gündelik yemekler iki sade öğünle sınırlandırılmaktadır. Bunun dışında Sistersiyen manastırları da sadelik üzerine inşa edilmektedir.

Manastırlarda ve ona bağlı kiliselerde kesinlikle pahalı tezyinat yapılmamaktadır. Haçların ahşaptan yapılmasına dikkat eden tarikat üyeleri dini sembollerde altın ve gümüş gibi pahalı materyallerin kullanımını yasaklamaktadır. Zira Tanrının evi olarak kabul edilen manastırlarda kibre ve şatafatlı süslemelere mahal bırakılmamalıdır. Sistersiyenler geçimlerini mutlaka el işleriyle sağlamaya önem atfetmişlerdir. Bundan dolayıdır ki tarikatın tarımın geliştirilmesinde ve geliştirdikleri gübreleme tekniği sayesinde ürünlerin daha etkili ve verimli bir şekilde alınmasında orta çağ ekonomisine ciddi katkıları saptanmıştır.¹⁴⁴ Tarikatın Avrupa'nın farklı bölgelerinde yeni orman yerlerinin açılması ve tarımda kullanılmasında önemli rolleri bulunmaktadır. Sistersiyen tarikatının Hıristiyan heretik cemaatleri Bogomiller ve Katharlarla da ciddi mücadeleleri bulunmaktadır. Papanın sadık kulları olan cemaat üyeleri heretiklerle mücadelede ön saflarda görev almışlardır.¹⁴⁵ Fakat buna rağmen tarikat tüzüğü tarikat üyelerine misyonerliği yasaklamaktadır. Dolayısıyla Sistersiyenler tarikatı Batı Hıristiyanlığının diğer cemaat yapılanmalarına nazaran misyonerlikle ilgilenmemiş bir grup olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁶

Batı Hıristiyanlığının züht merkezli önemli tarikat ve manastır yapılanmalarından biri İtalyan asıllı Aziz Francis tarafından kurulan kendilerini fakirler ve dilenciler olarak tanımlayan Fransiskanlar tarikatıdır. Fransiskanlar tarikatı 1209

¹⁴⁴ Burçin Erol, "Ortaçağ Avrupası ve Üniversiteler", *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 33 (2005), 82.

¹⁴⁵ Malcolm Lambert, *Ortaçağda Dinsel Sapkınlıklar*, çev. Erdem Gökyaran (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2015), 95.

¹⁴⁶ Philip Schaff, *History of The Christian Church* 5, çev. O.A. Rıbakova (Sanktpeterburg: Bibliya Dlya Vseh, 2008), 5/207-211.

yılında Assisili Francis önderliğinde Papa 3. İnnocent'in onayıyla kurulmuştur. Aziz Francis tarikatının temellerini İsa'da gördüğü fakirlik, yoksul yaşam ve şehitlik gibi erdemler üzerine inşa etmiştir. O oluşturmuş olduğu “*Order of Friars Minor*” adlı manastır eseriyle tarikatın bütün kurallarını oluşturmuştur. Buna göre tarikat mensupları İsa gibi dünya malını terk ederek yoksul bir şekilde komün hayatını kardeşleriyle birlikte yaşamak ve kurtuluş için ibadet ederek geçirmek zorundadırlar.¹⁴⁷

Avrupa'da ortaya çıkmış mistik züht hayatını benimsemiş bir diğer dini tarikat Dominikenlerdir. Dominiken cemaati misyonerlikleri ve verdikleri vaazları neticesinde “*Vaizler Tarikatı*” olarak da ünlenmişlerdir. Dominik Guzman (1172-1221) tarafından 1216 yılında İspanya'da kurulan tarikat heretiklerle mücadele ve engizisyon mahkemelerinde aldıkları görevlerle tanınmışlardır.¹⁴⁸ Dominikenler Katharlar gibi dini sapkın gruplarla etkin mücadele eden ve onları mahkeme karşısına çıkararak yargılayan bir tarikat olarak anılmaktadır. Vaizler Tarikatı Avrupa'nın çeşitli yerlerini dolaşarak vaz ederek halkı sapkınlığa karşı uyarmaktadırlar. Bu bağlamda tarikatın Aziz Dominik önderliğinde ve Papa İnnocent'in teşvikiyle sapkın heretikler Katharlar'ın elinden kurtarılan kadınlar ve çocukları koruyup kollayan bir manastır inşa ettiği bilinmektedir.¹⁴⁹

16. yüzyılda ortaya çıkan Martin Luther ve onun Papalığa karşı başlattığı reform hareketi Avrupa kıtasında dini, siyasi, ekonomik ve toplumsal değişimlere ve dönüşümlere sebep olmuştur. Protestan hareketin Avrupa'da başlatmış olduğu teolojik tartışmalara karşı koyabilmek adına onlara karşı koyabilecek onların teolojik saldırılarına karşı aynı şekilde teolojik cevaplar üretme kapasitesine sahip yeni bir karşı reform hareketine ihtiyaç duyulmuştur. Bu minvalde Katolik kilisesinin sapkın reformistlere karşı teolojik savunma savaşını yürütecek ve “Katolik Reforma” destek olacak olan dini cemaat Cizvitler kurulmuştur.¹⁵⁰

Cizvitler tarikatı soylu geçmişe sahip eski saray çalışanı Aziz İgnatius Loyola tarafından 1540 yılında kurulmuştur. Tarikat fakirlik, bekârlık, mutlak itaat ve diğer tarikatlardan farklı olarak “kendilerini Papaya adamak” üzerine yemin etmek için

¹⁴⁷ Temiztürk, *Hıristiyan Mistisizmine Giriş*, 126-127.

¹⁴⁸ Saliha Esen, “Katolik Kilisesi'nin Heretik Hareketlerle Mücadelesinde Engizisyon Mahkemelerinin Ve Dominiken Tarikatı'nın Rolü”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 7/10 (29 Ekim 2020), 70-75.

¹⁴⁹ Lambert, *Ortaçağda Dinsel Sapkınlıklar*, 130.

¹⁵⁰ Güngör, *Cizvitler*, 32.

kurulmuştur. Cizvitler Katoliklik içinde kurulan yeni tarikat anlayışını temsil eden dini yapılanma olarak kabul edilmektedir. Geleneksel dini yapıyı devam ettirmekle beraber Cizvitler yeni geliştirdikleri ve zamanın getirdiği değişimlere, yeniliklere ve ihtiyaçlara uyarladıkları yaklaşımlarıyla yeni tarikat anlayışını temsil etmektedirler. Cizvitlerin misyonerlik faaliyetleri yanında cemaat ve tarikat yapılanmaları, itaat anlayışları, eğitim ve teşkilatlanma biçimleri onları diğer gruplardan ayırmaktadır. Aynı şekilde dini teolojik, felsefi ve ahlaki yorumları onları farklı ve Katolik kilisesinde önemli konuma yükselten ayrıntılardır.¹⁵¹

Cizvitler, Fransisken ve Dominiken tarikatlarının aksine hiçbir zaman manastır hayatını benimsememişlerdir. Öte yandan bu üç tarikat yapılanması arasında önemli ölçüde benzerlikler bulunmaktadır. Fransiskenlerin dini anlayışlarında İsa'nın insani yönünü ön plana çıkarmaları onları Cizvitlerle yakınlaştırmaktadır. Zira Cizvitler, Fransisken geleneğinden beslendikleri gibi İsa'nın yoksulluk, fakirlik ve kanaat gibi erdemlerini sahiplenerek "İsa merkezli" din anlayışını ortaya koymaya çalışmaktadırlar.¹⁵²

Burada Batı ve Doğu karakterli züht anlayışının kısa bir değerlendirilmesini yapmak yerinde olacaktır. Doğu karakterli züht anlayışına baktığımızda manastır hayatına ve rahiplerin şahsi işlerine yönelik Aziz Basil katı kurallar getirmiştir. Onun getirmiş olduğu manastır kurallarıyla manastır kabul sürecinden başlayarak dünyevi mallardan keşişin kendisini alı koyması ve yoksulluğu bilinçli bir şekilde tercih etmesi, manastır içinde bedene rahatsızlık veren kaba sert konforsuz elbiseler giymesi, az uyku ile yetinmesi, sürekli ibadet ile meşgul olması ve zihni kurtuluşa giden süreci düşünerek geçirmesi istenmektedir. Bu kurallar çerçevesinde manastır kendi ekonomik durumunu kendi üretimiyle kazanması beklenmektedir.

Aziz Benedikt Batı Hıristiyanlığında manastır hayatını yeniden şekillendirerek doğu tarzı manastır geleneğinden farklı yaşam tarzını ortaya koymuştur. Batı züht geleneği Doğu'dan gelen çalışmaya dayalı tefekkür anlayışını evirerek yeni forma sokmuştur. Batı Hıristiyanlığı aynı şekilde doğunun sert asketik yaşamının sert perhize dayalı karakterini yumuşatarak devam ettirmiştir. Batı züht anlayışında daha sonra pek çok dini züht hareketleri kendisini tarikat yapılandırması olarak ortaya koymuştur. Bu bağlamda Batı'da gelişen züht anlayışı misyonerlik yapan keşişler etrafında

¹⁵¹ Güngör, *Cizvitler*, 50-62.

¹⁵² Güngör, *Cizvitler*, 20-49.

şekillenmiştir. Özellikle manastır etrafında toplanan dini gruplar Avrupa'nın Hıristiyanlaştırılmasında önemli role sahip olmuşlardır.

II. BÖLÜM

RUS ORTODOKS KİLİSESİNİN VE MANASTIRLARIN ORTAYA ÇIKIŞI

A. RUS ORTODOKS KİLİSESİ TARİHÇESİ

Rus Ortodoks Kilisesini ve Manastırlarını daha iyi anlayabilmek için Kilisenin ve manastırların tarihçesi ile ilgili biraz bilgi sahibi olmak gerekir. Bunun için de Rusların Hıristiyanlığı kabul etme süreciyle birlikte ilk vaftiz oluşlarının ele alınması ve o dönemlere ışık tutulması gerekir. Bu süreci ele alırken hangi hükümdarların bu sürece ne gibi bir katkıları olmuştur bunun bilinmesi önemlidir. Bununla birlikte Knez Vladimir'in dönemini ele alırken onun Hristiyan olmadan önceki inancıyla Hıristiyanlığı kabul etme sürecine geniş yer verilecektir. Daha sonra da Slav topraklarında Hıristiyanlığın yayılışı ile birlikte bir problematik olarak Kiril ve Methodius (Mefodiy) kardeşlerinin misyonuna yer verilecektir. Bunun yanında Hıristiyanlaşmanın ilk dönemlerinde Kilise ve manastırların bulunup bulunmadığına varsa kimler tarafından yapıldığı bilgisine ihtiyaç vardır. Ayrıca erken dönemde Slav topraklarında ilk manastırların ortaya çıkışıyla birlikte ilk keşişlerin keşişlik hayatları ve yaşam tarzlarının bilinmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu bölümde Moğol istilası öncesi ve sonrası dönemlerde manastırların durumu da ele alınacaktır. Kutsal Sinod döneminden önce manastırların mülk edinme ve aşırı zenginleşmesi neticesinde buna bağlı olarak ortaya çıkan muhalif grupların mücadelesine değinilecektir. Çar I. Petro (d.1672-ö.1725) döneminde manastırların yönetimi ve mülkleri üzerindeki imtiyazlar Manastır Düzeni (Manastırskiy Prikaz) Kanunu ile devletin tasarrufuna bırakılması, Sovyet yönetimi döneminde çıkarılan kararnamelerle manastırların durumuna genişçe yer verilecektir. Bu bağlamda genel bir bakışla tarihi bir çerçeve çizilecektir.

1. Kiev Ruslarının Hıristiyanlığı Kabul Süreci

Slav halklarının tarihini yazılı kaynaklardan 9. yüzyıldan başlatmak mümkündür. Slav, Bulgar ve Bizans kronikleri Rusların tarihini bu yüzyıldan başlatmaktadırlar.

Kronik yazarları Slav halkının tarihini Hıristiyanlıkla başlatmakta ve Slavların Hıristiyanlık öncesi dinleri hakkında bilgi edinmemizi sınırlamaktadır.

Rus kroniklerinde bulunan Kitab-ı Mukaddes hikâyeleri onların Hıristiyan etkisi altında yazılmış oldukları izlenimi vermektedir. Bunlardan “*Letopis Vremennih Let (Geçmiş Yılların Hikâyesi) Lavrentyev Kroniği*” Slav tarihini Kitab-ı Mukaddes kronolojisine uygun şekilde hatta adeta onu taklit edencesine ilk insan Âdem’den itibaren başlatarak peygamberler şeceresini aktarmakta ve Kiev Rusya’sının kurucu knezlerinin soyunu bunlara dayandırdıktan sonra devletin kuruluşunu ve Slav halklarının ortaya çıkışını anlatmaktadır.¹⁵³ Bu tarih yazımından ilk kronik yazarlarının Slav ırkının Hıristiyanlık öncesi dinlerini bir nevi görmezden gelmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Hıristiyanlık sonrası oluşturulmuş olan kronikler her ne kadar kendi ata dinlerini kayıt altına almakta olumsuz tavır sergilemiş olsalar da bazı kroniklerde Slav toplumunun eski dinleri onları yermek, küçümsemek ve tahkir etmek babında olsa bile kayıt altına almışlardır. Dolayısıyla kronik yazarları eski Slav dinlerinden bahsederken onları yeni dinleri ile kıyaslamakta ve Hıristiyanlığı yüceltmek için kullanmaktadırlar.¹⁵⁴

Son yapılan modern araştırmalar Slav – Rus halklarının kendine has dini inançları ve dini folkloru yanında zengin mitolojilerinin de bulunduğunu tespit etmiştir. Gerek Slav bölgelerinde yapılan arkeolojik kazılar ve buluntular gerekse yazılı kaynakların ciddiyetle yeniden okunması yeni bilgilerin ortaya çıkmasına ve yorumlanmasına yardım etmiştir. Bu kaynaklardan en önemlisi “*Golubinaya Kniga*” adlı Rusların Hıristiyanlığa geçişiyle birlikte oluşturulmaya başlanan dini halk folkloru derlemesidir. Bu eserde Slavların eski dinleri paganizm, doğaya tapınma kültürleri ve adetleri şiirsel tarzda aktarılmaktadır.¹⁵⁵

¹⁵³*Povest Vremennih Let 01*, çev. D.S. Lihaçeva - B.A. Romanova (Moskva-Leningrad: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1950), 1/213 (Povest Vremennih Let bundan sonra PVL olarak belirtilecektir). Türkçe tercümesi için bkz. Nestor, *Geçmiş Yılların Menkıbesi*, çev. Batuhan Aksungur (İstanbul: Post Yayınları, 2022); Ulusan, *Geçmiş Yılların Hikayesi*; Lavrentiyev, *Lavrentiyev Kroniği*.

¹⁵⁴*PVL 01*, 1/216

¹⁵⁵Mihail Seryakov, *Rojdeniya Vselennoy Golubinaya Kniga* (Moskva: Naslediye Predkov, 2005), 25-32.

İlk Rus kronikleri Doğu Slav halklarının Varegler¹⁵⁶, Peçenekler, Bulgarlar, Hazarlar ve daha pek çok Fin-Ugor boylarına mensup halklarla birlikte yaşam sürdürdüklerini aktarmaktadırlar. Geçim kaynakları ve işlerini hayvan avcılığı, balıkçılık ve arıcılık yanında avladıkları hayvanların derilerini ve kürklerini satarak karşılayan Doğu Slavları dünyada oluşan değişimlerle birlikte yeni kaynak arayışlarına girişmişlerdir.¹⁵⁷ 4. yüzyıldan itibaren Doğu Slav toplumlarının komşularının çoğunlukla Hıristiyanlık, İslam ve Yahudi dinini benimsemiş olduklarını görmek mümkündür. Roma imparatoru Konstantin'in 313 yılında çıkardığı Milan Fermanı'yla birlikte Hıristiyanlık Bizans İmparatorluğu'nda meşru bir din kabul edilerek bütün Avrupa'ya yayılmıştır.¹⁵⁸ Rusların komşuları Bulgarlar 869 yılında Hıristiyanlığı Bizans etkisiyle kabul etmişlerdir.¹⁵⁹ Öte yandan İslam'ın ortaya çıkışıyla birlikte Arap fütühatının 6-7. yüzyıl itibariyle başlaması ve Rusların komşuları İdil Bulgarlarına kadar sıçraması Rusları bir diğer din İslam'la ve Müslüman yöneticilerle komşu etmiştir.¹⁶⁰ Son olarak Slavların güney komşuları Yahudi dinini benimsemiş oldukları kabul edilen Hazarların 7. yüzyılda devlet kurmaları onları Yahudilerle de komşu yapmıştır. Bu üç dinden oluşan sacayağı ileride Rusların Hıristiyanlığı kabulü sürecinde önemli rol oynayacak ve Rus kronik yazarları tarafından efsanevi bir şekil kazandırılarak yorumlanacaktır.¹⁶¹

Rusların farklı dinleri benimsemiş komşuları tarafından, özellikle Yahudi Hazarlar tarafından sıkıştırılması onları 9. yüzyıldan itibaren bölgeden uzaklaşmaya götürmüştür. Rusların kendi bölgelerinden çıkararak yaptıkları akınlar ilk olarak Bizans üzerine olmuştur. Bizans'ın başkenti İstanbul'a düzenlenen akınlar onları batıya doğru genişlemeye ve bu akınlar sayesinde Bizans kültürüyle tanışma fırsatı bulmuşlardır.¹⁶²

Rusların ilk Bizans akınları kroniklerin aktardığına göre Askold ve Dir zamanında gerçekleşmiştir. Bu süreç aynı zamanda Slavların ilk defa Hıristiyanlıkla

¹⁵⁶ Varegler veya Varyaglar Norveç-Viking kökenli Avrupa göçebe toplumlarından biri. Bkz. Sena Özbay, *Bizans'a Giden Yolda Varegler (11. Yüzyıl)* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 14-17.

¹⁵⁷ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar* (Ankara: TTK, 1987), 9.

¹⁵⁸ Ahmet Hikmet Eroğlu, "Hristiyanlık", *Dinler Tarihi El Kitabı*, ed. Baki Adam (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 144.

¹⁵⁹ *PVL 01*, 1/215.

¹⁶⁰ İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2010), 72.

¹⁶¹ *PVL 01*, 1/216.

¹⁶² *PVL 01*, 1/215.

ciddi bir şekilde karşılaşmaları anlamına gelmektedir. Fakat Askold ve Dir dönemi Hıristiyanlığı Rus Kilisesinin resmi tarih yazımı tarafından kabul edilmemekte ve bu dönem bazı araştırmacılara göre adeta kapatılmaya çalışılmaktadır.¹⁶³ Biz bu çalışmamızda Rus Hıristiyanlığının başlangıç tarihini Askold dönemiyle başlatarak bunu kronik yazarlarının yazılarıyla, ilk dönem İslam tarihçileri ve coğrafyacılarının bilgileriyle ve günümüz Rus Hıristiyanlığı araştırmacılarının ulaştığı verilerle desteklemeye çalışacağız.

2. Rusların İlk Vaftiz Oluşu ve Askold ile Dir Etrafında Dönen Tartışmalar

Doğu Slavlarının özellikle Rusların Hıristiyanlaştırılması “Kreşeniye Rusi” ve ilk Hıristiyanlık deneyimleri araştırmacılar tarafından tartışılmalı olan mevzulardandır. Özellikle Askold (ö.882) ile Dir (ö.882) yönetimi ve Askold’un Bizans rahipleri tarafından vaftiz edilerek Hıristiyanlığı kabulü hararetli tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Askold ve Dir etrafında dönen tartışmalar iki ana eksen etrafında oluşmaktadır. İlki Askold ve Dir’in tarihi kimliği, gerçekten yaşayıp yaşamadıkları ve Rus kronik yazarlarının efsanesinden ibaret olup olmadığıdır. İkinci tartışma konusu ise Rusların Hıristiyanlıkla ilk tanışmaları ve Askold döneminin Doğu Slavlarının vaftiz edilmesindeki etkisi üzerinedir.

Askold ve Dir üzerine yapılan tartışmalar bu kişilerin tarihi kimlikleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Askold ve Dir isimlerinin tarihi kimliklerini tespit edebilmemiz için öncelikle dönemin tarih kroniklerine başvurmamız gerekmektedir. Bizans kroniklerinde rastlanmayan¹⁶⁴ bu kişiler ilk olarak Rus kronik yazarları tarafından kayıt altına alınmışlardır. Bu kroniklere bakıldığında isimler tarihi kişilik olarak “*Letopis Vremennuh Let*” (*Geçmiş Yılların Hikâyesi*) kroniğinin iki farklı varyantında geçmektedir. Bunlar Lavrentyev (1377 yılında yazılmıştır) ve Nikon (1575 yılında yazımı tamamlanmıştır) kronikleridir. Lavrentyev kroniğine göre Rurik (d.830- ö.879) Slav topraklarını yakın soylularına dağıtırken knez soyundan olmayan iki kardeşin Dinyeper nehri üzerine bulunan Kiy, Şek ve Horiv adlı kardeşlerin kurdukları sonradan

¹⁶³ Bu konuda geniş literatür bulunmaktadır. Mevcut bazı tartışma literatürü için bkz: M. Yu. Brayçevskiy, “Neizvestnoye Pismo Patriarha Fotiya Kiyevskomu Kaganu Askoldu i Mitropolitu Mihailu Sirinu”, *Vizantiyskiy Vremennik* 47/72 (1986), 31-38.; S Şumilo, *Knyaz Askold i Hristianizatsiya Rusi* (Kiev: Duh i Litera, 2010).; M. Yu Brayçevskiy, *Utverjdeniye Hristiyanstva Na Rusi* (Kiev: Naukovo Dumko, 1989).

¹⁶⁴ Alexander A. Vasiliev, *The Russian Attack on Constantinople in 860* (Cambridge-Massachusetts: The Mediaeval Academy of America, 1946), 177.

adı Kiev olacak şehri ele geçirdiklerini yazmaktadır.¹⁶⁵ Kronik yazarı Varegları etrafında toplayan ve şehri ele geçiren kardeşleri Askold ve Dir olarak kaydetmiştir. Nikon kroniğinde de aynı şekilde Askold ve Dir kardeş olarak gösterilmekte ve hikâye tekrarlanmaktadır.¹⁶⁶ Lavrentyev kroniği devamla Askold ve Dir kardeşlerinin Bizans üzerine 200 gemiyle sefer düzenlediklerini ve Patrik Potius'nin (d.810-ö.893) ettiği dua ile çıkan fırtına sonucu geri dönmek zorunda kaldıklarını aktarmaktadır.¹⁶⁷ Nikon kroniği bu konuyu kısa geçmekle birlikte aynı şeyleri yazmaktadır.¹⁶⁸

Bazı Rus tarihçileri yukarıda vermiş olduğumuz kronik bilgilerinin uydurma olduğunu ve Askold ile Dir kardeşlerin gerçek tarihi kişilik olarak hiçbir zaman yaşamadıklarını iddia etmektedirler. Bu iddiaya karşı Rus kroniklerini destekler mahiyetinde dönemin İslam tarihçileri ve coğrafya yazarlarının eserlerinde kardeşlerin isimlerine rastlamak mümkündür. İslam tarihçileri Sekâlibe'nin yani Slavların yöneticilerinden çok nadir olarak bahsetmektedirler. Genellikle knyaz ve melik gibi unvanlarla tarif edilen yöneticilerin isimleri verilmez.¹⁶⁹ Tek istisna tarihçi, coğrafya âlimi ve seyyah kimlikleriyle tanınan Ebü'l Hasan Ali b. el-Hüseyin el-Mes'ûdî el-Hüzeli'nin 943 yılında yazdığı “*Mürûcü'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher Fî Tühaftü'l-Eşraf mine'l-Mülûk ve Ehli'd-Dirâyât*” adlı eseridir. Bu yazar Askold ve Dir kardeşlerin ismini zikreden tek yazar olması açısından önem kazanmaktadır. Mes'ûdî bu eserinde Slav toplumundan bahsetmekte ve knez Dir'in ismini “Melik Dir” olarak aktarmaktadır. Mes'ûdî'nin eserinde Dir hakkında şöyle denilmektedir: “فالاول من ملوك الصقالبة ملك الدير” (İlk Slav Meliki Dir). Mes'ûdî her ne kadar eserinde Dir'in ismini vermiş olsa da onun kardeşi Askold'dan hiç bahsetmemektedir.¹⁷⁰

Mes'ûdî, eserinde kardeşlerden Askold'dan bahsetmeden sadece Dir'in ismini zikretmiş olması bazı tarihçilerin bunları tek bir şahıs olarak kabul etmelerine sebep olmuştur. Bunlardan E. Kunik ve Alfred Rimbaud, kardeşlerin tek kişi olabilecekleri üzerine durmaktadır. Kunik'in iddiasına göre kroniklerde kardeş olarak aktarılan bu iki

¹⁶⁵PVL 01, 1/215.

¹⁶⁶Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 09 Patriyarşiy ili Nikonovskiy Letopis (Sanktpeterburg: Tipografiya Eduarda Pratsa, 1862), 9/9 (Bu eser bundan sonra PSRLNL olarak kısaltılacaktır.).

¹⁶⁷PVL 01, 1/215.

¹⁶⁸PSRL 09 NL, 9/9.

¹⁶⁹ Padişah notu da vardır. bkz: A.P. Novoseltsev, “Vostoçniye İstoçniki o Vostoçnih Slavyanah i Rusi VI-IX vv”, *Drevnerusskoye Gosudarstvo i Yego Mejdunarodnoye Znaçeniye* (Moskva: Nauka, 1965), 415.

¹⁷⁰Ali b. Hüseyin Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, ed. Kemal Hasan Meri (Beyrut-Sayda: Mektebetü'l Asriyye, ts.), 2/26.

farklı isim onların kardeş olduklarını göstermemektedir. Aksine bahsedilen isimlerden birinin soyadı olarak anlaşılması gerekmektedir.¹⁷¹ Kunik ve Alfred Rimbaud'un iddialarına farklı şekilde yaklaşan Slav ve Hazar tarihçisi Brutskus'a göre ise Dir, Kiev Rus'unun kurucusu Oleg Veşiy'den başkası değildir.¹⁷² Brutskus Mes'ûdî'nin "*İlk Slav Meliki Dir*"¹⁷³ kaydından yola çıkarak bu sonuca ulaşmış gözükmektedir. Fakat bu iddiaların aksine Lavrentiyev kroniği Askold ve Dir'in iki farklı kişiler olduklarının altını net bir şekilde çizmektedir. Kroniğe göre Rurik'in ölümünden sonra başa geçen Oleg tüccar kılığına girerek Askold ve Dir'i tuzağa düşürerek öldürmüştür. Öldürülen kardeşlerden Askold Ugor Dağı'na Dir ise farklı bir tepeye gömülmüşlerdir.¹⁷⁴

Askold ve Dir kardeşlerin Oleg tarafından öldürülmesi bizi farklı tartışmaya götürmektedir. Bunlar kardeşlerin soy bağlantıları üzerine yapılan tartışmalardır. Lavrentyev Kroniği Oleg'in kardeşleri öldürmeden önce onlara karşı söylediği "*Knez değilsiniz Knez soyundan da değilsiniz. Fakat ben Knez soyundanım. Bu çocuk ise Rurik'in oğlu Igor*" sözünü aktararak onların knez soyundan olmadığını iddia eder. Kronik yazarı aynı şekilde kardeşlerin Rurik'in komutanlarından olduğunu fakat aynı soya sahip olmadıklarını da yazmaktadır.¹⁷⁵ Bir diğer kaynak Nikon kroniğinde Askold'la ilgili ilginç bir kayda rastlamaktayız. Kronik yazarı Askold'u her ne kadar Rus asıllı olarak gösterse de onu "*Knez Rüstem Askold Hakkında (O Knyazi Rustem Oskol'de)*" olarak kaydetmektedir.¹⁷⁶ Bu ise bazı tarihçilerde onun Türk asıllı olabileme şüphesini uyandırmıştır. Örneğin Hazar tarihçisi Brutskus Askold'un isminin Türkçeden geldiğini ve "*deniz komutanı/gemi kaptanı*" anlamını taşıdığını söyleyerek onun Türk asıllı olabileceğini ima etmektedir.¹⁷⁷

Askold ve Dir etrafında dönen tartışmaların bir diğeri ise Doğu Slavlarının bu kardeşler döneminde vaftiz edilmeleri meselesidir. Genel kabulün aksine bazı araştırmacılar Rusların 10. yüzyılın sonlarında değil de 9. yüzyılın ortalarında vaftiz

¹⁷¹Vasiliev, *The Russian Attack*, 178-179.

¹⁷²Yu.D. Brutskus, "Varyagi i Kolbyagi", *Seminarium Kondakovianum* 7 (1935), 83.

¹⁷³Mes'ûdî, *Mürücü'z-zehab*, 2/26.

¹⁷⁴*PVL 01*, 1/216.; Bir farklı yorum da tarihçi Artamonov tarafından gelmiştir. Artamonov, Dir'i Askold'un selefi olarak kabul etmektedir. Bkz: M.İ. Artamonov, *İstoriya Hazar* (Leningrad: İzdatelstvo Gosudarstvennogo Ermitaja, 1962), 369.; Eserin Türkçe tercümesi için bkz: M.İ. Artamonov, *Hazar Tarihi*, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2019), 474.;

¹⁷⁵*PVL 01*, 1/215-216.

¹⁷⁶*PSRL 09 NL*, 9/13.

¹⁷⁷ Tarihçi Yu. D. Brutskus'un iddialarını alıntılayan Vasiliev, *The Russian Attack*, 177.

edilerek Hıristiyanlığı kabul ettiklerini belirtmektedirler. Bu hususa delil olarak ilk kroniklerden Lavrentyev kroniğinde imalar bulunsa da net bir kayıt bulunmamaktadır.¹⁷⁸ Fakat Nikon kroniğinin yazarı Askold ve Dir'in Hıristiyanlığı kabulüne dair efsanevi bir rivayet aktarmaktadır. Bizans akınlarından dönen kardeşler Kiev'e vardıldıktan bir süre sonra ülkelerine Hıristiyanlığı tebliğ için Bizans rahipleri gelmiştir. Rahipleri kabul eden Askold onları dinledikten sonra Hıristiyanlığı tek şartla kabul edeceğini belirtir. Askold rahiplerden mucize göstermelerini talep etmektedir. Kronik yazarı olayı devamla şöyle aktarır: “*Askold rahibe sende mucize göremiyoruz, Hıristiyan olmayacağız dedi. Rahip, Askold'a dile benden ne istersin diye cevap verdi. Bunun üzerine kardeşler: Elindeki Tanrı sözü İncili ateşe at. Ateşten yanmadan çıkarsa Hıristiyanlığı kabul ederiz. Sen de bize öğretirsin dediler. Bunun üzerine rahip Tanrı'ya dua ederek İncili ateşe attı ve uzun süre ateşte kalmasına rağmen ateş ona dokunmadı. Bu mucizeyle tanrının gücünü gören Rus halkı vaftiz oldu*”.¹⁷⁹ Nikon kroniği yazarı bu olayın tarihini miladi 876 olarak kaydeder.

Nikon kroniği Askold ve Dir kardeşlerin Hıristiyan olarak vaftiz edildiğini efsanevi bir şekilde sokarak aktarmaktadır. Askold ve Dir kardeşlerin Hıristiyanlığı kabul ettiklerine dair bir başka kanıt onların mezarlarının üzerine yapılan kiliselerdir. Pek çok kronik yazarı bunu kaydetmiştir. İlk kroniklerden Lavrentyev kroniği Askold'un Ugor tepesine defnedildiğini ve üzerine Olma¹⁸⁰ adlı bir kişi tarafından Kutsal Nikol Kilisesi inşa edildiğini aktarmaktadır. Dir'in mezarının üzerinde ise Kutsal İrina Kilisesi inşa edilmiştir.¹⁸¹ Kardeşlerin mezarlarının bulunduğu yerlere inşa edilmiş kiliseler ilk dönem Rus Hıristiyanlığı üzerine araştırma yapan tarihçiler tarafından Askold'un Hıristiyan inancını kabulüne dair önemli bir veri olarak kabul edilmektedir.¹⁸²

Askold döneminde Hıristiyan rahiplerinin Rus halkına Hıristiyanlığı tebliğ ettiklerine dair Nikon Kroniğini destekler mahiyette haberler Bizans kroniklerinde de geçmektedir. Bizans kronik yazarı Theofanes Continuatus Rusların 860 yılında¹⁸³ gerçekleştirdikleri İstanbul seferinden sonra İmparatora elçiler göndererek Hıristiyan

¹⁷⁸ Örneğin Lavrentyev Kroniği Askold ve Dir öldürüldükten sonra mezarlarının üstüne kilise inşa edildiğini haber vermektedir. bkz: *PVL 01*, 1/215.

¹⁷⁹ *PSRL 09 NL*, 9/13.

¹⁸⁰ Olma'nın kimliğine dair elimizde bir veri bulunmamaktadır. Bkz. *Povest Vremennih Let 02*, çev. D.S. Lihaçeva - B.A. Romanova (Moskva-Leningrad: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1950), 2/252.

¹⁸¹ *PVL 01*, 1/216.

¹⁸² Şumilo, *Knyaz Askold*, 15-37.

¹⁸³ Lavrentyev Kroniğine göre 866 yılı. Bkz: *PVL 01*, 1/216.

dinini kabul etmek istediklerini ve kendileri öğretmen rahip göndermesini talep ettiklerini aktarmaktadır. Kronik yazarına göre Rusların talebi yerine getirilmiştir. Theofanes Continuatus kroniğine göre Hıristiyan rahiplerini Ruslar davet etmiştir.¹⁸⁴

Askold döneminde Hıristiyanlığın Rus topraklarında yayıldığını gösteren rivayetleri İslam kaynaklarında da bulmak mümkündür. Bunlardan ilki Askold dönemine en yakın tarihli kaynak olarak kabul edilen İbn Hurdâzbih'in "*Kitabu'l Mesalikve'l Memalik*" adlı eseridir. İbn Hurdâzbih eserinin ilk nüshasını 846-847 yılında yazmış olsa da 885 yılında eserini özetleyerek tekrardan yazmıştır.¹⁸⁵ İbn Hurdâzbih'in eserinde Rusların Askold döneminde Hıristiyanlığı kabul ettiklerine dair deliller bulunmaktadır. İbn Hurdâzbih Hazar Denizini aşarak Bağdad'a kadar gelen Slav kölelerin Hıristiyan inancında olduklarını ve onlar için cizye ödendiğini aktarmaktadır.¹⁸⁶ İbn Hurdâzbih'in verdiği bilgiler Rus ve Bizans kronikleri ile uyusmaktadır.

3. Kraliçe Olga Döneminde Slav Topraklarında Hıristiyanlaşma

Rusya'nın ilk dönem Kilise tarihçisi Vasiliy Nikitiç Tatişev (1686-1750) kilise yazarlarına dayanarak Slav-Rus toplumunun altı aşamada Hıristiyanlaştırıldığını belirtmektedir. Tatişev'e göre Slav toplumuna Hıristiyanlığı getiren kişi Andrey Pervozvanniy adıyla bilinen Havari Andreas'tır. Andrey Pervozvanniy Kiev tepelerine haçı ilk diken kişi olarak bilinmektedir. Bu Slavların Hıristiyanlaşmasının ilk aşamasıdır. Hıristiyanlaştırılmanın ikinci aşaması ise Roma tarafından Bulgarların Hıristiyanlaştırılmasıdır. Bulgarların Hıristiyanlığı kral Svyatopolk ve Rostislav döneminde gerçekleşmiştir. Bulgarlarla birlikte Slav olan topluluklar da bu dönemde Hıristiyanlıkla tanışmışlardır. Bulgarların Hıristiyanlığı kabul tarihini Tatişev 745 yılı olarak kaydetmektedir.¹⁸⁷ Kroniklerden Lavrentyev kroniği ise Bulgarların Hıristiyanlaşma tarihini miladi 869 olarak vermektedir.¹⁸⁸

¹⁸⁴Artamonov, *İstoriya Hazar*, 368.; Ayrıca bkz: Theophanis Continuati, *Chronographiae Quae Theophanis Continuati Nomine Fertur Liber Quo Vita Basilii Imperatoris Amplectitur*, çev. İhor Sevchenko (Berlin-Boston: De Gruyter, 2011).

¹⁸⁵Sayyid Maqbul Ahmad, "İbn Hurdâzbih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/78-79.

¹⁸⁶İbn Hurdâzbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı (İstanbul: Kitabevi, 2008), 131.

¹⁸⁷V.N. Tatişev, *İstoriya Rossiyskaya s Samih Drevneysih Vremen* (Moskva: İmperatorskiy Moskovskiy Universitet, 1768), 1.1/23-26.

¹⁸⁸*PVL 01*, 1/215.

Üçüncüsü aşama Moraviy bölgesinin Hıristiyanlaştırılması dönemidir. Moraviy bölgesi Slav toplumunun yoğun olarak yaşadığı bölge olmakla birlikte Rus toplumunun Hıristiyanlaştırılmasında birinci rolleri bulunan Kiril ve Methodius kardeşlerin misyonerlik faaliyetlerini sürdürdükleri bölge olarak bilinmektedir. Bir sonraki dönem Askold ve Dir kardeşlerin Hıristiyanlığı kabulü Tatişev'in listesinde dördüncü döneme tekabül etmektedir.¹⁸⁹ Tatişev'e göre Slav'ların Hıristiyanlaşmasının beşinci dönemi Kraliçe Olga (d.890 – ö.969) dönemidir. Ona göre Hıristiyanlık gerçek anlamda 955 yılından itibaren gerek devlet düzeyinde gerek halk düzeyinde olsun Kraliçe Olga döneminde yayılmaya başlamıştır. Povest Vremennih Let kroniği Rusya'da Hıristiyanlığı ilk kabul eden kişinin Kraliçe Olga olduğunu yazmaktadır.¹⁹⁰ Hıristiyanlık Olga zamanında Slav sarayına girerek soylular arasında itibar görmeye başlamıştır. Altıncı ve nihai dönem Knez Vladimir dönemi olarak kabul edilmektedir.¹⁹¹

Tatişev'in sıralamasının beşinci aşaması kraliçe Olga döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Hıristiyanlık Saray çevrelerinde tartışmasız bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Her ne kadar Olga'nın etrafındaki soylu kimselerin Hıristiyanlığı kabul edip etmediği hususunda elimizde yeterli bilgi bulunmasa da Olga'dan sonraki dönemlerde bu çevrelerde Hıristiyanlığa bakışın göreceli bir şekilde yumuşadığını tahmin etmek mümkündür. Kronik yazarları Kraliçe Olga'nın hayatını efsanelerle anlatmaktadır. Olga'nın Knez İgor'un (d.878 – ö.945) eşi olması dışında onun hayatının ilk dönemleri ve kimliği konusunda erken dönem kronik yazarları suskun kalmaktadırlar. Olga'nın Knez İgor'un ilk eşi olmadığı dolayısıyla Svyatoslav'ın gerçek annesi olup olmadığı hususundaki tartışmalar yanında doğum yılı, evlilik yaşı ve gerçek isminin ne olduğu etrafında dönen tartışmalar da mevcuttur. Nispeten daha geç dönemlerde yazılmış olan Ustyujskiy ve Vologodskiy kroniklerinde Kraliçenin doğum yılını tespit etmemizi mümkün kılan bazı bilgiler verilmiş¹⁹² olsa da son yapılan çalışmalar kronik yazarlarının verdiği tarihleri tartışmaya açmış durumdadır.¹⁹³

¹⁸⁹Tatişev, *İstoriya Rossiyskaya*, 1.1/26-27.

¹⁹⁰PVL 01, 1/169.

¹⁹¹Tatişev, *İstoriya Rossiyskaya*, 1.1/28.

¹⁹²*Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 37 Ustyujskiye i Vologodskiye Letopisi XVI-XVIII vv* (Leningrad: Nauka, 1982), 37/19.

¹⁹³ Örneğin bkz. A.S. Korolev, "K Voprosu ob Ustroitelnoy Deyatelnosti Knyagini Olgi", *Nauka i Şkola* 5 (2015), 176-179.; S.N. Bezzakonov, "Yelena Koraleva Rugov, O Zagadkah Biografii Knyagini Olgi", *İstoriçeskiy Format* 2 (2020), 74-91.

Kronik yazarlarının Kraliçe Olga'nın hayatının ilk dönemlerini bahsetmeden geçmesini Rus tarihçi Kozlov onun pagan geçmişine vurgu yaparak açıklamaya çalışmaktadır. Örneğin Olga kocası Knez İgor'un ölümünden sonra cenazesinde insan kurban etme gibi ritüeller uygulamıştır. Dolayısıyla Kozlov'a göre Rus kilise yazarları tarafından Olga'nın hayatının belli dönemlerinde pagan ritüellerini uygulamış olması onun azizliğe yükselen kutsal ve bilge karizmatik kişiliğine zarar vereceğinden özellikle aktarılmaktan kaçınılmaktadır.¹⁹⁴ Biz bu araştırmamızda Kraliçe Olga'nın kimliği etrafında oluşan tartışmalara girmeden onun ihtida serüvenini ve ölümünden sonraki mucizelerini ele alacağız.

Kronikler Kraliçe Olga'nın eşi İgor'un ölümünden sonra oğlu Svyatoslav (d.942 – ö.972) ile birlikte 946 yılında yönetimi ele aldığını yazmaktadırlar.¹⁹⁵ Svyatoslav'ın daha küçük yaşta olmasından dolayı yönetimin Olga'nın elinde olduğu anlaşılmaktadır. Olga yönetimi ele geçirir geçirmez kronik yazarlarına göre Slav topraklarına seferler düzenleyerek köylüler tarafından öldürülen eşi İgor'un intikamını almak,¹⁹⁶ farklı bölgelerde vuku bulan isyanları bastırmak ve oğlunun tahtının akıbetini sağlama almakla meşgul olmuştur.¹⁹⁷ Öte yandan Kraliçe Olga Rus toplumunda farklı reform faaliyetleriyle de anılmaktadır. Olga'nın gerek toprak reformu gerek vergi reformları Kiev Rusya'sının merkezileşme faaliyetlerinin başlangıcı olarak değerlendirilmektedir.¹⁹⁸ Olga Slav toplumunu düzene koyduktan ve iktidarının devamlılığını garantiye aldıktan sonra 955 yılında Bizans başkenti İstanbul'u ziyaret etmiştir.¹⁹⁹ Kaynaklar kraliçe Olga'nın Bizans başkentine yaptığı seferin ayrıntıları üzerine durmamaktadırlar. Dolayısıyla Olga'nın İstanbul'a hangi amaçlarla gittiği sorusu hala araştırmacılar arasında ciddiyetini korumaktadır.

Lavrentyev kroniği Olga'nın Kayser Konstantin ile görüşmesini ve kraliçeyi ihtidaya götüren sürecini ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadır. Buna göre Bizans başkentine gelen Olga Konstantin tarafından beğenilmekte ve kendisine evlilik teklifi sunulmaktadır. Konstantin Olga'nın güzelliği, zekâsı ve bilgeliğine âşık olmuştur. Olga

¹⁹⁴M.N. Kozlov, "Velikaya Knyaginya Olga: Ot Verhovnoy Jritsı Do Prosvetilnetsı Rusi", *Vestnik Slavyanskıh Kultur* 43 (2017), 82.

¹⁹⁵*PVL 01*, 1/241.

¹⁹⁶Korolev, "K Voprosu ob Ustroitelnoy Deyatelnoı", 176.

¹⁹⁷M.V. Talaşov, "K Voprosu O Smene Vlasti v Kiyevı v Naçale 60-h gg. X v", *Yaroslavskiy Pedagogičeskiy Vestnik* 2/1 (2014), 7.

¹⁹⁸George Vernadsky, *Kievan Russia* (London: Yale University Press, 1948), 39-40.

¹⁹⁹*PVL 01*, 1/241.

kendisinin pagan olduğunu ve bizzat Konstantin tarafından vaftiz edilmesi halinde kralın evlilik teklifine olumlu cevap vereceğini söylemiştir. Böylece Kraliçe Olga Bizans kralı Konstantin tarafından vaftiz edilmiştir.²⁰⁰ Kraliçe Olga Hıristiyan olduktan sonra vaftiz ismi olarak Bizans kralının eşi İmparatoriçe Yelena'ya hürmetle onun ismini almıştır.²⁰¹ Bizans Kralı tarafından vaftiz edilen Olga aynı zamanda Konstantin'in evlilik teklifini kurnazca reddetmiş bulunmaktadır. Kronik Olga'nın vaftiz olduktan sonra Kral Konstantin ile aralarındaki diyalogu şöyle aktarır:

*“Konstantin ona şöyle dedi. “Seni kendime eş olarak almak istiyorum.” Bunun üzerine Olga Konstantin'e şöyle cevap verdi “Sen beni vaftiz ettin ve kızım diye isimlendirdin. Sen bilmez misin Hıristiyanlıkta buna izin verilmez” Konstantin ona şöyle cevap verdi “Kurnazca kandırdın beni Olga”.*²⁰²

Olga'nın Hıristiyanlığı nerede ve ne zaman kabul ettiği konusunda bir tartışmaya değinmekte yarar var. Olga'nın vaftiz edilmesi sorunu hem Kilise tarihçileri hem de Rus – Slav tarihçileri arasında ciddiyetini koruyarak tartışılmaya devam edilmektedir. Rus kroniği *“Povest Vremennih Let”*e (*Geçmiş Yılların Hikâyesi*) göre kraliçenin Bizans başkentini ziyareti ve akabinde Hıristiyanlığı kabulü 955 yılında gerçekleşmiştir. Aynı şekilde kronik yazarı Prüm'lü papaz Regino'nun ve onun takipçisi Magdeburg papazı Adalbert'in kroniklerinde Kraliçe Olga Bizans İmparatoru tarafından bizzat vaftiz edilmiştir.²⁰³ Tarihçi Georgiy Vladimiroviç Vernadskiy'nin tespitlerine göre Rus kroniğinin ve onu destekleyen Prüm'lü Regino'nun kroniğinin verdiği tarihler Bizans İmparatoru Constantine Porphyrogenitus'un eseri *“De Cerimoniis Aulae Byzantinae”* deki bilgilerle çelişmektedir. Zira Porphyrogenitus eserinde Olga'nın Bizans'ı Rus Kroniğinde yazıldığı gibi 955 yılında değil 957 yılında ziyaret etmiştir. Öte yandan *“Radzivilovskaya Letopis”* Kroniğinin aktardığı 944/945 yılında gerçekleşen Bizans-Rus antlaşmasında Rusya *“Hıristiyan Rusyası”* ve *“Pagan Rusyası”* şeklinde ikiye bölünerek aktarılmaktadır.²⁰⁴ Antlaşmadaki ayrım dikkate alınacak olursa Rusya'da

²⁰⁰PVL 01, 1/241.

²⁰¹Dimitri Obolensky, “The Empire And Its Northern Neighbours 565—1018”, *The Cambridge Medieval History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1966), 4/511.; Kraliçe Olga'nın vaftiz ismi olan Yelena etrafında tartışmalar devam etmektedir. Yelena isminin Olga'nın ismi değil de İgor'un ilk eşinin ismi olduğunu iddia edenler bulunmaktadır. Tartışmalar için bkz: Bezzakonov, “Yelena Koraleva Rugov”, 74-91.

²⁰²PVL 01, 1/242.

²⁰³A.V. Nazarenko, *Nemetskiye Latınoyazıçıye İstoçniki IX-XI Vekov* (Moskva: Nauka, 1993), 107.; A.V. Nazarenko, *Drevnyaya Rus v Svete Zarubejnih İstoçnikov Hrestomatiya* (Moskva: RAN, 2010), 4/45.

²⁰⁴*Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 38 Radzivilovskaya Letopis* (Leningrad: Nauka, 1989), 38/25-29.

Olga döneminde ciddi Hıristiyan nüfusu bulunduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla Olga Bizans'a kendisine refakat eden papazıyla²⁰⁵ Hıristiyan dinine mensup bir kraliçe olarak gelmektedir.²⁰⁶

Kroniklerin çelişkili gözükten aktarımlarına tarihçilerden Olga'nın İstanbul'a iki kere yani 955 yılında Hıristiyanlığı kabul ederek vaftiz olduğu yıl ve 957 yılında ikinci kere ziyaret ettiği şeklinde yorumlar getirilerek çözülmeye çalışılmıştır.²⁰⁷ Fakat Vernadskiy bu yorumların hiçbirini kabul etmemektedir. Çünkü ona göre eğer Kraliçe Bizans başkentini iki kere ziyaret etmiş olsaydı bu kronik tarafından mutlaka kayıt altına alınırdı. Olga'nın Bizans sarayında Hıristiyanlığı kabul ettiğine gelecek olursak Vernadskiy bu olayın Bizans saray vakanüvisleri tarafından kayıt altına alınmadığını belirtmektedir.²⁰⁸ Vernadskiy polemik etrafında şekillenen yorumları eleştirdikten sonra isabetli gördüğü kendi yorumunu getirmektedir. Ona göre Bizans ve Rus kroniklerinin kaydettiği farklı tarihler iki farklı olaya işaret etmektedir. Buna göre kraliçe Olga 955 yılında Kiev'de Hıristiyan olmuştur. Olga Hıristiyan dinini kabul etmekle Kiev'de oluşan ve oğlu Svyatoslav etrafında toplanan pagan gruplara karşı Hıristiyan grupları desteklemeyi amaçlamaktadır.²⁰⁹ Dolayısıyla Olga'nın Hıristiyanlığı kabulü tamamen siyasi amaçlarla olmuştur. Fakat Olga başarısız olunca 957 yılında Hıristiyan olan İmparator'dan destek bulmak amacıyla Bizans başkentini ziyaret etmiştir. Bizans

²⁰⁵M.V. Levçenko, *Oçerki Po İstorii Russko-Vizantiyskih Otnoşeniy* (Moskva: Akademiya Nauk SSSR, 1956), 228.

²⁰⁶Vernadsky, *Kievan Russia*, 39-40.; Levçenko, *Oçerki*, 228.; Ye. Golubinskiy, *İstoriya Russkoy Tserkvi I.I* (Moskva: Universitetskaya Tipografiya, 1901), 1.1/77.; Constantine Porphyrogenitus'un eserinin kraliçe Olga'nın Bizans ziyaretine dair bölümünün Rusça çevirisi için bkz. Golubinskiy, *İstoriya Russkoy Tserkvi*, 1901, 1.1/99-102.

²⁰⁷ Kraliçe Olga'nın Bizans başkentini ziyareti konusunda yürütülen tartışmalar için bkz. G.G. Litavrin, "Puteşestviye Russkoy Knyagini Olgi v Konstantinopol. Problema İstoçnikov", *Vizantiyskiy Vremennik* 42 (1981), 35-48.; Nazarenko, *Nemetskiye Latınoyazıçıye İstoçniki*, 114.; J.P. Arinon, "Mejdunarodniye Otnoşeniye Kiyevskoy Rusi v Seredine X v. İ Kreşeniye Knyagini Olgi", *Vizantiyskiy Vremennik* 41 (1980), 113-124.; G Ostrogorskiy, "Vizantiya i Kiyevskaya Knyagina Olga", *İn To Honor Roman Jacobson* (Paris: Mauton The Hague, 1967), 1458-1473.; A.V. Nazarenko, "Kogda Je Knyaginiya Olga Yezdila v Konstantinopol?", *Vizantiyskiy Vremennik* 50 (1989), 66-83.; M. Yu. Brayçevskiy, "Olga i Konstantinopol", *Yujnaya Rus i Vizantiya Sbornka Nauçnih Trudov (K XVIII Kongressu Vizantinistov)* (Kiev: Naukovo Dumka, 1991), 12-20.

²⁰⁸Vernadsky, *Kievan Russia*, 39-40.

²⁰⁹V.T. Paşuto, *Vneşnyaya Politika Drevney Rusi* (Moskva: Nauka, 1968), 68.

İmparatoru Constantine Porphyrogenitus'un eseri "*De Cerimoniis Aulae Byzantinae*" de verdiği bilgiler bu ziyareti aktarmaktadır.²¹⁰

Bir farklı yorum tarihçi G. Ostrogorskiy'den gelmiştir. Ostrogorskiy Constantine Porphyrogenitus'un eseri "*De Cerimoniis Aulae Byzantinae*"nin bir tarih kroniği olarak okunmasına gerek görmemektedir. Ona göre Porphyrogenitus'un kitabı tamamen Bizans saray adetleri ve kültürünü kaydetmek için yazılmıştır. Dolayısıyla kronik yazarı Olga'nın Hıristiyanlığı kabul edip etmemesiyle ilgilenmemekte ve kronikte aktarıldığı gibi yemek seremonisine odaklanmaktadır. Kroniği böyle okursak sorun kendiliğinden çözülecektir. Tarihçi Vernadskiy gibi Ostrogorskiy'de Kraliçe Olga'nın Bizans başkentini ziyaret etmekle birlikte onun orada vaftiz olmadığı kanaatini taşımaktadır. Ona göre Olga'nın İmparatoriçe Yelena'nın ismini vaftiz ismi olarak alması bu sonucu değiştirmeyecektir. Tıpkı Olga'nın torunu Vladimir'in Hıristiyan olduktan sonra vaftiz ismi olarak Vasiliy ismini alması gibi. Aynı şekilde Bulgar knezi Boris çağdaşı İmparator Mihail'in ismini vaftiz ismi olarak almıştır. Bunların hiçbiri Hıristiyanlığı Bizans başkentinde kabul etmemişlerdir. Dolayısıyla Ostrogorskiy'e göre kraliçe Olga'nın vaftizi ve Hıristiyanlığı kabulü Kiev'de gerçekleşmiştir.²¹¹

Rus kroniklerindeki bilgileri dikkate alarak devam edecek olursak, Hıristiyan olduktan sonra Kiev'e geri dönen Olga'nın hayatı ibadetlerle geçmektedir. Oğlu Svyatoslav'a Hıristiyanlığı kabul ettirmeye çalışan Olga bu konuda başarısız olmuştur. Zira Svyatoslav Kroniklerin anlatısına göre "*eğer Hıristiyanlığı kabul ederse kendisinin boyarlar/soylular tarafından reddedileceğini ve knezliğinin tanınmayacağını*" belirterek Hıristiyanlığı kabule yanaşmamaktadır.²¹² Her ne kadar Svyatoslav Hıristiyanlığı kabul etmemiş olsa da Hıristiyanlığı kabul edenlere karşı olumsuz tavır içinde olmamıştır. Rus kronikleri bu konuda Olga'dan sonraki dönemlerde Rusların arasında Hıristiyanlığın yayılmaya başladığını aktarmaktadır. Fakat bu konuda Olga pek başarılı olmuş değildir.²¹³ Kraliçe Olga 969 yılında Kiev'de ölmüştür. Hıristiyan adetlerine göre açık bir alanda defnedilmiştir. Olga ölümünden sonra kilise tarafından aziz ilan edildiği gibi onun etrafında ciddi menkıbevi anlatılar oluşmuştur. Örneğin cesedinin çürümediğine ve ölümünden sonrada Rus toplumu için dualar etmeye devam ettiğine dair inanç kronik

²¹⁰Vernadsky, *Kievan Russia*, 39-40.

²¹¹Ostrogorskiy, "Vizantiya i Kiyevskaya Knyagina Olga", 1461-1466.

²¹²*PVL 01*, 1/243.

²¹³Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, çev. Asım Baltacıgil - Meral Harzem (İstanbul: İndie, 2020), 6/340.

yazarlarının döneminde şekillenmeye başlamıştır.²¹⁴ O Rusya’da Hıristiyanlığı kabul eden ilk kişi olarak kabul edildiği gibi azizlik mertebesine yükseltlen ilk soylu olarak da bilinmektedir. Olga Rus toplumu arasında Hıristiyanlığı normalleştirerek yerleşmesinin önünü açmıştır.²¹⁵ Yayılma dönemi Olga’nın torunu Vladimir döneminde gerçekleşecektir.

4. Knez Vladimir Dönemi ve Slav Topraklarında Hıristiyanlığın Yayılışı

Knez Vladimir (d. 958- ö.1015) Rus tahtına kardeş kavgası sonucu çıkmıştır. Kraliçe Olga’nın tek oğlu Svyatoslav, kronik yazarı Nestor’a göre “20 ve 8 yıl” knezlik yaptıktan sonra giriştiği mücadelede Peçenek kralı Kurya tarafından öldürülmüştür. Svyatoslav’ın ölümünden sonra oğulları Yaropolk, Oleg ve Vladimir arasında taht kavgası başlamıştır. Bu dönemde Yaropolk ve Oleg arasındaki kavgayı gözlemleyen Vladimir, Yaropolk’un Oleg’i öldürmesinden sonra Novgorad’u terk ederek Rus toprakları dışına kendisine asker ve taraftar toplamak için İsveç’e kaçtığı anlaşılmaktadır.²¹⁶ Kardeşini öldüren Yaropolk 973 yılında knez olmuştur. Kronikte aktarıldığına göre Vladimir Yaropolk’un tahta çıkışından birkaç yıl sonra yani 980 yılında Vareglerden oluşan destekçileriyle birlikte Novgorad’u ele geçirerek Kiev’de bulunan kardeşine meydan okudu. Kronik yazarı Vladimir’in ordusunun Vareglerden, Slovenlerden, Çud ve Kriviçlerden oluştuğunu aktarmaktadır. Vladimir’in ordusunda bulunan kabile grupları bize o dönemde Vladimir’in bağlı olduğu dini inancı açıklamaktadır. Buna göre bu kabilelerle kardeşi Yaropolk’u yenerek öldüren Vladimir Kiev’i ele geçirdikten sonra şehirden bulunan tapınak tepesine diğer kabilelerin de kutsal tanrılarının heykellerini yerleştirerek kendisine destek olan kabileleri hem de Kiev halkını onore etmiştir. Tepeye öncelikle Slav tanrılarının en büyüğü olan kellesi gümüşten bıyıkları altından olan ahşap Perun heykeli dikilmiştir. Ayrıca *Hors/Güneş Tanrısı*, *Dajbog/Gök Tanrısı*, *Volos veya Veles/Ölümler Tanrısı* *Stribog/Rüzgâr Tanrısı*, *Simargl/Kutsal Köpek Tanrısı* ve *Mokoş/Kadın Tanrıça* tanrılarının heykelleri

²¹⁴PVL 01, 1/246.

²¹⁵Gibbon, *Roma İmparatorluğu*, 6/339.

²¹⁶Lev Gumilev, *Ot Rusi Do Rossii* (Moskva: Avris Press, 2008), 51.

kutsanarak dikilmiştir.²¹⁷ Bu bize 980 yılı itibariyle hem knez Vladimir'in dini inancını hem de Kiev halkının dini inancını hatırlatması bakımından önemlidir.

Knezliğin erken dönemlerinde Slav pagan inancının savunucusu olan Vladimir 986 yılına doğru farklı inançlara merak duymaya başlamış ve bunun sonucunda Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Kronik yazarı Nestor bu süreci üç farklı aşamada efsanevi bir dille anlatmaktadır. Anlatının ilk aşamasında elçiler Knez Vladimir'e kendi dinlerini anlatmak için gelirler. Efsanenin ikinci aşamasında Knez on kişiden oluşan bilge kişilerini dinleri araştırmak için farklı bölgelere gönderir. Üçüncü aşama ise Vladimir'in vaftiz olduğu yerin anlatımından oluşmaktadır. Buna göre Vladimir'e ilk gelenler Müslüman Bulgarlardı. Bulgarlar Knez'e İslam'ı kabul etmesi için teklifte bulunurlar. Müslümanların sünnet olması ve İslam dininde yasak kabul edilen domuz eti Knez'in hoşuna gitmemiştir. İslam'daki şarap konusunda ise Knez Vladimir Müslüman elçilere şöyle demiştir *“Rusya’da şarap eğlence için içilir, onsuz yapamayız”*.²¹⁸ Dolayısıyla Knez Müslüman Bulgarları geri çevirmiştir.

Kroniğe göre Vladimir'e gelen ikinci tayfa Hıristiyan Almanlardan oluşmaktadır. Alman elçileri kendilerinin Papa tarafından gönderildiklerini söyleyerek Knezi Hıristiyanlığa davet etmişlerdir. Vladimir onları da atalarının bu dini kabul etmedikleri gerekçesini sunarak reddetmiştir. Nestor'un anlatısında Vladimir ile buluşan üçüncü dini grup Yahudilerdir. Hazar bölgesinden gelen Yahudiler de aynı şekilde Knez'e kendi dinlerini anlatmışlardır. Knez Yahudiler vatanlarını sorduğunda onlar vatanlarının Kudüs'te olduğunu ve atalarının Tanrı'ya isyan etmeleri yüzünden onların Tanrı tarafından sürüldüklerini ve topraklarının Hıristiyanlara verildiğini söylemeleri üzerine Vladimir onlara *“Tanrı tarafından reddedilmiş ve sürülmüş olduğunuz halde insanlara ne cüretle dininizi yaymaya çalışıyorsunuz? Tanrı sizi ve şeriatınızı sevseydi yabancı topraklara sürülmezsiniz. Yoksa bize de mi aynı şeyi istiyorsunuz?”* diyerek onları da reddetmiştir.²¹⁹

Vladimir'e gelen son grup Nestor'un isim vermeden Filozof dediği kişinin başını çektiği Bizans'tan gelen Hıristiyanlardan oluşmaktadır. Nestor kroniğinde

²¹⁷PVL 01, 1/254.; Ayrıca Rus-Slav tanrıları üzerine bkz. B.A. Rıbakov, *Yazıçestvo Drevnih Slavyan* (Moskva: Nauka, 1994), 354.; Robin Milner Gulland, *Ruslar*, çev. Bahar Tırnakçı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023), 104-107.

²¹⁸PVL 01, 1/258.

²¹⁹PVL 01, 1/258.

Filozofun Vladimir ile olan sohbetini diğer din mensuplarına ayırdığından daha uzun bir pasajla aktarır. Vladimir aynı şekilde Filozofu dinler ve sorular sorarak merakını gidermeye çalışır. Nestor burada Filozofun ağzından Tevrat'ta bahsedilen yaratılış, peygamberler ve kralların tarihini İsa'nı babasız olarak mucizevi bir şekilde dünyaya gelişine kadar olan süreci aktarır. Nestor burada ayrıca Ortodoks Hıristiyan inancına göre iyi ve kötünün, günah ve sevabın, cennet ve cehennemin tarifini Filozofun ağzından aktarır. Filozof Vladimir'e cennet ve cehennemin tasviri olan bir tablo göstererek ölüm sonrası hayatı da aktarmıştır. Tabloda sol tarafta çizilen insanlar cehennem azabında yanarken sağ tarafta tasvir edilen insanlar cennet nimetlerinden faydalanmaktadırlar. Vladimir tabloyu *gördükten sonra şöyle demiştir* “*ne mutlu sağda olanlara, ne acı solda olanlara*”. Bunun üzerine Filozof “*sağdakilerden olmak istiyorsan vaftiz ol*” diyerek sözünü tamamlamıştır. Sonunda Vladimir Filozofun anlatısından memnun ve ikna olmuş gözükür. Fakat yine bu dini de kabul etmekte acele etmez. Vladimir Filozofa bütün dinleri iyice araştırmak istediğini söyleyerek ona diğer din mensuplarına göstermediği nezaketi gösterir ve kıymetli hediyelerle yolcu eder.²²⁰

Kronik yazarı Nestor'un anlatısının ikinci aşaması Vladimir'in dinleri araştırmak için on kişiden oluşan bilge kişilerini dinleri kendi inançlıları arasında görmek ve araştırmak için göndermesinden oluşur. Buna göre Vladimir elçileri dinledikten sonra boyarlarını çağırarak hangi dini kabul etmesi gerektiği üzerine istişarede bulunur. Boyarlar ona acele etmemesini ve elçiler göndererek dinleri derinlemesine araştırmasını önerirler. Vladimir bu tavsiyeye uyarak Bulgarlara, Almanlara ve Bizans'a elçiler gönderme kararı alır. Nestor'un anlatısına göre elçiler ilk olarak Bulgar memleketine giderler ve onların ibadetlerinin kötü olduğunu görürler. Devamla Almanlara giderler ve onların ibadetlerine şahitlik ederler fakat beğenmezler. Almanlardan sonra Bizans başkenti İstanbul'a varırlar. Elçiler Bizans'ta gördükleri kilise ve ayınlar karşısında adeta büyülenirler. Nestor, Bizans kralının Rus elçilerinin ülkesine dinlerini araştırmak için geldiklerini öğrenince onları ikna etmek için özel çaba sarf ettiğini de vurgular. Anlatıya göre elçiler nihayet memleketlerine Knez Vladimir'in yanına dönerler ve kneze gördüklerini anlatırlar. Bunun sonucunda Vladimir Hıristiyan olmayı kabul eder ve şöyle der “*Nerede Vaftiz Olacağız?*”. Soylular ise şöyle cevap verir “*İstedğin yerde*”.²²¹

²²⁰PVL 01, 1/259.

²²¹PVL 01, 1/272-274.

Efsanenin üçüncü aşaması Vladimir'in "*Nerede Vaftiz Olacağız?*" sorusu etrafında şekillenmektedir. Nestor Knez Vladimir'in Korsun/Herson şehrine düzenlediği sefer esnasında Hıristiyanlığı kabul ederek vaftiz olduğunu yazmaktadır. Fakat bu olay da yukarıda bahsi geçen elçiler olayı gibi efsaneleşmiş ve Ortodoks Hıristiyan inancının yüceliği vurgulanmaya çalışılmıştır. Buna göre Vladimir Herson şehri ele geçirmeye çalışırken güçlü bir direnişle karşılaşır. Vladimir "*şehri ele geçirirse vaftiz olacağını*" söyler. Herson uzun uğraşlar sonucu ele geçirilir. Fakat anlatının devamında Vladimir verdiği sözü unutmuş olarak aktarılır. Şehri alan Vladimir Bizans kralına elçiler göndererek Herson şehri ele geçirdiğini ve kız kardeşini kendisiyle nikâhlanamazlarsa Bizans başkentine gelerek orayı da işgal edeceğini bildirir ve onları tehdit eder. Bunun üzerine Bizans kralı Basilos kız kardeşi Anna'yı knez Vladimir ile evlenmeye ikna etmeye çalışır. Anna knezle ancak vaftiz olması durumunda evlenebileceğini söyler. Anna'nın vaftiz olma şartı kneze ulaşınca Vladimir Bizans dinini sevdiğini ve Hıristiyan olacağını söyler.²²² Böylece Bizans kralının kız kardeşi Anna Herson şehrine gider. Bu dönemde Vladimir göz hastalığına tutulur ve kör olur. Anna Herson şehrine gelir gelmez Vladimir'in göz hastalığından muzdarip olduğunu öğrenir ve Kneze vaftiz olarak Hıristiyan olması durumunda gözünün iyileşeceğini söyler. Knez hemen Vaftiz için Herson piskoposunu çağırarak Hıristiyanlığı kabul eder ve gözleri iyileşerek görmeye başlar. Kronik yazarı Nestor bu hikâyeyi Vaftiz'in mucizevi iyileştirme ve şifa verme gücünü göstermek için anlatmaktadır. Vladimir "*şimdi gerçek tanrıyı buldum*" diyerek Hıristiyanlığı kendi adamlarının da kabul etmesini ister. Böylece askerlerin çoğu Hıristiyanlığı topluca kabul ederek vaftiz olurlar. Nestor'un anlatımı Ortodoks Hıristiyan inancının ayrıntıları ve konsiller tarihi ile devam etmektedir.²²³

Nestor'un anlattığı hikâyenin Rusların kabul etmiş oldukları Bizans Ortodoksluğunun diğer dinlere karşı üstünlüğünü ve hatta Katolikliğe karşı üstünlüğünü öne çıkarmak için üretilmiş olduğu anlaşılmaktadır.²²⁴ Kronik yazarı hikâyede Müslümanları ve Yahudileri dinlerinden dolayı aşağılarken Katolikliği de fazla yorum yapmadan küçümsemektedir. Bu anlatının tamamen uydurulmuş olduğunu Rus kilise tarihçileri 19. yüzyılın başlarından itibaren dillendirmeye başlamışlardır.²²⁵ Nestor'un

²²² Şir Muhammed Dualı, *XX. Yüzyıl Rusyası Sosyo-Politik Yapısında Rus Ortodoks Kilisesi'nin Rolü* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012), 16.

²²³ *PVL 01*, 1/258.

²²⁴ İgor Froyanov, *Zagadka Kreşeniya Rusi* (Moskva: Algoritm, 2007), 100.

²²⁵ Polina Fedotova, "Korsunskaya Legenda i Letopisny Rasskaz o Kreşenii Vladimira", *Svobodnaya Mysl* 3/1678 (2021), 30.

anlatısına en ciddi eleştiri kilise tarihçisi Golubinskiy'den gelmiştir. Golubinskiy bu efsanenin Rus kronik yazarlarının değil Bizans tarihçilerinin uydurmuş olabilecekleri üzerinde durmaktadır.²²⁶ Aynı şekildi tarihçi A.A. Şahmatov bu anlatının tamamen kronik yazarları tarafından uydurulduğu kanaatindedir.²²⁷

Aslında Kronik yazarı Nestor hikâyede Knez Vladimir'i Slavların vaftiz babası olarak görmekte ve onu Hıristiyanlığın kurucusu ve azizi Pavlus ile eşleştirmektedir. Dolayısıyla anlatılan hikâye ona göre şekil almakta ve efsaneleşmektedir. Rus kilise yazarlarına göre Knez Vladimir "*Ravnoapostol*" olarak tanımlanmaktadır. Bu ise havarilere eşit anlamına gelmekte ve kişinin kutsiyetine vurgu yapılmaktadır. Anlatıda vurgulanmak istenen de Knez Vladimir'in havari statüsünde bir aziz olduğudur. Nestor, Vladimir'in hayatını Aziz Pavlus'un *Resullerin İşleri Kitabı*'nda aktarılan hayatına benzer şekilde ve ona paralel olarak anlatmaktadır.

Buna göre Nestorun kurmaya çalıştığı paralellikleri birkaç maddede özetlemek mümkündür.

1. Pavlus Hıristiyanlığın kurucusu olarak kabul edilmektedir. Knez Vladimir aynı şekilde Slavları vaftiz eden ilk Knez olarak anılmaktadır.

2. Pavlus hidayete ermeden önce İsa cemaatine zulmetmiştir.²²⁸ Knez Vladimir'de aynı şekilde Kiev'de Perun tepesine putlar dikerek Hıristiyanları aşağılamıştır.

3. Pavlus Şam'a giderken kendisine İsa gözükmüş ve hidayet etmiştir.²²⁹ Knez Vladimir' ise Herson şehrinde hidayet edilmiştir.

4. Pavlus Hıristiyan olmadan önce Şam'da geçici körlük yaşamış ve vaftiz olduktan sonra gözleri mucizevi bir şekilde açılmıştır.²³⁰ Aynı şekilde Knez Vladimir'de de Herson şehrinde kör olmuştur. Knez'in vaftiz olmasından sonra gözleri mucizevi bir şekilde açılmıştır.

²²⁶Golubinskiy, *İstoriya Russkoy Tserkvi*, 1901, 1.1/105.

²²⁷A.A. Şahmatov, *Korsunskaya Legenda O Kreşenii Vladimira* (Sanktpeterburg: Tipografiya İmparatorskoy Akademii Nauk, 1906), 8.; Fedotova, "Korsunskaya Legenda", 34.

²²⁸*Kitabı Mukaddes* Resullerin İşleri 9:1-4.

²²⁹*Kitabı Mukaddes* Resullerin İşleri 9:1-4.

²³⁰*Kitabı Mukaddes* Elçilerin İşleri 9:8-18.

5. Son olarak Pavlus ömrünü Hıristiyan dinini *gentile/gentilis*²³¹ arasında yaymak için harcamıştır.²³² Knez Vladimir'de Pavlus'a benzer şekilde pagan Slavlar arasında Hıristiyanlığın yayılması için çabalamıştır.

Bu anlatıda Knez Vladimir'in vaftiz edildiği yer diğer bir önemli problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tartışma kronik yazarlarını meşgul ettiği gibi modern araştırmacıların da dikkatini çekmiş ve farklı araştırmalara ve tartışmalara konu olmuştur. Nestor, Knez Vladimir'in Herson şehrinin alınmasından sonra vaftiz olduğunu aktarır. Nestor burada kendi döneminde devam etmekte olan tartışmaya da değinerek Vladimir'in Kiev veya Vasilev şehrinde vaftiz olduğunu söyleyenleri hakikati bilmemekle suçlamaktadır. Nestor vaftizin ve Anna ile evliliğin Aziz Vasiliy Kilisesinde gerçekleştiğini belirtmektedir. Bu bilgi her ne kadar vaftiz yeri konusu tartışmaları devam etmekte olsa da o bölgede inşa edilmiş kiliseyi ve azımsanmayacak Hıristiyan nüfusun varlığını göstermektedir. Aslında yukarıda tartışıldığı gibi Knez Vladimir dönemine kadar Rusların azımsanmayacak topluluğu Hıristiyan dinini kabul etmiştir. Askold ve Dir'in dönemlerinden itibaren varlığından haberdar olduğumuz Hıristiyanlar kraliçe Olga zamanında güçlenerek devlet içindeki konumlarını arttırmışlardır. Vladimir'in babası Svyatoslav zamanında Hıristiyanların ordudaki Paganlara başkaldıracak kadar güçlendiğini de kaynaklardan öğrenmekteyiz. Tarihçi Lev Gumilev Knez Svyatoslav'ın Peçeneklere karşı kaybetmesinin asıl sebebinin Rus ordusunda bulunan pagan inançlıların Hıristiyanları uğursuz olarak görmeleri ve bunun sonucunda iki din arasında cereyan eden kavgada aramaktadır. Aynı şekilde Gumilev Kiev'de bulunan pagan grubunun Svyatoslav'ın ölümüyle birlikte güçlerini yitirerek zayıfladıklarını düşünmektedir.²³³ Bu argümanı dikkate alarak Hıristiyan nüfusunun Rus ordusundaki konumlarının Svyatoslav döneminde güçlenerek onun ölümünden sonra pagan inançlıları tamamen alt edecek konuma yükseldiklerini söylemek mümkündür. Svyatoslav'ın oğlu Knez Vladimir'in vaftiz olmasıyla birlikte Hıristiyanlık soylu kesimlere sirayet ederek devlet dini haline gelmiştir.

Vladimir Hıristiyanlığın Bizans yorumu olan Ortodoksluğu devlet nezdinde kabul ederek kroniklerde anlatıldığı gibi Kiev'i kutsal emanetlerle doldurmuştur. Knez kutsal emanetlerden Aziz Clement'in ve öğrencisi Aziz Fiva'nın kutsal kemiklerini

²³¹ Yahudi olmayan topluluklar, yabancılar için bkz. Behnan Konutgan vd., *Kutsal Kitap Sözlüğü* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2016), 786.

²³² *Kitabı Mukaddes* Resullerin İşleri 9:21.

²³³ Gumilev, *Ot Rusi Do Rossii*, 48-49.

yanına alarak Kiev'e döndükten sonra Slav ve Rus topluluklarını vaftiz etmeye başlamış ve kendisini kutsal saydığı bu işe adamıştır. Bizans'tan ustalar getirterek Kiev'de büyük bir kilise inşa ettirmiş ve araziler vakfetmiştir. O dönemde Kilisenin başına Herson patriği Anastas atanmıştır. Kronik yazarına göre kilisenin inşası 996 yılında tamamlanarak açılmıştır. Burada sorulması gerek sorulardan biri Vladimir'in Rusları vaftiz ederek Hıristiyanlaştırırken kullandığı yöntemin ne olduğudur. İlk dönem kronikleri Vladimir'in Rus toplumunu Hıristiyanlaştırırken zor kullandığına dair kayıt bırakmamışlardır. Fakat paganların baş tanrısı Perun'un tepede bulunan tapınağından sürüklenerek çıkarıldığını ve farklı aşığılanmalara maruz bırakıldıktan sonra yakıldığına dair kayda rastlanılmaktadır. Bunun dışında Vladimir kendisine Vaftizci Yuhanna'yı örnek alarak Kutsal Meryem adına fakirleri doyurarak sadakalar dağıtmıştır.²³⁴ Bu da Knez Vladimir'in Hıristiyan inancını yayarken zor kullanmadığını göstermektedir. Her ne kadar Vladimir toplu halde Hıristiyanlığı yayarak Rusları vaftiz etmiş olsa da Hıristiyanlık Timothy Ware'nin de işaret ettiği gibi 14. yüzyıla kadar şehir dini olarak kalmıştır. Slav topluluklarının çoğunluğu 14. ve 15. yüzyıla kadar pagan dinlerini muhafaza etmişlerdir.²³⁵

5. Kiril- Methodius Kardeşlerin Hıristiyanlaşma Sürecine Katkısı

Buraya kadar Doğu Slav topraklarında Hıristiyanlığın yayılma aşamalarını Rus knezlerini merkeze alarak açıkladık. Bu bölümde ise Slav-Rus Hıristiyan geleneğinde önemli yeri bulunan iki aziz Konstantin (Kiril d. 827-ö. 869) ile Methodius (d. 815- ö. 885) kardeşlerden ve onların Slav topraklarındaki misyonundan bahsedeceğiz. Konstantin ve Methodius kardeşler hakkında ilk bilgilere kilise tarihçisi ve kronik yazarı Nestor'un eserinde kısa bilgi verilmektedir. Kardeşlerin Moravya misyonu dışında özel hayatlarına dair hiçbir tarihi bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Fakat ilk dönem yazarları tarafından kayda geçirilmemiş hayat hikâyelerine dair farklı spekülasyonlar türetilmiş olmakla birlikte bu spekülasyonlara dair ciddi akademik yekûn oluşmuş durumdadır. Biz Kardeşlerin etrafında dönen spekülatif bilgilere temas etmeden onların Slav Ortodoks Hıristiyanlığına katkılarını en eski kaynak Nestor'un aktardığı bilgiler etrafında irdelemekle yetineceğiz.

²³⁴PVL 01, 1/282-284.

²³⁵Timothy Ware, *Ortodoks Kilisesi Doğu Hristiyanlığına Giriş*, çev. Mehmet Katar - Arif Gören (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2019), 97.

Nestor hikâyeye Moravya kralı Rostislav'ın ve Alman vasalı²³⁶ Kotsel ve Svyatopolk'un Bizans İmparatoru Mihail'e (ö.867) topraklarında bulunan Hıristiyanların eğitilmesi amacıyla kendilerine kutsal yazıları öğretecek bir öğretmen göndermelerini talep etmesiyle başlar:

*“Slavlar Hıristiyanlığı kabul ederek vaftiz olduktan sonra Knez Rostislav, Svyatopolk ve Kotsel Bizans kralı Mihail'e elçiler göndererek şöyle dediler: Topraklarımız vaftiz edildi fakat bize kutsal kitabı öğretecek öğretmenlerimiz yok. Biz Latinceyi ve Grekçeyi bilmeyiz. Birileri bir şey diyor diğerleri başka şeyi savunuyor. Harfleri okumayı bilmediğimiz gibi anlamlarını dahi bilmiyoruz. Bize kitabın sözlerini ve anlamlarını öğretecek öğretmen gönderin.”*²³⁷

Moravya'luların mektubuna olumlu cevap veren Bizans İmparatoru Mihail Selun şehrinin²³⁸ sakini Lev adındaki birinin oğulları Konstantin ve Methodius'u kendisine göndermesini ister. Nestor Lev hakkında pek fazla bilgi aktarmamaktadır. Fakat son dönem kilise tarihi araştırmacıları kardeşlerin babaları olan Lev'i Slav ve soylu olarak kaydetmektedirler.²³⁹ Bizans kralı ile görüşen kardeşler kralın talimatıyla Moravya şehrine gitmişlerdir. Nestor kardeşlerin Bizans başkentinde İmparator Mihail ile kısa sohbetinden bahsederek onların Hıristiyan misyonerleri olarak bölgeye gönderildiğini aktarır. Fakat sonradan oluşturulmuş “*Jitiya Svyatih/Azizlerin Hayatı*” türü eserlerde kroniklerde bahsi geçmeyen konuşmalar ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır. Buna göre İmparator Mihail kardeşleri bölgeye Moravya halkının Slav dilli halklardan oluşması dolayısıyla göndermektedir. Kardeşler ise Slav diline aşina ve Hıristiyan liturjisine hâkimdirler. Kardeşlerden Konstantin manastır eğitiminden geçerek Kiril adını almıştır.²⁴⁰

²³⁶Kneze veya Derebeyine bağlı toprak ağaları. Bkz. Umberto Eco (ed.), *Ortaçağ & Barbarlar Hıristiyanlar ve Müslümanlar*, çev. Leyla Tonguç Basmacı (İstanbul: Alfa Yayınları, 2014), 1/212.

²³⁷*PVL 01*, 1/218.

²³⁸ Selun şehrinin coğrafi konumuna ilişkin farklı açıklamalar bulunmakla birlikte tercih edilen görüş günümüz Selanik şehridir. “Saloniki” ve “Fessalonik” şeklinde okunan Selanik şehri Balkan Slavcasında “Selun” şeklindedir. Bkz. Dimitriy Pospelovskiy, *Pravoslavnaya Tserkov v İstorii Rusi, Rossii i SSSR* (Moskva: Bibleysko Bogoslovkiy İnstitut Sv. Apostola Andreyaya, 1995), 363.; F.A. Brokgauz Ansiklopedisinde ise Kardeşlerin doğdukları yer Makedonya'daki Selun şehri olarak gösterilmektedir. Bkz. “Kiril i Mefodiy”, *Ensiklopedičeskiy Slovar*, ed. F.A. Brokgauz - İ.A. Yefron (Sanktpeterburg: Tipolitoğrafiya İ.A. Yefrona, 1895), 15/116.

²³⁹“Kiril i Mefodiy”, 15/116.

²⁴⁰*PVL 01*, 1/218-220.

Kiril ve Methodius kardeşler Slavların yoğun olarak yaşadıkları bölgeye gelince ilk iş olarak kutsal metinlerden bazı bölümleri Slavcaya aktarmaya başlarlar. İlk aşamada Slavcaya aktarılan metinler Nestor tarafından kaydedilir. Fakat kardeşlerin Kiliseyi Slavcalaştırma girişimi bölgede bulunan Alman Katoliklerin hoşuna gitmez. Dolayısıyla “*Yahudiler, Grekler ve Latinler dışında hiçbir topluluğun yazısı olmamalıdır. Zira Pontius Pilatus tarafından tanrının çarmihına ancak bu dillerde yazılmıştır*” denilerek kardeşler Roma’ya yani Papa’ya şikâyet edilir. Almanların şikâyeti üzerine kardeşler Roma’ya Papanın huzuruna çağırılırlar. Kiril ve Methodius’nin Roma seyahati ve Slavcanın savunusu Kronik yazarları tarafından kayda alınmamıştır. Nestor sadece Papa’nın kardeşlere Slav memleketlerinde kendi dillerinde ibadet etmelerine izin verdiğini kaydetmektedir.

Mihail Seryakov gibi araştırmacılar Papa’nın Kilise Slavcasını onaylamasını Kiril’in Hazar misyonu esnasında bulduğu kutsal emanetlerle ilişkilendirmektedirler. Buna göre Kiril Moravya şehrine gitmeden önce Hazar misyonu ile görevlendirilmiştir. Hazar bölgesine ziyareti döneminde Herson bölgesine uğrayan Kiril orada bulunan 90-99 yılları arasında Papalık yapan I. Clement’in unutulmuş mezarını tespit ederek kemiklerden oluşan kutsal emanetleri Roma’ya götürmüştür. Havari Petrus’un öğrencisi olduğuna inanılan Clement’in kutsal emanetleri Papa II. Hadrianus’u alfabe konusunda ikna etmeye yetmiştir. Kutsal emanetleri alan Papa kardeşlerin kutsal kitabı Slavcaya tercümesine izin vermiştir.²⁴¹ Kardeşlerden Kiril Roma’da kalmış ve 869 yılında orada ölmüştür. Methodius ise Moravya’ya dönerek misyonerlik faaliyetini yürütmüştür. Moravya’daki anlaşmazlıklar ve Slavcaya itirazlar Papa’nın vermiş olduğu beraata rağmen devam etmiştir.

Almanlar Kiril ve kardeşinin üstlenmiş oldukları misyonla bölgeyi ve kiliseyi Slavlaştırma politikasını hiçbir zaman onaylamadılar. İlerleyen dönemlerde Methodius bu yüzden hapse dahi girecek ve 885 yılında orada ölecektir. Her ne kadar kardeşlerin misyonerlik faaliyetlerinin merkez üssü olarak kabul edilen Moravya bölgesinde Ortodoks inancı tutunamamış olsa da Rusya, Bulgaristan ve Sırbistan gibi bölgelerde Ortodoks inancı yayılmıştır. Kutsal kitap Slavcaya Methodius’un öğrencileri tarafından aktarılmıştır. Bundan sonra Kilise liturjisinde Grekçenin yerini Slavca almıştır.

²⁴¹Seryakov, *Golubinaya Kniga*, 362-363.; Yu.K. Begunov, “Russkoye Slovo O Çude Klimenta Rimskogo Kirillo-Mefodiyevskaya Traditsiya”, *Slavia* 43/1 (1974), 26-28.

B. RUS ORTODOKS KİLİSESİNDE MANASTIR HAYATININ TARİHSEL SÜRECİ

Rus Ortodoks Kilisesinde manastır hayatının tarihi sürecini daha iyi anlayabilmek için belli dönemlere ayırarak incelemek gerekir. Erken dönemden başlayarak Moğol istilası öncesi ve sonrası manastırların durumunu ele alacağız. Erken dönemi ele alırken Knez Yaroslav Dönemi, Knez İsyazlav Dönemi ve Erken Dönem Rus Ortodoks Manastırlarının Karakteristik Özellikleri konularına değinerek çalışmamızı sürdürmeyi uygun gördük.

1. Rus Topraklarında Manastırların Ortaya Çıkışı

Rus topraklarına manastırların kimler tarafından ve ne zaman yapıldığı hakkında elde ettiğimiz ilk kaynaklarda önemli ipuçlarına rastlamak mümkündür. Knez Yaroslav iktidara geçtikten sonra şehri yeniden inşa etmiştir. Hıristiyanlık inancının yayılması içinde mabetleri yapmayı ihmal etmemiştir.

“1037 yılında Yaroslav büyük bir şehir inşa etti. Şimdi orada Altın Kapı bulunmaktadır. Sonra oraya Aziza Sofya Kilisesini, Metropolitanlığı ve sonradan da Kutsal Bogoroditsa Kilisesini Altın Kapı'nın oraya inşa etti. Sonradan ise Aziz Georgiy ve Aziza İrina Manastırlarını inşa etti. Onun döneminde Hıristiyan inancı çoğalarak yayıldı. Keşişler çoğalarak arttı ve manastırlar ortaya çıkmaya başladı. Yaroslav...papazlara ve özellikle keşişlere çok hürmet gösterdi...”²⁴²

Manastır tarihçisi Nestorun “*Povest Vremennih Let*” (Geçmiş Yılların Hikâyesi) adlı kroniğinden alınan bu pasaj Rus topraklarına manastırların kimler tarafından ve ne zaman yapıldığının önemli ipuçlarını vermektedir. Öncelikle Nestor'un bu pasajında knez Yaroslav'ın desteğiyle Rus Ortodoks Kilisesi'nin bağımsız bir oluşum içinde olduğunu anlamak mümkündür.

Knez Yaroslav 1037 yılından itibaren Slav topraklarındaki ve Kiev'deki konumunu güçlendirdikten sonra Bizans'tan bağımsızlığını kazanma mücadelesine girişmiştir. Öncelikle Kiev'de Metropolitanlik kurularak İlerion'u Metropolitanlığın başına

²⁴²PVL 01, 1/302.

geçirmiştir. Bununla birlikte Bizans kilisesine ve metropolitliğine karşı bağımsızlık savaşı açmıştır. Bağımsızlığını dile getirmeye başlamadan önce Knez Yaroslav Rus kilisesi tarafından kutsal ve aziz olarak kabul edilen kişilerin İstanbul Metropolitliğinin de onaylamasını talep etmeye başlamıştır. Bu bağlamda Yaroslav Bizans Kilisesi'nden bağımsızlığını öncelikle azizler alanında yürütmüştür. Yaroslav Bizans kilisesinden kopmak adına büyükannesi Olga'nın, Knez Vladimir döneminde şehit edilen Hıristiyan Varyeg'lerin ve kardeşlerinden Boris ve Gleb'in azizliğinin kabul edilmesinde ısrarcı olmuştur.²⁴³ Yaroslav Rus azizleriyle kurmuş olduğu Kiev Metropolitliğinin artık müstakil ve kendi ayakları üstünde durabilen bağımsız bir kuruluş olarak tanınmasını istemiştir. Azizler kabul edilirse siyasi olarak da bağımsızlığını ilan etme düşüncesindedir. Dolayısıyla knezliğinin ve kendinden sonraki neslinin Bizans Kilisesi tarafından onaylanmasına ve kutsanmasına gerek duyulmayacaktır. Yaroslav Bizans'tan dini alanda bağımsızlığını kazanması siyasi alanda da bağımsız olabilmesi demektir.²⁴⁴

Metnin devamında Nestor, Yaroslav döneminde manastırların ortaya çıkmaya başladığını ve manastır hayatını tercih edenlerin, keşişlerin ve papazların çoğaldığını aktarmaktadır. Bu kısımda ilk kez Rus manastırlarından bahsedilmekle birlikte bunların Bizans manastırcılığının devamı olduğu anlaşılmaktadır. Knez Yaroslav tarafından Kiev Metropoliti olarak atanan İlarion da Rus tarihyazıcılığının ilk örneklerinden biri olarak kabul edilen eseri "*Slovo O Zakone İ Blagodati*"de Nestor'un anlatısını onaylayan veriler aktarmaktadır. Metropolit İlarion eserinde "*Tepelerde manastırlar açıldı, keşişler çoğaldı*" diyerek Yaroslav döneminde Rus manastırlarının ortaya çıkmasına işaret etmektedir.²⁴⁵ Yukarıdaki pasajı da dikkate alarak Knez Yaroslav'ın Rus knezleri arasında ilk olarak manastır inşa ettiğini görmek mümkündür. Georgiy ve İrina adına yapılan bu iki manastır Rus knezleri tarafından inşa edilmiş ilk manastırlar olarak kabul görmektedir. Manastırların ne zaman inşa edildiğini tespit edemiyorsak da kronik kayıtları 1037 yılındaki olaylarda Yaroslav'ın bu iki manastırı inşa ettiğini haber vermektedir.²⁴⁶ Bu iki manastır Knez Yaroslav'ın ve eşinin vaftiziyle bağlantısı bulunmaktadır. Yaroslav Georgiy adını, karısı İngigerda ise İrina adını alarak vaftiz

²⁴³ Knez'in ısrarı neticesinde kardeşleri Boris ve Gleb "İstirap Çekenler" unvanıyla aziz ilan edilmişlerdir. Bkz. Ware, *Ortodoks Kilisesi*, 97-98.

²⁴⁴ PVL 02, 2/64; Abdimuhammet Mamytov, *Rus Ortodoks Kilisesi'nde Azizlerle İlgili İnanış ve Uygulamalar* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010), 255.

²⁴⁵ Mitropolit İlarion, *Slovo o Zakone i Blagodati* (Moskva: İstitut Russkoy Tsivilizatsi, 2011), 80.

²⁴⁶ *Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 01 Lavrentiyevskaya Letopis* (Leningrad: Akademiya Nauk SSSR, 1926), 1/151.

olmuşlardır. Yaroslav bu iki manastırı kendisinin ve eşi İngigerda'nın vaftizinden sonra aldıkları Hıristiyan Ortodoks isimlerinin şanına inşa ettirmiştir.²⁴⁷ Yaroslav'ın kurmuş olduğu bu iki manastırın Rus manastır geleneğinin ilki kabul edilen Peçerskiy Manastırından önce kurulmuş olmasından dolayı Bizans manastır geleneğinin devamı olarak kabul etmek isabetli olacaktır.

Knez Yaroslav'ın (ö.1054) ölümünden sonra oğlu Knez İziaslav (ö.1068) döneminde Rus manastır geleneği özgünlüğüne kavuşarak gelişmeye devam etmiştir. Rus manastırlarının en özgün örneklerinden biri olan Peçerskiy Manastırı Knez İziaslav döneminde ortaya çıkarak varlığını günümüze kadar devam ettiregelmiştir. Peçerskiy Manastırı hakkında en önemli bilgilere Rus tarih yazıcılığının atası kabul edilen Manastır Tarihçisi Nestor'un "*Geçmiş Yılların Hikâyesi*" adlı eserinde rastlamak mümkündür. O Peçerskiy Manastırının ortaya çıkışını 1051 yılının olaylarında anlatmaktadır. Nestor'un anlatısına göre Lyubeç kasabasından bir adamın kalbine tanrı tarafından seyahat etme fikri ilham edilmiştir. Lyubeç'ten Aynoroz'a Kutsal Dağ'a giden gezgin orada manastırları görerek keşişlerden etkilenmiştir. Manastır hayatından etkilenen gezgin manastırlardan birine girerek oranın başrahibine kendisini kutsayarak keşişliğe kabul edilmesini talep etmiştir. Aynoroz Kutsal Dağ Manastırı başrahibi tarafından keşişliğe kabul edilen gezgin, manastır hayatının kurucusu kabul edilen Mısırlı Aziz Anthoniyos'un (d.250-ö.355) adını alarak kutsanmıştır. Kronik yazarı bu karşılaştırmayı eserinde belirtmemiş olsa da Antoniy ismi ile ilk kurucuyu işaret etmiştir.²⁴⁸ Nestor, gezginin gerçek dünyevi adını kroniğinde aktarmamıştır. Sadece onun Antoniy ismini alarak keşişlik hayatına girdiğini ve "*Rusya'ya geri dön. Kutsal Dağ seni kutsasın. Senin sayende çok kişi keşiş olacaktır*" duasını aldıktan sonra Rusya'ya geri döndüğünü yazmıştır. Kiev'e geri dönen Antoniy (d.983-ö.1073) burada şehirdeki pek çok manastırı dolaşmıştır. Fakat onların hiçbirinde kalmamıştır. Nestor bunu tanrının isteği doğrultusunda gerçekleştiğini söylemiştir. Çünkü Rus manastır hayatı mevcut manastırlardan farklı olması gerekmektedir. Dağ tepe dolaşan Antoniy nihayet kendisinden önce mağarası bulunan Kiev Metropoliti Aziz İlarion'un (d. 990-ö. 1054) mağarasına sığınarak buraya yerleşmiştir.²⁴⁹

²⁴⁷M.İ. Belhova, "Monastiri Na Rusi 11 Seredine 14 Veka", *Monaşestvo i Monastiri v Rossii XI-XX Veka* (Moskva: Nauka, 2002), 28.

²⁴⁸Ya.N. Şapov, "Monaşestvo Na Rusi v XI-XIII Vekah", *Monaşestvo i Monastiri v Rossii XI-XX Veka* (Moskva: Nauka, 2002), 14-23.

²⁴⁹*PVL 01*, 1/205-207.

Özetini verdiğimiz Nestor'un anlatısında Rus manastır hayatının başlangıcına dair pek çok ipucu yakalamak mümkündür. Öncelikle Rus Ortodoks manastır hayatının Yunan yani Aynoroz menşeli manastırlara dayanmaktadır. Rus manastırlarının Bizans menşeli olduğunun bir başka kanıtı yine Nestor'un kroniğindeki anlatılarda görmek mümkündür. Kraliçe Olga'nın Bizans başkentine yaptığı yolculuk sırasında kendisine eşlik eden manastır keşişlerinin bulunması bunun delilidir. Buradan hareketle Nestor'un eserinde ikinci bir önemli pasaj Rusya'da bulunan manastırların Yunan geleneğinden koparak müstakilleşme sürecine işaret etmektedir. Kiev Metropoliti İlarion'un Peçerskiy mağarasını kazmasını ve "Peçerskiy" yani "Mağara" keşişliğinin nereden türediğini ise Nestor şöyle anlatmaktadır:

*"Şimdi ise neden Peçerskiy Manastırı denildiğinin hikâyesini anlatalım. Tanrını sevgili kulu knez Yaroslav Berestovo köyünü ve oradaki aziz havariler kilisesini severdi, ayrıca pek çok papaza da yardım ederdi. Bunların arasında merhametli, bilge ve çilekeş, İlarion adında bir papaz vardı. İlarion Berestovo'dan Dineper'e şimdiki Peçerskiy Manastırının bulunduğu, büyük ormanlık alanı bulunan tepeye dua etmek için giderdi. O tepede iki kulaçlık küçük bir mağara kazmış ve İlarion Berestovo'dan gelerek orada kilise ilahilerini söyleyerek tanrıya gizli ibadet etmiştir. Bir gün tanrı knezin kalbine İlarion'u Kutsal Sofya Kilisesine Metropolit olarak atama fikrini salmıştır."*²⁵⁰

Peçerskiy geleneği her ne kadar İlarion'un mağarasında Aziz Antoniy ile başlamış olsa da bu gelenek Aziz Antoniy dışında pek devam ettirilmemiştir. Nestor kroniğinde buna dair ipuçlarına rastlanılmıştır. Nestor, Aziz Antoniy'in hikâyesinin devamında onun mağarada yaşamış olduğu münzevi hayatının pek çok kişiler tarafından fark edildiğini ve yıllar içinde pek çok müritlerinin onun mağarasına onunla birlikte keşiş hayatı yaşamak için yerleştiğini aktarmıştır. Öncelikle hikâyenin devamında 12 müridi olan Aziz Antoniy Nestor'un anlatısında İsa ve 12 havarisine benzetilerek meşrulaştırılmıştır. Öte yandan Knez İzlaslav tarafından ziyaret edildikten sonra siyasi meşruiyetini de kazanmıştır.²⁵¹ Böylece Nestor kendisinin de mensubu olduğu Peçerskiy Manastırı'nı hem dini hem de siyasi yönden meşrulaştırmıştır.

Nestor anlatısının devamında Aziz Antoniy'in mağarasının zamanla ziyaretgâha dönüştüğünü ve dışarıdan gelen ziyaretçilerin ihtiyaçlarını karşılayamaz olduğunu

²⁵⁰PVL 01, 1/205.

²⁵¹PVL 01, 1/205-207.

aktarmaktadır. Aslında Antoniy içinde bulunduğu mağarayı 12 müridi ile genişleterek kilise ve hücreler inşa etmişlerdir. Müritler ve takipçileri çoğalınca yeni bir yere taşınma gereği hâsıl olmuştur. Peçerskiy Manastırı'nın yanında ilk olarak “*Uspeniya Bogoroditsı*”²⁵² adında küçük bir kilise inşa edilmiş fakat zamanla bu kilise dahi yetersiz gelmeye başlamıştır. “*Kiyevo Peçerskiy Paterik*” gibi erken dönem kaynakları bu kilisenin de Knez Svyatoslav tarafından desteklendiğini bildirmiştir.²⁵³ Nestor devamlı Aziz Antoniy'in mağarada kaldığını ve müritlerine yeni bir yer göstererek büyük bir kilisesi ve kileri olan manastır inşa etmelerini emretmiştir. Kendilerine ise yeni bir başrahip olarak Varlaam adında bir keşişi tayin etmiştir. Burada çok önemli bir husus ise yeni bir manastırın inşası için devlet desteğinin verilmiş olmasıdır. Keşişler Knez İzlaslav'dan manastırlarını desteklemelerini ve kendileri için yer bağışlanmasını talep etmişlerdir. Knez İzlaslav tarafından Antoniy'in müritlerine toprak bağışlanmasıyla birlikte Peçerskiy Manastırının inşaatına başlanmıştır.²⁵⁴

Kronik yazarı Nestor, Kiev'deki Peçerskiy Manastırı'nın birkaç yılda tamamlandığını aktarmaktadır. Aziz Antoniy daha hayatta iken müritlerin talebi üzerine Manastıra Varlaam'dan sonra yeni başrahip olarak Aziz Feodosiy atanmıştır. Aziz Feodosiy Peçerskiy Manastırının kurucusundan sonra ikinci önemli azizi olarak kabul edilmektedir. Aynı şekilde onun döneminde ilk olarak Peçerskiy Manastırının mağaradan binaya dönüştürme işlemine başlandığı bildirilmektedir. Fakat manastırın inşası tamamlanamadan Aziz Feodosiy'in öldüğü ifade edilmektedir. Manastırın inşa sürecini onun öğrencisi başrahip Aziz Stefan üstlenmektedir. Nestor'un aktardığına göre Aziz Stefan döneminde Peçerskiy'nin inşaatı kaldığı yerden devam ederek üç yıl sürmüş ve 11 Temmuz 1075 yılında tamamlanmıştır.²⁵⁵ Bu dönemde Aziz Antoniy oymuş olduğu mağarasında yaşamaya ve ibadet etmeye devam etmiştir. Nestor, Antoniy'nin 40 yıl daha orada kalarak 1071 yılında hayatı boyunca çıkmamış olduğu mağarasında vefat ettiğini ve orada defnedildiğini aktarmaktadır.²⁵⁶

Peçerskiy Manastırı Aziz Feodosiy döneminden itibaren Rus kilise ve manastır hayatında önemli rol almaya ve gerek içtimai gerekse de siyasi hayatın merkezinde olmaya devam etmiştir. Rus Ortodoks hayatında manastır geleneği Peçerskiy Manastırı

²⁵² Meryem'in (Tanrı Doğuran) Göğe Yükselmesi veya Meryem'in Vefatı olarak çevrilebilir.

²⁵³ *Kiyevo Peçerskiy Paterik* (Moskva: Hudojestvennaya Literatura, 1980), 423.

²⁵⁴ *PVL 01*, 1/205-207.

²⁵⁵ *PVL 01*, 1/332.

²⁵⁶ *PVL 01*, 1/205-207.

ile kurumsal bir şekle girmiştir. Fakat bir hususu belirtmek gerekir ki Rusya'nın ilk Hıristiyanları manastır geleneğine yabancı olmadığı bildirilmektedir. Öncelikle ilk dönem Slav Rus Hıristiyanlarının Yunan Aynoroz, Kudüs ve İstanbul merkezli manastırlardan ve gezici keşişlerden haberdar olduğu bilinmektedir. Ayrıca Gerhard Podskalsy Yunanistan bölgesinde Rus orijinli keşişlerden hatta manastırların varlığından söz etmektedir. Hatta Podskalsky'ye göre aziz Antoniy'nin manastır hayatının başladığı yer olan Kutsal Dağ'da bile Rus manastırları bulunmaktadır. Ona göre bunu teyit eden 980 ve 1016 yıllı kayıtlar mevcuttur.²⁵⁷ Öte yandan Ruslar manastır geleneğinin kutsal ve aziz keşişlerinin “*Jitiya*” ve manastırların tarihleri diyebileceğimiz “*Paterik*” geleneğinden de haberdar oldukları bilinmektedir.

Rusya'da ilk dönemden itibaren “*Jitiya*” anlatısı ilk Hıristiyanlar arasında yayılmış ve manastırlara rağbetin artmasında önemli roller üstlenmiştir. Özellikle erken dönem Mısırlı ve Kudüslü azizlerin hagiografik anlatıları dilden dile anlatılagelmiştir. İlk paterik örneklerinden “*İzreçeniye Svyatih Ottsov/Kutsal Babaların Sözü*” hagiografik eseri Rus Hıristiyanları arasında daha 1076 yılında “*Azbuçno İyerusalimskiy Paterik/Ansiklopedik Kudüs Paterik'i*” olarak yaygınlık kazanmıştır.²⁵⁸ Yedinci yüzyılda oluşturulan ve Filistin ile Sinalı keşişlerin hayatını anlatan Yuhanna Mosho'nun “*Sina Paterik*”i 11. yüzyılda Rusya'da bilinmekte ve Kiev Peçerskiy Manastırı'nın kendi pateriki olan “*Kiyevo Peçerskiy Paterik*”²⁵⁹ oluşturulmasında Rus keşişleri tarafından referans olarak kullanılmaktadır. Bunun dışında erken dönem “*Jitiya*” örneklerinden Nestor'un Feodosiya'nın Hayatı “*Jitiya Feodosiya*” eserinde bazı Mısırlı manastır azizlerinin isimlerinin geçmesi Rus manastır kültürünün köklerine dair ipuçları vermektedir.²⁶⁰

Rusya'da Peçerskiy Manastırından sonra pek çok manastırlar ortaya çıkmaya ve takipçi çekmeye başlamıştır. Bunun ilk örneği Knez İzlaslav tarafından desteklenerek kurulan Kutsal Dmitriyevskiy Manastır'dır. Peçerskiy Manastırının ilk başrahibi Varlaam Knez İzlaslav'ın kurmuş olduğu Kutsal Dmitriyevskiy Manastırına başrahip olarak atanmıştır. Nestor knezin manastır kurmasını kendisinin de müridi olduğu Peçerskiy Manastırına rakip olarak ortaya çıktığını aktarmaktadır. Nestor bu süreci

²⁵⁷Gerhard Podskalsky, *Hristianstvo i Bogoslovskaya Literatura v Kiyevskoy Rusi (988-1237)*, çev. A.V. Nazarenko (Sanktpeterburg: Vizantinorossika, 1996), 85-87.

²⁵⁸D.S. Lihaçeva, *Slovar Knijnikov i Knijnosti Drevnoy Rusi* (Leningrad: Nauka, 1987), 1/299.

²⁵⁹Lihaçeva, *Slovar Knijnikov*, 1/308.

²⁶⁰Şapov, “Monaşestvo Na Rusi”, 14-15.

eserindeki kullanmış olduğu ve tercih ettiği bazı kavramlardan mevcut durumdan memnun olmadığını belirterek göstermektedir. Öncelikle Knez'in kurmuş olduğu manastırı para ve zenginlikle kurulmuş bir manastır olarak tanımlamaktadır. Öte yandan Aziz Antonyy'in kurmuş olduğu Peçerskiy Manastırını ise gözyaşları ve çile ile kurulmuş bir manastır olması dolayısıyla ikisinin tanrı katında eşit olamayacağını söylemektedir.²⁶¹ Metinde kullandığı bir diğer özellik ise ilk başrahip Varlaam'ın adının geçtiği yerlere kutsal veya aziz gibi sıfatları kullanmamış olmasıdır. Burada kronik yazarı Peçerskiy başrahibi Varlaam'ın, gözyaşları ile kurulmuş olan manastırı terk ederek knezlerin parası ile kurulmuş manastıra geçmesini eleştirmektedir. Nestor açık ifade etmese de Varlaam onların gözünde hain olarak nitelendirilmiştir. Dolayısıyla Nestor kroniğinde kendisinin yetişmiş olduğu Peçerskiy Manastırının bütün başrahiplerini aziz ve kutsal başrahip olarak anarken Varlaam bu sıfatlardan mahrum bırakılmaktadır. Bu ise Rusya'da kurulmuş olan ilk Slav kökenli manastırların kendi aralarındaki rekabetin ne denli derin olduğunu göstermesi açısından önemli bir argüman olarak karşımıza çıkmaktadır.

Knez İzlaslav'ın Dmitriyevski Manastırı, Peçerskiy Manastırından sonra Rus topraklarında ortaya çıkmaya başlayan manastırların ve manastırcılık geleneğinin ilk örneği olmuştur. Knez İzlaslav'dan sonra Knezler kendi şahsi manastırlarını inşa etmeye ve kendilerine bağlı keşişlere *hamilik* yapmaya başlamışlardır.²⁶² Knezlerin kurmuş olduğu manastırlar 14. yüzyıla kadar tamamen knez ailelerinin himayesinde ve onların ailelerinin emrinde çalışan kurumlar olarak varlık göstermişlerdir. Knezler manastırları kendileri ve aile yakınlarının kolaylıkla ibadet edebilecekleri ve gerekirse korunak olarak sığınabilecekleri mekânlar olarak görmüşlerdir. Örneğin İpatevski kroniğinde 1147 yılında Svyatoslav Olgoviç İrininskiy Manastırına sığınarak canını düşmanlarından kurtardığı aktarılmıştır.²⁶³ Öte yandan her ne kadar patronaj ve himaye knezler tarafından sağlanmış olsa da Peçerskiy Manastırının başrahibi Aziz Feodosiy fakirlerin de manastır dışında ve aynı zamanda ona bağlı kalarak barınabileceğini ileri sürmüş ve dolayısıyla "*opşejitiye*" yani yurt inşa ettiren ilk başrahip olarak kabul

²⁶¹PVL 01, 1/207.

²⁶² "Ktitor" Doğu Hristiyan'lığında kilise ve manastırları inşa ederek onların hamiliğini üstlenen kişilere verilen ad, unvan. Bkz. Vladislav Tsypin, "Ktitor", *Pravoslavnyaya Entsiklopediya* (Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentri "Pravoslavnyaya Entsiklopediya", 2015), 39/230.

²⁶³A.A. Şahmatov - B.M. Kloss (ed.), *Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 02 İpotevskaya Letopis* (Moskva: Yazıki Russkoy Kulturu, 1998), 2/327.; Belhova, "Monastiri Na Rusi", 28.

edilmektedir.²⁶⁴ Bu ise manastırların knezlerin şahsi çıkarları dışında fakirlere ve hastalara yardım ulaştırdığını göstermektedir.

Manastırların kurulması knezler tarafından desteklendiği gibi ilk dönem Rus manastırları da gelen yardımları halka dağıtarak fakirlere ve yolda kalmışlara yardım eli uzatarak hayır işleriyle meşgul olmuşlardır. Bu yardım geleneği Bizans manastır örneğinden alınmış olup ilk Rus manastırları tarafından devam ettirilmiştir.²⁶⁵ Özellikle Peçerskiy Manastırı ilk olması ve kurucuları Aziz Antony ve Aziz Feodosiy'nin kutsal emanetleri orada bulunduğundan dolayı ciddi bağış toplandığı bildirilmektedir. Dolayısıyla gelen yardımlar Levililer 27:30-34'te denildiği gibi "*Tanrı'ya Ait Olan Kısım*" genellikle fakir halka, hastalara, körlere, topallara ve çalışmayacak olanlar ile kimsesiz dul kadınlara dağıtıldığı ifade edilmektedir. Ayrıca manastırda pişen ekmeklerden haftada bir kere olmak üzere her cumartesi günleri hapisanelere ve tutuklu mahkûmlara dağıtılmak üzere gönderildiği bildirilmektedir.²⁶⁶ Bu bağlamda Peçerskiy Manastırının kuruluşundan itibaren yardım kuruluşu olarak çalıştığını söylemek mümkündür.²⁶⁷

Manastır *hamileri* (ktitor) genellikle knezlerden veya knezin zengin ailelerinden oluşmaktadır. Zengin *hami* manastırları inşa ettiği gibi onun bütün masraflarını ve keşişlerinde giderlerini karşılamak zorunda kalmıştır. Günümüze kadar ulaşan pek çok tarihi belgede manastır hamilerinin bağışlarından bilgi vermektedir.²⁶⁸ Hamiler manastırlara altın ve gümüş şamdanlar, altın yıldızlı gümüş çerçeveli pahalı ikonalar, pahalı yazma kitaplar ve paralar bağışladıkları bildirilmektedir.²⁶⁹ Öte yandan toprak, arazi ve mülk bağışları da *hamiler* tarafından yapıldığı ifade edilmektedir. Örneğin Novgorod şehrindeki Blagoveşenskiy Manastırına kurucuları Arhiepiskop İoann ve kardeşi Gavril tarafından pek çok kıymetli eşya ile arazilerin satın alınarak manastıra

²⁶⁴Podskalsky, *Hristianstvo i Bogoslovskaya Literatura*, 89.

²⁶⁵A.P. Kajdan, "Vizantiyskiy Monastır, XI-XII vv. Kak Sotsialnaya Gruppa", *Vizantiyskiy Vremennik* 31 (1971), 51.

²⁶⁶Şapov, "Monaşestvo Na Rusi", 23.

²⁶⁷Podskalsky, *Hristianstvo i Bogoslovskaya Literatura*, 90.

²⁶⁸ Örnek olarak Knez İzyaslav Mstislaviç'in Novgorod şehrindeki Panteleymonov Manastırına verdiği toprak arazileri ve ormanlık alanlar dışında pek çok bağıştan söz eden beraat belgesinden bahsetmek mümkündür. Bkz. S.N. Valka, *Gramoti Velikogo Novgoroda i Pskovo* (Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1949), 141.

²⁶⁹Belhova, "Monastiri Na Rusi", 37-38.

bağışlandığı bilgisi verilmektedir.²⁷⁰ Bir diğer örnekte ise Novgorod episkopu Nikon mülklerini Spaso Mirojskiy Manastırına, Piskopos Moisey ise Mihaylovskiy Manastırı'na pek çok kez bağışta bulunmuştur.²⁷¹ Manastır hamileri genellikle halkın ve din adamlarının, manastır keşişlerinin teveccühünü kazanmak, siyasi meşruiyetlerini dini makamlara onaylatmak için bağışlarını yapmışlardır. Ayrıca adlarını manastırla özdeşleştirerek ölümsüzleştirmek arzusu yanında gündelik hayatta kendilerine dua edilmesi için de bağışlar yapılmıştır. İlk kroniklerden İpotevskaya kroniği kanaatimizi destekler mahiyette 1158 yılına ait bir manastır bağışından söz edilmektedir. Kroniğin anlatısına göre Knez ailesinden bir hanımın vefatını müteakip Peçerskiy Manastırına pek çok köy olmak üzere, mülkler ve binlerce gümüş ve altın paralar bağışlanmıştır.²⁷²

Rus manastırları 14. yüzyıla kadar misyonerlik faaliyeti yürütmemişlerdir. Genellikle gönüllülük esasına dayanan manastır hizmetleri takipçi sayıları az olduğundan manastırların sahip oldukları mülklerinin işletilmesi ve toprakların ekilip biçilmesi hususunda ciddi iş gücü eksiklikleri de görülmüştür. Manastırlar ihtiyaç duyduğu iş gücünü gönüllük esasına bağlı kalarak manastır dışında laik kesimden temin etmeye çalışmıştır. Manastır mülkleri keşişler tarafından işlendiği gibi gönüllüler tarafından da iş gücü anlamında yardımlar yapılmıştır. Bu bağlamda ilk dönem manastırları mülklerini manastırda kalan keşişler dışında şehirli veya köylü halka da sık sık açarak onların yardımlarından faydalanmıştır. Fakat bu tür gönüllü iş gücü bazen manastır mülklerinin soyulmasına ve talan edilmesine de sebep olmuştur. İlk dönem kayıtlarından “*Peçerskiy Paterik*”te yardım için gelen işçiler tarafından manastırın soyulduğu kaydı yer almaktadır. Paterik kayıtları Kutsal Grigoriy Çudotvorits döneminde manastırdaki kitaplarının gönüllü işçiler tarafından çalındığını haber vermektedir.²⁷³ Paterik yazım geleneğinde bu tarz hırsızlık olayları pek çok kez anlatılmaktadır. Hatta bazı manastır keşişlerinin dahi hırsızlık olayına karıştığına dair kayıtlar bulmak mümkündür.²⁷⁴

²⁷⁰“Povest O Blagoveşenskoy Tserkvi”, çev. L.A. Dimitriyeva, *Pamyatniki Literaturı Drevney Rusi XIV seredina - XV veka* (Moskva: Hudojestvennaya Literatura, 1981), 466-467.

²⁷¹Grigoriy Kuşelyov Bezborodko, *Pamyatniki Starinnoy Russkoy Literaturı* (Sanktpeterburg: Tipografiya A. Kulişa, 1862), 4.

²⁷²*Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 02 III. İpotevskaya Letopis* (Sanktpeterburg: Tipografiya Eduarda Pratsa, 1843), 2/43.

²⁷³*Kiyev Peçerskiy Paterik*, 530-537.

²⁷⁴Şapov, “Monaşestvo Na Rusi”, 22-23.

İlerleyen dönemlerde yani 11. yüzyılın yarısından itibaren 14. yüzyılın ortalarına kadar Kiev bölgesinde pek çok manastırlar yapılmıştır. Peçerskiy Manastırından sonra sadece Kiev şehrinde 22 manastır açılmıştır. Bunlardan 4 tanesi kadınlar manastırı olarak hizmet vermiştir.²⁷⁵ Bu manastırlar genellikle knez hamileri tarafından desteklenerek kurulmakta ve onların ailelerine miras olarak kalmaktadır. Bu ise manastırların dış gelişmelere karşı kendini kapattığı gibi manastır içi değişimlere de müsaade etmemektedir. Manastırlar bu dönemde genellikle kurucu hamilerinin inisiyatifinde faaliyet gösteren kurumlar haline dönüşmüşlerdir. Bunun istisnai örneği olarak Peçerskiy Manastırı knezlerden yardım görmüş olmasına rağmen özgürlüğünü ve özgünlüğünü koruyabilmiştir. Bu durum manastır tarih yazıcılığını da ciddi olarak etkilemiştir. Örneğin Vsevolod Olgoviç ailesi pek çok manastır inşa ettirerek keşişlerin hamiliğini üstlenmiştir. Güçlerinin zirvesinde oldukları dönemlerde Rus yazılı kaynakları olan “*letopis*”lere girerek adlarını ölümsüzleştirdiler. Fakat aile güçlerini kaybederek Kiev’den sürülünce ve manastırları himaye edemez duruma gelince isimleri “*letopisler*”in sonraki kopyalarında görünmez olmuştur.²⁷⁶

11-13. yüzyıl manastırları ilk Rus Ortodoks manastırı olma özelliğini taşıyan Peçerskiy Manastırı’nın öncüllüğünde Rus tarih yazıcılığının muazzam örneklerini başlatmışlardır. Gerek Rus siyasi tarihi gerekse de kilise ve manastırcılık tarihinin önemli kronikleri manastırlar tarafından yazılarak oluşturulmuştur. İlk dönem manastırları kendi tarihlerini kaydetmek adına bu işleri başlatmışlardır.²⁷⁷ Günümüze kadar ulaşan ilk Rus kroniklerinden kabul edilen “*Letopis Vremennih Let*” Peçerskiy Manastırının keşişi Nestor tarafından kaleme alınmıştır. Bu tarihi kronikler kilise ve manastır tarihlerini yazıya geçirmekle kalmamış knezlerin himaye ettikleri manastırlara sipariş usulü yazdırmaları ile de karşılaşmaktayız. Mihaylovskiy Manastır’ının başrahibi Silvestr, Knez Vladimr Monamah’ın oğullarının talebi üzerine 1116 yılında “*Povest Vremennih Let*” kroniğinin yeni edisyonunu hazırlamıştır.²⁷⁸ 1199 yılında ise

²⁷⁵Makariy Bulgakov, *İstoriya Russkoy Tserkvi 2* (Sanktpeterburg: Tipografiya İmperatorskogo Akademii Nauk, 1857), 2/72.

²⁷⁶Belhova, “Monastiri Na Rusi”, 29-30.

²⁷⁷M.D. Prisyolkov, *Oçerki Po Tserkovnono-Politiçeskoj İstorii Kiyevskoy Rusii X-XII vv* (Sanktpeterburg: Nauka, 2003), 96.

²⁷⁸Ya.N. Şapov, *Gosudarstvo i Tserkov Drevney Rusi X-XIII vv* (Moskva: Nauka, 1989), 139.

Knez Ryririk Rostislaviç'in talebi üzerine başrahip Moisey tarafından bir başka kronik kaleme alınarak manastırı himaye eden patronuna övgüler dizilmiştir.²⁷⁹

12. yüzyıldan itibaren Rus topraklarında manastırlar hızla yayılmaya başlayarak çoğalmışlardır. Kiev dışında pek çok şehirde knezlerin himayesinde pek çok manastır kurulmuştur. Bu dönemde Novgorod şehri ilk manastırlarıyla öne çıkmaktadır. Novgorod şehrinde kurulan ilk manastır hakkında Novgorod Kroniği "*Novgorodskiy Perviy Letopis/Birinci Novgorod Kroniği*" haber vermektedir. Bu kronikte "*1119 yılında Knez Vsevolod ve İğumen Kiryak Novgorod'da Georgiy Manastırı ve Kilisesinin ilk tuğlasını koydular*" denilmektedir.²⁸⁰ Bu kayıt Novgorod şehrinde 1119 yılından itibaren manastırların ortaya çıkmaya başladığının önemli kayıtlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kayıttan da anlaşıldığı gibi Novgorod şehrinde de manastırlar knez ve ailesi tarafından desteklenerek inşa edilmiştir.

Novgorod şehrinin manastır hayatının kurucusu kabul edilen Antoniy 1106 yılında Roma'dan Novgoroda keşişlik hayatını getirmiştir. İlk dönem kroniklerinde kurucu aziz Antoniy'nin 1125 yılında bir kilise inşa ettiği, 1147 yılında ise başrahipliğe atanması dışında hayatı hakkında bir bilgiye rastlanmamaktadır.²⁸¹ Fakat onun öğrencisi ve kendisinden sonraki başrahip Andrey tarafından yazılan "*Jitiya*" eserinde onun hayatı efsanevi bir şekilde anlatılmaktadır. Buna göre Aziz Antoniy Roma zulmünden kaçarak bütün ailesinden miras kalan altınlarını, gümüşlerini ve kilise eşyalarını kutunun içine koyarak denize atmıştır. Peşinden de kendisi suya atlamış ve yüzerek Volhovo Nehrinden Novgorod şehrine ulaşmıştır. Oraya yerleştikten sonra yanında getirdiği kıymetli eşyalar ve paralar ile de Novgorod'da kilise ve manastır inşa ettiği bildirilmektedir.²⁸²

İlk dönem manastırlarının özelliklerinden biri de manastırların türbe vazifesi görmesidir. Novgorod manastırları buna güzel bir örnek teşkil etmektedir. Yuryev Manastırı'nda 12. yüzyıla ait pek çok şehir yöneticilerine ve onların ailelerine ait mezarları görmek mümkündür.²⁸³ Manastırların türbe olarak kullanılması Novgorod'da

²⁷⁹B.A. Ribakov, *Russkiye Letopistsı i Avtor "Slova O Polke İğoreve"* (Moskva: Nauka, 1972), 60-72.

²⁸⁰*Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 42 Novgorodskaya Karamzinskaya Letopis* (Sanktpeterburg: DB, 2002), 42/73.; A.N. Nasonov (ed.), *Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 03 Novgorodskaya Pervaya Letopis Starşego i Mladşego İzvodov* (Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1950), 3/205.

²⁸¹Nasonov, *PSRL 03 NPLSMİ*, 3/205-214.

²⁸²Bulgakov, *İstoriya Russkoy Tserkvi*, 1857, 2/288.

²⁸³Belhova, "Monastırı Na Rusi", 30.

hâkimiyetin değişmesiyle manastırların sahiplerinin de değişmesine, dolayısıyla türbelere defnedilen soyluların da değişmesine ve çeşitlenmesine götürmüştür. Manastır türbelerinde defnedilen kişilerin çeşitli soydan olmaları değişen siyasi konjoktürle açıklanmıştır. Son dönem çalışmaları Novgorod şehrinde Yuryev ve Panteleymonov manastırları knez aileleri tarafından inşa edilmiş olmasına rağmen 12. yüzyılda soyluların eline geçmiş ve aile manastırları olmaktan çıkmıştır. Bir diğer örnek ise 1199 yılına kadar faal durumda kalan Knez Yaroslav Vladimiroviç'in eşi tarafından ölen oğulları İzyaslav ve Rostislav adına inşa edilen aile manastırı ve türbesi Novgorod soylularını eline geçmiştir.²⁸⁴ Böylece Rusya'da yeni bir ktitor/patronaj himaye sınıfı ortaya çıkmıştır. 13. yüzyıldan itibaren Novgorod merkez olmak üzere Rusya'da knezlerin dışında soylularda manastırları desteklemeye ve inşa etmeye başlamışlardır. Bu dönemde pek çok manastır inşa edilmiştir. Novgorod şehrinde 12-14. yüzyıllarda toplam 17 erkek ve 10 kadın manastırı tespit edilmiştir.²⁸⁵

13. yüzyıldan itibaren Rusya'da hâkimiyet Kuzey Doğu bölgesine kayarak knezler Suzdal ve Vladimir şehirlerinden çıkmaya başlamışlardır. Bu dönemde de aynı şekilde knezler gerek dini saiklerle gerekse de siyasi meşruiyet aracı ve propagandası olarak kiliseler ve manastırlar inşa etmeye ve himaye ederek desteklemeye devam etmiştir.²⁸⁶ Suzdal şehrini ele geçirerek knez ilan edilen Yuriy Dolgorukiy ve ailesi pek çok manastır inşa etmişlerdir. Yeni Suzdal ve Vladimir şehirlerinde de manastırlar aile türbeleri olarak kullanılmaya devam etmiştir. Bu dönemde knezler ve aileleri tarafından toplam 26 manastır inşa edilerek 4 manastır kadınlara tahsis edilmiştir. Öte yandan 13. yüzyılda Rusya'nın güney-batı bölgesinde de manastırlar inşa edilmiştir. Volinskiy Knezi Vladimir Volinskiy 1287 yılında Havariler Manastırını inşa ederek himaye etmiştir.²⁸⁷

11-14. yüzyıllarda inşa edilen Rus manastırlarının karakteristik özelliklerinden himaye edilmeleri dışında manastırların şehirlerin ve yaşam bölgelerinin çok yakınlarına inşa edilmiş olmalarıdır. Bu dönem manastırları şehirlere yakın yerlere inşa edilmekle birlikte toplumla iç içedirler. Toplumdan ve şehirlerden soyutlanma Rus

²⁸⁴ Novgorod şehrinde ortaya çıkan Posadnik ve Boyar siyasi grubunun manastırlarda defnedilmeleri üzerine bkz. V.L. Yanin, *Novgorodskiye Posadniki* (Moskva: İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta, 1962), 46.; Belhova, "Monastırı Na Rusi", 30.

²⁸⁵ Belhova, "Monastırı Na Rusi", 30-31.

²⁸⁶ Şapov, *Gosudarstvo i Tserkov*, 144.

²⁸⁷ Belhova, "Monastırı Na Rusi", 31-32.

manastırlarında görülen özelliklerden biri değildir. Örneğin Novgorod şehrindeki Yuryev ve Pantoleymonov manastırları şehre sadece 3 km uzaklıktadır. Onların hemen yanında ise Spaso Preobrajesnskiy Manastırı bulunmaktadır.²⁸⁸ Şehre yakın bir yere kurulmaları hasebiyle manastırların şehir hayatıyla iç içe olduğunu söylemek mümkündür. Manastır başrahipleri ile farklı pozisyonlardaki keşişler toplum ve iktidar tarafından sevilen, hürmet gösterilen kişiler olmakla birlikte toplumda baş gösteren anlaşmazlıkları çözmede, ortaya çıkan siyasi kargaşalarda tarafsız bir rol üstlenmişlerdir. Bu hususta ilk dönem manastırları arasında Peçerskiy Manastırının ve Novgorod şehrindeki Yuryeva Manastırının başrahiplerinin rolü büyük olmuştur. İlk dönem kronikleri manastırların siyasi olaylarda oynadıkları rolleri üzerine pek çok kayıt barındırmaktadır. Novgorodskaya Letopis Kroniği 1134 yılında başrahip İsayya'nın siyasi görevle Kiev'e elçi olarak gittiğinden ve Metropolit Mihail ile birlikte geri döndüğünden bahsetmektedir. Kronik manastır başrahiplerinin neden Kiev'e gönderildiğinden bahsetmemiş olsa da kroniğin aynı yılda bahsettiği olaylardan anlaşıldığına göre başrahip iki şehir arasındaki siyasi anlaşmazlığın çözümü için elçilik görevini üstlenmiştir.²⁸⁹

İlk dönem manastırlarının bir başka görevi bu dönemde manastırların hapisane olarak da kullanılmış olmalarıdır. İlk dönem siyasi kavgalarda yer alan soylu aile üyeleri toplumdaki ve siyasetten tecrit yeri olarak manastırları kullanmıştır. Kronik yazarları tecrit edilmiş dini ve siyasi kişiler üzerine pek çok örnek olay aktarmaktadır. 1149 yılında Novgorod Piskoposu Nifont Peçerskiy Manastırı'na belli bir süreliğine hapsedilmiştir.²⁹⁰ Nifont aslında Knez İzyaslav Mistislaviç'in müdahalesi ile Metropolit olarak atanmak isteyen Klima Smolyatiç'e karşı bir pozisyonda bulunmuştur. İhtimal ile söylemek gerekirse Nifont hapsedilerek Metropolitlik atamasının gerçekleşmesi sağlanmış ve başarılı da olunmuştur. Bir diğer husus tecrit edilmek istenen kişilerin onları desteklemeyen manastırlara hapsedilmesi olayıdır. Nifont olayında da görüldüğü gibi Piskoposu kendisine destek bulamayacağı Metropolitlik atamasını destekleyen tarafın manastırına yani Peçerskiy Manastırına hapsedilmiştir.²⁹¹ Knez Oleg

²⁸⁸P.A. Rappoport, *Russkaya Arhitektura X-XIII vv* (Leningrad: Nauka, 1982), 72-75.

²⁸⁹Nasonov, *PSRL 03 NPLSMİ*, 3/74.

²⁹⁰Nasonov, *PSRL 03 NPLSMİ*, 3/28.

²⁹¹Belhova, "Monastiri Na Rusi", 42.

Svyatoslaviç'in oğlu Knez İgor 1147 yılında öldürülmeden önce siyasi tutuklu olarak Kiev'deki Mihaylovskiy Manastırında esir olarak tutulmuştur.²⁹²

İlk dönem Rus manastırlarının durumu tespit edildikten sonra burada önemli bir soru ile karşılaşmaktayız. Kuruluş dönemi Rusya'sında ne tür manastırlar bulunmaktadır? Manastır keşişleri ne tür münzevi hayatı tercih etmişlerdir? Soruları doğrultusunda çalışmamızı sürdüreceğiz.

Doğu manastır ve asketik geleneği Çöl Tipi Manastır (Pustın), Hüce Tipi Manastır (Keli) ve Yurt Tipi Manastır (Kinovi) gibi üç tip manastır üzerinden ilerlemiştir. *Pustinya ve Keli, Otşelniçestvo/Münzevilik* manastır türünü temsil ederken, *Kinovi Obşejitelnoy/Yurt* manastırcılığını temsil etmektedir. *Münzevilik (Otşelniçestvo)* tipinin *Pustinya* kolu manastırdaki her bir keşişin eşyaları özel olmakla birlikte manastırdaki diğer kardeşlerle sadece ibadet esnasında bir araya gelmektedir. Rusya'ya manastırcılığın girmesiyle birlikte Yunanistan menşeli olarak yaygınlaşmıştır. Diğer tip yani *Yurt* manastırcılığı ise manastır kardeşlerinin bir arada yaşama esasına dayanan ve yeme-içme, giysi ve eşyaların ortak olduğu bir manastırcılık uygulamasıdır. Peçerskiy Manastırının ilk ortaya çıktığı dönemler bu tür manastırcılık geleneği için ilk örnek olmuştur. Zira kurucu Aziz Antoniy “peşera” dedikleri mağarada ölümüne kadar kalmaya devam etmiştir. Onun döneminde Peçerskiy mağarası “keli” dedikleri mağaranın içinde oyulmuş pek çok hücrelerden oluşmaktaydı.²⁹³ Aziz Antoniy'nin takipçileri çoğalmaya ve mağaradaki hücrelere sığmamaya başlayınca yukarıda belirtildiği gibi mağara dışında yeni bir kilise ve manastır inşa etme ihtiyacı hâsıl olmuştur. Böylece Rusya'da ikinci bir tür manastırcılık geleneği olan yurt tipi manastırlar ortaya çıkmaya başlamıştır. *Yurt Manastırcılığı* Rus manastırcılığının kurucusu kabul edilen Aziz Antoniy'in öğrencisi Aziz Feodosiy ile birlikte kuralları belirlenmiş bir manastırcılık tipidir. Rusya'da Aziz Feodosiy tarafından belirlenen kurallar çerçevesinde pek çok manastır bu tip manastırcılık geleneğini takip etmişlerdir.²⁹⁴ Üçüncü bölümde bu konuya daha geniş yer verilecektir.

²⁹²Nasonov, *PSRL 03 NPLSMİ*, 3/27.

²⁹³Belhova, “Monastırı Na Rusi”, 33.

²⁹⁴Makariy Bulgakov, *Oçerk İstorii Russkoy Tserkvi v Period Do Tatarskiy* (Sanktpeterburg: Tipografiya K. Jernakova, 1847), 179-180.

2. Moğol İstilası Döneminde Manastırların Durumu ve Önemi

Bu başlık altında Moğol istilasını dönemindeki Rus Ortodoks Manastırlarının durumu ele alınacaktır. Bu dönemde Rus toplumunda ve manastırlarda ne gibi değişikliklerin olduğunun bilinmesi önemlidir. O dönemi ele alırken dini ve sosyo-kültürel şartları da göz önünde bulundurarak elimizdeki belgelerle o döneme ışık tutulacaktır. Moğol istilasını döneminde Moğolların oldukça uzak coğrafyada yaşamasını nedeniyle Moğollar hakkında Rusların herhangi bir bilgiye sahip olup olmadığı konusu önem taşımaktadır. Bununla ilgili olarak o dönemde yazılan kroniklerden aktarılan bilgileri irdelememiz gerekecektir.

“1223 yılı yazında Knez Vsevolod Gyurgeviç Novgorod şehrine geldi. Aynı dönemde Almanlar Knez Vyacha’yı Gyurgev şehrinde öldürerek şehri ele geçirdiler. Aynı yılın yazında bizim günahlarımızdan dolayı pek çok kötülük gerçekleşti: şehrin valisi Fyodor Litvanyalılarla savaşmak üzere şehirden ayrıldı. Domajir Trlintsya ve oğlunu öldürerek çok fazla atlarına el koydu. Bogşyu valisini ve çok fazla adamını ormanlara kadar takip etti. Aynı yaz bizim günahlarımızdan dolayı adını bilmediğimiz kimsenin haklarında iyi şeyler söylemediği, nereden geldikleri belli olmayan, hangi kabileden ve dilleri nedir bilinmeyen, dinleri hakkında hiçbir şey bilmediğimiz, birilerinin Tatar dedikleri bazılarının Türkmen dedikleri bazılarının ise Peçenek dedikleri ve pek çok başka isimle anılan bir kavimle karşılaştık. Patomskiy Piskoposu Methodius onların doğu ve kuzey arasında bulunan Yetriyevskiy çölünden geldiğini haber vermektedir.”²⁹⁵

Yukarıda verilen *Novgorodskiy Perviy Letopis* kroniğinden aktarılan bilgilere bakılacak olursa Rusların Moğollar hakkında bir bilgiye sahip olmadığıdır. Ruslar Moğolları Türkmenler veya Türk gruplarından Peçenekler zannettikleri gibi onları kendi günahlarının sonucu Tanrı’nın gazabı olarak gördükleri de metinden anlaşılmaktadır.²⁹⁶ Ruslar Moğollarla ilk kez 1223 yılında günümüz Ukrayna sınırları içinde bulunan Kalke Nehri Muharebesinde karşılaşmışlardır. Moğollar öncelikle Kıpçakları bozguna uğratarak Rusya’nın müttefikleri Gliçya Volhinya Krallığı, Çernihiv Knezliğini ve Smolens ordularını hezimete uğratarak zafer kazanmışlardır. Kalke Nehri

²⁹⁵Nasonov, *PSRL 03 NPLSMİ*, 3/61.

²⁹⁶Nasonov, *PSRL 03 NPLSMİ*, 3/76.

Muharebesinde pek çok Rus knezi öldürülmüştür. Öldürülenler arasında Knez Svyatoslav Yanevskiy, Knez İzyaslav İngvoroviç, Knez Svyatoslav Şyumskiy, Knez Mstislav Tsernegovskiy oğlu ile birlikte öldürülen knezler olmuştur.²⁹⁷ Kalke Nehri Muharebesinden sonra Moğollar 10 yıl süre ile geri dönmüşlerdir. Fakat 1237 yılında tekrar geri geleceklerdir.²⁹⁸ Kronik, Moğolların 1236 yılında öncelikle Bulgar şehirlerine saldırarak erkekleri öldürüp kadınları ve çocukları esir aldıklarını bildirmektedir. Moğollar 1237 yılında Rus topraklarına Cengiz Han'ın torunu Batu Han'ın (d.1205-ö.1255) komutasında ikinci kez sefer düzenlemişlerdir. Bu sefer Ryazan şehrinden başlayarak Moskova'ya kadar ilerlemişler ve önlerine çıkan şehirleri, köyleri ve kasabaları yakıp yıkmışlardır. Daha sonra Rostov, Suzdal, Pereyeslavl, Yuryev, Dimitrov, Volok ve Tver gibi şehirler tek tek Moğollar tarafından talan edilerek yıkılmıştır.²⁹⁹ Moğol saldırıları yazın gelmesi ve nehirlerde buzlarının erimesi sonucu Rusya'daki bataklıkların geçilemez hale dönüşmesiyle birlikte 1237 yılının kışında gerçekleşen saldırılarını durdurmuş olsa da Moğollar 1240-1243 yılları arasında Rus topraklarındaki saldırılarına devam etmişlerdir.³⁰⁰

Rus kronikleri Batu Han önderliğindeki Moğol ordularının şehirleri yakıp yıktıktan sonra Manastır ve Kiliseleri dahi yağmalayarak yaktıklarını ve keşişlerini öldürdüklerini kaydetmektedirler.³⁰¹ Rus manastırcılığının ilk örneklerinden biri olan Peçerskiy Manastırı Batu Han'nın Kiev şehrini ele geçirmesiyle yağmalanarak yakılan manastırlardan biri olmuştur.³⁰² Moğol ordusunun saldırısından kaçan Kiev halkı kiliselere ve manastırlara sığınmışlardır. Peçerskiy manastırı birkaç gün süren Moğol kuşatmasında halkın manevi sığınağı olmuştur. Halk dua etmek ve Tanrı'dan canlarını bağışlamasını istemek amacıyla manastıra sığınmıştır. Batu'nun askerleri şehri aldıktan sonra ilk olarak halkın sığındığı manastırları yağmalamaya başlamıştır. Moğollar Kiev'de taş üstünde taş bırakmadıkları gibi Rusya'nın en önemli Bizans mimarisinin izlerini taşıyan ilk taş yapıtı olan Desyatinniy Kilisesi'ni ateşe vererek küle çevirmiş ve duvarlarını da yıkmışlardır.

²⁹⁷Nasonov, *PSRL 03 NPLSMİ*, 3/65.

²⁹⁸Nicholas V. Riasanovsky - Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze...*, çev. Figen Dereli (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2014), 63.

²⁹⁹Nasonov, *PSRL 03 NPLSMİ*, 3/65-78.

³⁰⁰Riasanovsky - Steinberg, *Rusya Tarihi*, 66.

³⁰¹*Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 01 Lavrentiyevskaya Letopis* (Leningrad: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1927), 1/469-470.

³⁰²Podskalsky, *Hristianstvo i Bogoslovskaya Literatura*, 93.

Peçerskiy Manastırına sıra geldiğinde ise manastırın büyük kapısını kırarak giren Moğol askerleri manastırı yakarak çatısında bulunan altın haçı götürmüşlerdir. Peçerskiy Manastırı yakılarak küle çevrildiği gibi iki yüz yıldır birikmiş olan kıymetli kitaplar ve ikonlar da manastırın külleri arasında kaybolup gitmiştir. Rus tarihçisi Karamzin'in anlatısına göre manastır keşişleri ormanlara kaçarak canlarını zor kurtarmışlardır. Yağmadan kaçan manastır keşişleri tertip ettikleri gizli buluşmalarla ibadetlerine saklanarak devam etmişlerdir.³⁰³ Peçerskiy Manastırının kapısının kırılması aslında siyasi olarak Kiev Knezliğinin sonunun geldiğini ve dini olarak da Peçerskiy Manastırının otorite bakımından etkisinin azalacağına işaret etmektedir. Rus topraklarındaki siyasi ve dini otorite Moğolların işgali ile birlikte öncelikle fetret dönemine girmiştir. Daha sonra Moskova Knezliğiyle birlikte toparlanma dönemine geçmiştir.

Rusya Moğol egemenliğine girdikten sonra pek çok kilise ve manastır Altın Orda Devleti Hanlarının Metropolitlere verdiği yarlıklar neticesinde yağma ve yıkımdan korunabilmişlerdir. Hanların yarlıkları neticesinde kilise ve manastırlar ilk saldırıların getirdiği yıkım ve yağmaların oluşturduğu yaraları sarmayı başarmışlardır.³⁰⁴ Bu bağlamda, ilk yarlık Metropolit Petro'ya (d.1260 – ö.1326) 1313 yılında Altın Orda hanı Tokta Han'ın (ö. 1405) ölümünden sonra tahta geçen Özbek Han (ö.1340) tarafından verilmiştir. Kilisesini ve manastırları koruma amacıyla knez Mihail ile Altın Orda başkentine han ile görüşmeye giden Metropolit Petro manastırları ve keşişleri koruyan ve mülklerinde tasarruf yetkisi veren handan beraat belgesini yani "*Han Yarlık*"ı almıştır. Dönemin "*Lvovskaya Letopis*" kroniği beraatı 1313 tarihli olarak kaydetmiştir.³⁰⁵ Özbek Han tarafından Metropolit Petro'ya verilen yarlıkta "*....Metropolit Petro hayatını sakın ve sorunsuz yaşasın. Biz ve çocuklarımız için saf ve temiz kalbiyle Tanrı'ya dua etsin. Eğer kim de din adamından bir şey (izinsiz olarak) alırsa üç katını öder. Kim Rus inancını suçlamaya kalkışırsa, kim Rus kilisesini, manastırını ve küçük kilisesini(časovnya) rahatsız ederse, ölsün.*" denilerek kilise ve

³⁰³N.M. Karamzin, *İstoriya Gosudarstvo Rossiyskogo* (Moskva: Nauka, 1992), 4/12.

³⁰⁴ Tatar hanlarının Rus Metropolitlerine verdikleri yarlıklar konusunda pek çok çalışma mevcuttur. Yarlıkların toplanarak analize tabi tutulduğu çalışmalar ve yarlıkları toplu halde görmek için bkz. S.A. Adrianov (ed.), *Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 20.1 Lvovskaya Letopis* (Sanktpeterburg: Tipografiya M.A. Aleksandrova, 1910), 20.1/181-183.; M.D. Priselkov, *Hanskiye Yarlıki Russkim Mitropolitam* (Petrograd: Tipografiya Nauçnoye Delo, 1916).; V Grigoryev, *O Dostovernosti Yarlıkov Dannih Hanami Zolotoy Ordı Russkomu Duhovenstvu* (Moskva: Universitetskaya Tipografiya, 1842).

³⁰⁵ Adrianov, *PSRL 20.1 LL*, 20.1/174.

manastır sahipleri mülkleriyle birlikte güvenceye alınmıştır.³⁰⁶ Özbek Han'ın *yarlık*'ının devamında kilise görevlilerini ve manastır sakini olan keşişleri askeri görevlerden ve vergilerden muaf tutmuştur.³⁰⁷

Moğol istilasından sonra Tatar hanlarının Rus dini yapılarına karşı tutumu her zaman olumlu olmuştur. Manastırlara ve kiliselere verilen “han yarlıkları” bu dönemde din adamlarının serbestçe hareket etmelerine yol açmıştır. Bu dönemin önemli ve efsanevi Rus Knezi Aleksandr Nevskiy Tatar boyunduruğunu kabul ederek onlara haraç vermeyi kabul etmiştir. Tarihçiler bu durumun onlara tanınan dini özgürlük ortamından kaynaklandığını bildirmektedir. Bu bağlamda Timothy Ware Knez Aleksandr Nevskiy'nin Tatarlara boyun eğerek Batılı komşularına karşı acımasız savaş yürütmesinin hanların Rus halkına dini özgürlük alanı tanınmasından kaynaklandığı kanaatindedir.³⁰⁸

a. Rus Ortodoks Manastırlarının İlk Reform Süreci

13. yüzyılda gerçekleşen Moğol istilası Rus toplumunda ciddi değişikliklere yol açtığı gibi Rus Ortodoks Manastırlarının da kökten değişmesine neden olmuştur. Bu dönemde manastırlar iki yönden toplu değişime uğramışlardır. Öncelikle Rus toplumu ile iç içe ve şehirlere yakın yerlere inşa edilen manastırlar daha ücra yerlerdeki yeni topraklara yapılmaya başlanmıştır. Şehre yakın yerlere yapılan manastır geleneği yerini şehirden uzak yerlere manastır yapma geleneğine dönüşmüştür. Bu dönemde manastır sahipleri yeni anlayış çerçevesinde manastırlarını inşa etmek için kalabalık şehirler yerine kırları ve stepleri tercih etmeye başlamışlardır. Şehir merkezlerinden uzak yerlere manastırların inşa edilmesini misyonerlik ve kolonizatörlük ile açıklayanlar olmuştur.³⁰⁹ Zira Altın Orda hanı Berdibek (ö.1359) vefat edince yerine geçen Kulpa'nın iki oğlu Hıristiyanlığı kabul ederek vaftiz olmuşlardır. Karamzin bunların Rus misyonerleri tarafından Hıristiyanlaştırılmış olabileceği üzerinde durmaktadır.³¹⁰ Bu dönemde manastırların uğradığı ikinci önemli değişiklik ise yeni manastırların reforma tabi tutularak ilk Rus Ortodoks Manastırı olarak kabul edilen Peçerskiy Manastırının

³⁰⁶ Özbek han tarafından Metropolit Petro'ya verilen yarlık metninin tamamı için bkz. Grigoryev, *O Dostovernosti Yarlıkov*, 112.; Karamzin, *İstoriya Gosudarstvo Rossiyskogo*, 4/114.

³⁰⁷ Grigoryev, *O Dostovernosti Yarlıkov*, 112.; Karamzin, *İstoriya Gosudarstvo Rossiyskogo*, 4/114.

³⁰⁸ Ware, *Ortodoks Kilisesi*, 101.

³⁰⁹ Ware, *Ortodoks Kilisesi*, 102.

³¹⁰ Karamzin, *İstoriya Gosudarstvo Rossiyskogo*, 4/175.

kendine esas aldığı “*Studiyskiy Tüzüğü (Studiyskiy Ustav)*”³¹¹ terk edilerek yerine “*yurt*” kuralını getiren “*Kudüs Manastır Tüzüğü'nün (İyerusalimskiy Ustav)*”³¹² kabul edilmesi olmuştur. Peçerskiy başrahibi Aziz Feodosiy ile Rus manastır hayatına giren “*Studiyskiy Tüzüğü*”³¹³ 14. yüzyılın ortalarına kadar Rus manastırcılık hayatında ana esas tüzük olarak kabul edilmiştir. Moskova Metropoliti Aleksiy (ö.1378)³¹³ ile Başrahip Aziz Sergiy Radonejskiy (1314-1392)³¹⁴ öncülüğünde başlatılan Manastırlar reformu çerçevesinde “*Studiyskiy Tüzüğü*” yerini 5. yüzyılda Kudüs başrahibi Savva Osveyaşenniy'in (ö.532)³¹⁵ oluşturmuş olduğu “*Kudüs Manastır Tüzüğü*”ne bırakmıştır. Bu esasa göre artık manastırlar “*Kudüs Manastır Tüzüğü*” gereğince hükmedilecektir³¹⁶.

14. yüzyılda manastır reformu iki kişi etrafında şekillenmiştir. Bu kişiler yukarıda zikredildiği gibi Moskova Metropoliti Aleksiy ve Troitsa Sergiyev Lavra'sının Başrahibi Aziz Sergiy Radonejskiy'dir. Öncelikle Metropolit Aleksiy hakkında kısa bilgi verdikten sonra Aziz Sergiy üzerine ve onun yürütmüş olduğu reform hareketine yoğunlaşacağız.

Metropolit Aleksiy zengin ve soylu olarak aristokrat bir ailede doğmuştur. Aleksiy'in ailesi Çernigov soylulardan olmakla birlikte Moğolların şehri yakıp yağmalamalarından sonra Moskova şehrine yerleşmiştir. Moskova'ya yerleşen aile 13-14. yüzyıllarda Moskova knezleri nezdinde önemli konumlarını korumuştur. Kendisine doğumundan sonra Simeon ismi verilmiş olsa da vaftiz edildikten sonra Aleksiy ismini almıştır.³¹⁷ 1354 yılında Aleksiy Moskova Metropoliti olarak tayin edilmiştir.³¹⁸

³¹¹Dmitriy Artyomkin, “Poslušnik”, *Pravoslavnaya Entsiklopediya* (Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr “Pravoslavnaya Entsiklopediya”, 2020), 57/623-624.

³¹²A.M. Pentkovskiy, “İyerusalimskiy Ustav”, *Pravoslavnaya Entsiklopediya* (Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr “Pravoslavnaya Entsiklopediya”, 2009), 21/504-506.

³¹³R.A. Sedova, “Aleksiy”, *Pravoslavnaya Entsiklopediya* (Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr “Pravoslavnaya Entsiklopediya”, 2000), 1/637-648.

³¹⁴L.M. Vorontsova, “Sergiy Radonejskiy”, *Pravoslavnaya Entsiklopediya* (Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr “Pravoslavnaya Entsiklopediya”, 2021), 63/158-214.

³¹⁵O.V. Ovçarova, “Savva Osveyaşenniy”, *Pravoslavnaya Entsiklopediya* (Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr “Pravoslavnaya Entsiklopediya”, 2021), 61/61-68.

³¹⁶B.M. Kloss, “Monaşestvo v Epohu Obrazavaniya Tsentralizovonnogo Gosudarstvo”, *Monaşestvo i Monastiri v Rossii XI-XX Veka* (Moskva: Nauka, 2002), 57-58.

³¹⁷Makariy Bulgakov, *İstoriya Russkoy Tserkvi 4* (Sanktpeterburg: Tipografiya İmperatorskogo Akademii Nauk, 1866), 4/33.

Metropolitliği dđneminde Reform sđrecini desteklediği gibi Aziz Sergiy ile de sıkı bağlar kurmuştur.

Manastır reformunun mimarı olarak kabul edilen Aziz Sergiy Radonejskiy Rostov’lu soylu bir ailenin çocuğu olarak 1322 yılında doğmuştur. Babası Kiril, havari Aziz Bartholomeos’un onuruna ona Varfolomey adı vermiştir. Gençliğinden itibaren dine çok ilgi duyan Sergiy keşiş olmak istemesine rağmen ailesinin muhalefeti yđzđnden keşiş olamamıştır. Fakat kardeşi Stefan’ın keşişliği ailede kabul gđrmđştđr. Stefan keşişliğin “Peçerskiy” (Mağara) usulđnđ tercih ederek Makovets mağarasına yerleşiir. Kardeşinin peşinden aynı mağaraya yerleşen Sergiy burada inşa ettikleri kilisede tecrit hayatı yaşamaya başlamıştır. Fakat Sergiy hala ailesinin izni olmadığı için keşiş olamamıştır. Bu zorlu tecrit hayatına fazla dayanamayan Stefan Moskova’ya geri dđnerek Bogoyavlenskiy Manastırına yerleşiir.³¹⁹ Bu dđnemden itibaren Sergiy ormanlık alanda tek başına tecrit hayatı yaşamaya devam etmiştir. Bu durum ileride oluşacak manastırların ũcra yerlere ve şehirlerden uzak bđlgelere kurulmasının temellerini oluşturacaktır.³²⁰ Belli bir sđre sonra Sergiy’in babası Kiril ve annesi Maria manastır keşişliğini kabul ederek Hotkov Manastırına yerleşmiş ve kısa sđre sonra vefat etmişlerdir.³²¹ Ailesinin vefatından sonra kaldığı tecrit bđlgesine gelen bir keşiş tarafından manastır kurallarına uygun bir şekilde daha 20 yaşında keşişliğe kabul edilmiştir.³²²

Bu dđnemden itibaren Aziz Sergiy’nin efsanevi menkıbevi hayatı “*Jitiya*” eserlerinde etkin anlatı halini almıştır. Bu hagiografik kronikler Sergiy’nin tecrit dđneminde şeytanlar, cinler ve periler ile savaştığını belirtmektedirler. şeytanı birkaç kere ormanda kendisine musallat olduktan sonra alt eden Aziz Sergiy ismi yeni kurulmakta olan kasaba Moskova’da yayılmaya başlamıştır. Sergiy yayılan şöhretinden sonra kendisine 12 mđrit edinmiştir. “*Jitiya*” yazarı Sergiy’in ormanda tek başına şeytanla savaşarak yenmesini konu edinmiştir. Devamında ise kendisine tabi olan 12

³¹⁸*Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 15 Tverskoy Letopis* (Sanktpeterburg: Tipografiya Leonida Demisa, 1863), 15/422.

³¹⁹Kloss, “Monaşestvo”, 58.

³²⁰Ware, *Ortodoks Kilisesi*, 104.

³²¹Matvey Kudryavtsev, *İstoriya Pravoslavnogo Monaşestvo v Severo Vostonoy Rossii so Vremen Prepodobnogo Sergiya Radonejskogo* (Moskva: Tipografiya M.N. Lavrova, 1881), 1-2/18.

³²²Kloss, “Monaşestvo”, 58.

öğrencisini İncil’de anlatılan İsa’nın şeytanla mücadelesi arasında bir benzerlik kurarak onun dini otoritesini menkıbevi anlatıda yeniden inşa etmektedir.³²³

Yayılan şöhreti Moskova sınırlarını aşan Sergiy, Smolensk şehrinden Arhimandrit Simon ile tanışmıştır. Simon Sergiye tabi olmayı ve ona kuracağı yeni bir manastır için yüklü bir para teklif etmiştir. Bundan sonra bütün Rus Ortodoks Manastır geleneğini derinden etkileyecek olan Troitsa Sergiya Manastırının Simon’un getirdiği para ile inşa edildiği belirtilmektedir. Troitsa Manastırı kuruluşundan itibaren parçalanmış ve Moğol boyunduruğu altında bulunan Rusya’nın gündemine yavaş yavaş girmeye başlamıştır. Manastır öncelikle Knez İvan Kalita’nın dul eşi Ulyana’nın himayesi altında inşa edilerek desteklenmiştir. Knyagina Ulyana’nın 1374 yılında vefatından sonra toprakları Knez Dimitriy İvanoviç Donskoy (d.1359-ö.1389) ile kardeşi Vladimir İvanoviç arasında bölünerek paylaşılmıştır. Manastırın bulunduğu topraklar ve Radonej bölgesinin tamamı Moskova Knezi Vladimir İvanoviç’in topraklarına katılmıştır. Bu yeni dönemden itibaren manastırın ve Aziz Sergiy’nin hayatı tamamen değişime uğrayarak Moskova soylularının ve knezlerinin merkezine yerleşmiştir. Öncelikle Knez Vladimir Aziz Sergiy ile tanışarak sık sık manastırı ziyaret ettiği gibi bütün ihtiyaçlarını da karşılamış ve ktitorluk/hamilik görevini üstlenmiştir. Aziz Sergiy hakkında “*Jitiya*” eserinde manastır keşişlerinin açlık ve yoksulluk çektiklerine dair bilgiler bulmak mümkündür.³²⁴ Knez Vladimir’nin hamiliğinden sonra Troitsa Manastırı bölgenin en zengin ve güçlü manastırına dönüştüğü anlaşılmaktadır.

1378 yılında Aziz Sergiy bizzat Moskova Knezi Dmitriy ile tanışmış ve oğlu Yuriy’nin vaftiz babası olmuştur. Karşılaşmanın gerçekleştiği 1378 yılından itibaren Aziz Sergiy, Knez Dmitriy’nin de manevi babası olarak anılmaya başlanmıştır. Zira Rus Moğol karşılaşmasının dönüm noktası olarak kabul edilen Kulikova Savaşı öncesi Knez Dmitriy Aziz Sergiy’e başvurarak kutsanmıştır. Knez Dmitriy kutsanma karşılığında Bogoroditsa/Tanrı Annesi adına bir manastır inşa etme sözü vermiştir.³²⁵ 1380 yılında gerçekleşen Kulikova Savaşı’ndan sonra 1381 yılında Uspenskiy Stominskiy Manastırı

³²³ *Kitabı Mukaddes*. Matta 4:1-11; Markos 1-12; Luka 4:1-13.

³²⁴ Kloss, “Monaşestvo”, 58-79.

³²⁵ *Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 25 Moskovskiy Letopisniy Svod Kontsa XV veka* (Moskva: Yaziki Slavyanskiy Kulturi, 2004), 25/200.

masraflarının tamamı knez tarafından karşılanmıştır. Aziz Sergiy tarafından da yeni usule göre “Kudüs Manastır Tüzüğü”ne uygun bir şekilde inşa edilmiştir.³²⁶

Troitsa Sergiyev Manastırının başrahipliğine devam eden Aziz Sergiy, diğer knezlerin oğullarını vaftiz ederek onların da manevi babaları olmaya devam etmiştir. 1380 yılı sonrası Aziz Sergiy dini alandaki faaliyetlerinin yanısıra siyasetle uğraşarak knezlere danışmanlık yapmıştır. Bir diğer önemli görevi ise Knez Dmitriy’nin elçisi olarak isyan halindeki Ryazan şehrine Knez Oleg’i ikna etmek için görevlendirilmiştir. Görevinde başarılı olan Sergiy’in şöhretinin Moskova dışında da yayıldığına önemli kanıtlarından biri de bu barış olayıdır. Ryazan’dan dönüşte Kolomne’de Golutvinskiy Bogoyavlenskiy Manastırını kurarak öğrencisi Grigoriy’i manastır başrahibi olarak bırakmıştır. Dönüş esnasında Sergiy’e Meryem, havari Petrus ve Yuhanna gözükersen kurmuş olduğu Troitsa Manastırını koruma ve kutsama sözü vermiştir. Bu olaydan sonra Sergiy Radonejskiy’nin dini alandaki otoritesi de sağlamlaşmıştır. Bu olay mucize olarak aktarıldığı gibi Sergiy’nin kutsallığına da atıfta bulunmaktadır.³²⁷ Aziz Sergiy Radonejskiy son olarak Knez Dmitriy’nin vefatında yanında bulunan kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Knez Dmitriy’nin diğer knezlikleri Moskova’ya bağlayarak yek vücud merkezileşmeye bağlı bir Knezlik oluşturma fikri Aziz Sergiy tarafından da desteklenmiştir. Knez’in ölüm döşesinde Aziz Sergiy’i yanında istemesi ve yukarıda bahsedilen kutsallarla mucizevi karşılaşma Aziz Sergiy’in Moskova kutsalı ve azizi olarak tanınmasına, onun Moskova ve bütün Rusya’da otoritesini sağlamlaştırmasına neden olmuştur.³²⁸

b. Reform Sürecinde Ortaya Çıkan Tartışmalar

Reform süreci öncelikle yeni kurulan manastırlara yönelik olmuştur. Zira eski manastırların sahipleri yeni tüzüğü ve reform sürecini kabullenmekte zorlandıkları gibi reformu engellemeye çalışmışlardır. Aziz Sergiy, ilk ciddi reddedişle veya reforma karşı tavırları öncelikle kendisinin kurmuş olduğu manastırda yaşamıştır. İçeriden gelen eleştiriler dozunu fazla arttırmış olmalı ki Aziz Sergiy kendi manastırını gizlice terk

³²⁶V.A. Kuçkin, “Dmitriy Donskoy i Sergiy Radonejskiy v Kanun Kulikovskoy Bitvi”, *Tserkov Obşestvo i Gosudarstvo v Feodalnoy Rossii* (Moskva: Nauka, 1990), 103-126.; Kloss, “Monaşestvo”, 59.

³²⁷Kloss, “Monaşestvo”, 59.

³²⁸Ware, *Ortodoks Kilisesi*, 104-106.

etmek zorunda kalmıştır. Başrahipliği bırakarak Pereyaslavl şehrinin Kirjaç nehrinin yakınlarına yerleşen Sergiy orada Blagoveşeniya Presvyatoy Bogoroditsı Manastırını kurarak etrafına yeni müritler toplamaya başlamıştır. Blagoveşeniya Presvyatoy Bogoroditsı Manastırı Metropolit Aleksiy'nin izni ve zengin Romanov knezlerinin ve boyarların paralarıyla kurulmuştur.³²⁹ Aziz Sergiy'in manastırı terk etmesiyle birlikte boşalmaya başlayan Troitsa Manastırının keşişleri Metropolit Aleksiy'den başrahiplerini geri getirmeleri için girişimde bulunmuşlardır. Harekete geçen Metropolit Aleksiy, Aziz Sergiy'in geri dönmesi için elçiler göndererek başrahibi ikna etmeyi başarmıştır. Reformun sembolü haline gelen Troitsa Manastırı, Sergiy'in dönüşünden itibaren reformu yüksek sesle dillendirmeye ve yeni bölgelere misyon faaliyetleri için keşişler göndermeye başlamıştır. Troitsa Manastırı ile birlikte Rus Manastırcılığında yeni bir döneme girilmiştir.

14. yüzyılın sonlarından itibaren Aziz Sergiy'in öğrencileri Rusya'nın kuzey kısımlarına yayılarak reform kurallarına uygun "yurt" türü manastırları inşa etmeye devam etmişlerdir. Misyonerlik gibi önemli saiklerle hareket eden Sergiy'in öğrencileri Rusya'nın kuzey bölgelerine iki farklı rota çizerek gitmişlerdir. Bu rotalar Moskova Knezi'nin hükmü altındaki Vologodskiya ormanlıkları ve Moskova Knezliğinin sınırları dışında bulunan Knez Andrey Dimitriyeviç'in yönetimindeki Beloozero Nehri kıyıları olmuştur. Bu iki rota Rus Moskova Knezliğinin siyasi sınırlarının nereye doğru genişleyeceğinin de habercisi olmuştur.³³⁰

Rus Kilise ve Manastır tarihçisi V.M. Kloss, manastır tarihçileri arasında genel kabul gören reformun başlatıcısı ve gerçekleştiricisi olarak Başrahip Sergiy'in kabul edilmesinin hatalı bir görüş olduğunu belirtmektedir. Ona göre, reform asıl Moskova ve bütün Rusya Metropoliti Aleksiy tarafından başlatılarak bütün manastırlar tarafından kabul edilmiştir. Kloss Metropolit Aleksiy döneminde pek çok manastırın "yurt" usulüne göre inşa edildiğini ve ilk manastır Peçerskiy'nin dahi onun zamanında yeni usule göre ustasını değiştirerek reforma tabi olduğunu belirtmektedir. Kloss'a göre 14. yüzyıl "Letopis"leri ve "Jitiya" eserleri bunu açıkça aktarmaktadır.³³¹ Bunun dışında manastırların kuruluşu ve tarihi süreçlerini anlatan "Skazaniye" tarzı manastır kronikleri de buna şahitlik etmektedir. "Skazaniye" eserine göre, Metropolit Aleksiy

³²⁹L.V. Çerepnin, *Akti Feodalnogo Zemlevladieniya i Hozyaystva XIV-XVI* (Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1951), 1/122.

³³⁰Kloss, "Monaşestvo", 70.; Ware, *Ortodoks Kilisesi*, 104.

³³¹B.M. Kloss, *İzbranniye Trudi. Jitiye Sergiya Radonejskogo* (Moskva: YASK, 1999), 1/38-40.

tarafından reform sonrası ve reformun getirdiği değişikliğe uygun bir şekilde inşa edilen ilk manastır Serpuhov'da bulunan Vladiçniy Manastır'dır. Vladiçniy Manastır'ının "Skazaniye o Naçale Vladiçnego Manastırya/Vladiç Manastırının Kuruluş Menkıbesi" kroniği manastırın kuruluşu hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır. Kroniğin aktardığına göre Metropolit Aleksiy bir gün manastırdaki *Bogoroditsa* ikonundan ses işitmiştir. İkonadan gelen ses Metropolite kendisi adına manastır inşa etmesini söylemektedir. Manastır Metropolit tarafından 1362 yılında "Kudüs Manastır Tüzüğü"ne uygun bir şekilde "yurt" olarak düzenlenmiş ve reform sürecinin ilk manastırı olarak inşa edilmiştir.³³²

Son olarak Manastır Reformunun hangi şartlar altında gerçekleştiğini tespit etmek zor gözükmektedir. Çünkü "Letopis" ve "jitiya" türü kronik eserleri manastır reformunun gönüllü esasta gerçekleştiği izlenimi vermektedir. Ancak manastır reformunun hangi sosyo politik gerekçelerle yapıldığı ve reform sonrası ne tür tepkiler gösterdiği gizemini korumaktadır. Fakat bu hususta makul yorumlar getirmek mümkündür. Manastır tarihçisi Kloss, reforma götüren süreci Rus kilisesinin ve manastırlarının Moğol istilası döneminde üstlendikleri önemli rollerden kaynaklı olduğunu düşünmektedir. Ona göre bireysel hücre sistemi ile oluşmuş manastırlar Moğol ve Rusya'nın merkezileşme döneminde toplumsal hizmetten ve örgütlenmekte pasif kalmışlardır. Dolayısıyla manastırları yeni tüzüğün öngördüğü "yurt" usulüne göre örgütleyerek topluma daha faydalı hale getirmek ihtiyacı duyulmuştur. Zira mevcut halleriyle manastırlar ve keşişler toplumun birleşmesinde ve ortak düşman olan Moğollara karşı birlik olmasında pek etkili rol üstlenememişlerdir. Diğer taraftan yurt (kinoviya) usulü toplumu birleştirmede dini ve sosyo politik yönden daha etkili olarak manastırların kullanılmasını olanaklı kılmaktadır. Yeni kabul edilen "Kudüs Manastır Tüzüğü" manastır sakinlerinden dolayısıyla da halktan yöneticiye kesin itaati emretmektedir. Manastırda keşişlerin başrahibe karşı sorgulanmayan itaati halk için krala karşı kesin itaat anlamına gelmektedir. Bu tüzük gerçekten de işe yarımış görünmektedir. Knez Dmitriy Donskoy'un vefatı sırasında söylediği Rusya'nın birliği konusundaki vasiyeti bunu açıkça ortaya koymaktadır.³³³

Bir diğer mesele ise reform sürecinde ne tür sorunlar ortaya çıkmıştır sorusuna aranan cevaptır. Dönemin kroniklerinde manastır reformuna ve reformcu metropolit

³³²Kloss, *İzbranniye Trudi*, 1/39.

³³³Kloss, "Monaşestvo", 61-62.

Aleksiy ile Aziz Sergiy'e karşı – yukarıda bahsedilen Troitsa Manastırı keşişlerinin reform karşıtlığı dışında - herhangi bir olumsuz tepkiye kroniklerde rastlanmamaktadır. Tepkilerin olmayışı veya kayda geçilmemiş olması reformun sorunsuz bir şekilde gerçekleştiği açıklaması mümkünse de bu yorum tartışmaya açık bir yorumdur. Zira bu kroniklerin manastırlar tarafından yazıldığı, mevcut siyasi ve dini konjonktürden etkilendiği ve manastır sansüründen geçerek oluşturulduğu dikkate alınmalıdır. Bu durum dikkate alınacak olursa reform sürecinin gönüllü esasta gerçekleşmiş olarak yansıtılmış olması fikrinin şüphe ile okunması gözden kaçırılmamalıdır.

Dönemin manastırları zengin knez hamilerinin emrinde faaliyet yürütmüşlerdir. Bu ise ekonomik anlamda olduğu gibi manastırların siyasi alanda da hamilerinin etki alanlarında olduklarının önemli ispatı olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Moskova Knezi Dmitriy'nin bizzat desteğini ve hamiliğini alan Aziz Sergiy'in reformlarına karşı çıkmak küçük knezlerin ve ailelerinin Büyük Moskova knezine karşı çıkması anlamına gelmiş olabilirdi. Dolayısıyla manastır başrahipleri reforma karşı gelmiş olsalar bile büyük kneze bağlı hamilerinden mahrum kalmamak adına eleştiri ve itirazlarını alçak bir sesle söylemeye ya da tamamen susmaya zorlanmış olma ihtimali yüksek gözükmemektedir. Fakat bunlara rağmen birkaç manastırın ve hami knezlerin manastır reformuna direndiğini tespit etmek mümkündür. Nitekim Başpiskopos Dionisiya'nın reform çerçevesinde Snetogor Manastırı'na gönderdiği talimata uyulmayarak tüzük değişimi keşişler tarafından reddedilmiştir. Aynı şekilde Moskova Bogoyavlenskiy Manastırı hücre sistemini 16. yüzyıla kadar terk etmemiştir. Bogoyavlenskiy Manastırı bizzat Knez İvan Vasilyeviç Romodanovskiy'nin hamiliği neticesinde hücre sistemini korumayı başarmıştır. Knezin kendisi dahi bu manastırın hücrelerinden birinde münzevi hayatı yaşamayı tercih etmiştir.³³⁴

3. Moskova Hanlığı Döneminde Manastırlar

Moğol yönetimi sonrası Rus topraklarında süren buhran döneminde pek çok knezlik türemiştir. Moskova Knezliğinin ortaya çıkışına ve Rusya'da merkezileşmenin belli bir aşamasına kadar manastırlar ciddi sorunlarla karşılaşmaya devam etmişlerdir. Bunlardan en önemlisi manastırların yağmalanması sorunudur. Ciddi altın, gümüş

³³⁴V.D. Nazarov, "Genealogiya Koşkinih Zaharinih Romanovih i Predaniye ob Osnovanii Georgiyevskogo Monastırya", *İstoriçeskaya Genalogiya* 1 (1993), 22-31.; Kloss, "Monaşestvo", 66.

şamdanlar ve altın çerçevesi ikon zengini olan manastırlar yerli halkın yağmasına maruz kaldığı gibi küçük knezler tarafından da yağmalanmıştır. Yağmadan kurtulmak ve korunmak isteyen manastırlar güçlü takipçileri ve koruyucu knezleri olan daha büyük manastırların koruması altına girmeye başlamışlardır. Bu siyasi kargaşa döneminde küçük manastırlar yağmadan korunmayı başarmış olsalar dahi tabi oldukları manastırlar tarafından tüzüklerin kabul edilmesine ve yeni tabi oldukları manastırların hukukuna göre hareket edilmeye zorlanmışlardır. Bu ise pek çok manastırı yağmadan daha ciddi bir sorunla karşı karşıya getirmiştir. Bu durum manastırların sahip oldukları kültürel, ekonomik, dini ve ayinsel çeşitliliğin yok olmasına neden olmuştur. Bu birleşme, kültürel ve dini yok olma süreci manastırları belli başlı otoriteler altında birleşmesine götürmüştür.³³⁵

Çar III. İvan Velikiy (d.1440-ö.1505) küçük knezlikleri merkezileştirerek Rusya'yı toparlamıştır. Onun döneminde otoriteden yoksun dağılmış vaziyetteki manastırlar da belli başlı dini merkezler etrafında toplanmaya başlanmıştır. Çar III. İvan'ın merkezileştirme politikasında Ortodoks inancı ile birlikte Metropolitliklere bağlı manastırlar da şüphesiz etkin rol oynamıştır. Çar III. İvan manastırları kendi politikasında kullanmış olsa da onları tek bir merkezde toplama gibi politika içine de girmemiştir. Dolayısıyla manastırlar sahip oldukları hukuki güç çerçevesinde özel mahkemelerini 17. yüzyıla kadar koruyarak bağımsız kalmayı başarmışlardır.³³⁶ Bu bağlamda merkezileşme döneminde Rusya'da üç tür manastır bulunduğu bilinmektedir.

1. Kendi bölgesinde bulunan Piskoposluğa bağlı olmayan ancak İstanbul Patrikliğine ya da Rus Metropolitliğine bağlı manastırlar. Knez'lerin sahibi oldukları manastırlar da bu sınıfa girmektedir.

2. Kendi bölgesindeki Piskoposluğa bağlı manastırlar.

3. Büyük manastırlara bağlı olarak varlıklarını devam ettiren şube denilebilecek manastırlar.

Birinci tür manastırlarda yönetici seçimi keşişlerin kendi aralarında seçilebildiği gibi Patrik, Metropolit veya Knez tarafından da atanabilmektedir. Eğer manastır keşişleri yöneticilerini kendi içlerinden seçerlerse seçilen yönetici manastırın bağlı olduğu Patrik, Metropolit ve Knez'den onay almak zorundadır. Manastırın başına

³³⁵M. Gorçakov, *Monastirskiy Prikaz 1649-1725* (Sanktpeterburg: Tipografiya A. Tranşelya, 1868), 37.

³³⁶Gorçakov, *Monastirskiy Prikaz*, 23-24.

seçilen keşiş Başrahip, Arhimandrit veya Nastoyatel gibi unvanlar verilmektedir. İkinci tür manastırlarda yönetici genellikle keşişler arasından seçilmektedir. Fakat burada da manastır yöneticisi seçilen keşiş bağlı olduğu Piskoposluğun Piskoposundan onay almak zorundadır. Çok nadir de olsa manastıra Piskoposluktan yönetici yani başrahip atandığı da olmuştur. Son olarak üçüncü türdeki manastırlara genellikle manastırın bağlı olduğu manastırdan atamalar yapılmıştır. Bu tür manastırlarda her ne kadar dışarıdan atamalar yapılmış olsa da manastırın iç yönetimi ve yardımcı atamaları tamamen oranın başrahibinin yetkisinde olmuştur.³³⁷

15. ve 16. yüzyıllar Rus manastırcılığının zirvesi sayılabilir. Bu dönemde manastır yapımı zirveye ulaşmıştır. Son yapılan araştırmalar dönemin manastırlarının sayısını tespit etmemize imkân vermektedir. 15-16. yüzyıl manastır sayıları konusunda pek çok araştırmacı fikir beyan etmiştir. Buna göre Metropolit Makariy Bulgakov Moskova Metropolitliğinin egemenliği altında 1448 yılına kadar 150 manastır, 1448 yılından 16. yüzyılın sonlarına doğru 300 yeni manastır olmakla birlikte toplam 400'den fazla manastırın bulunduğu ifade edilmektedir.³³⁸ Metropolit Makariy sonrası 19. yüzyılda gerçekleştirilen V.V. Zverinskiy'nin araştırmalarına dayanan manastır tarihçisi Vodarskiy 16. yüzyıla kadar inşa edilen manastırların sayısını daha da arttırmaktadır. Ona göre 9-13. yüzyıllarda 154 manastır, 14. yüzyılda 140 manastır, 15. yüzyılda 205 manastır ve 16. yüzyılda 409 yeni manastır inşa edilmiştir. Bu sayıma göre varlığını devam ettiremeyen manastırları çıkardığımızda 16. yüzyılın sonlarına doğru 754-771 arası manastırın varlığı tespit edilmektedir.³³⁹ Aynı şekilde manastır tarihçisi N.S. Borisov 14. yüzyıla kadar toplam 100 yeni manastırın kurulduğunu 14-15. yüzyıllarda ise 168 yeni manastırın inşa edildiğini belirtmektedir.³⁴⁰ Bu araştırmaları tetkik eden Koliçeva ise 988 ile 1240 yılı arasında toplam 116 manastırın bulunduğunu, 1240-1448 yılları arasında bunlara ilaveten 286 yeni manastırın kurulduğunu ve 1448 yılından

³³⁷K.A. Nevolin, *Polnoye Sobraniye Soçineniy 06* (Sanktpeterburg: Tipografiya Eduarda Pratsa, 1857), 6/119.

³³⁸Bulgakov, *İstoriya Russkoy Tserkvi*, 1866, 4/163-227.

³³⁹Ya.Ye. Vodarskiy, “Zemlevladieniye Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi i Yeyo Hozyaystvenno-Ekonomiçeskaya Deyatelnost (XI-naçalo XX v)”, *Russkoye Pavoslaviye Vehi İstorii* (Moskva: İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturı, 1985), 506-518.

³⁴⁰N.S. Borisov, *Russkaya Tserkov v Politiçeskoy Borbe XIV-XVI vv* (Moskva: İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta, 1986), 5.

itibaren 16. yüzyılın sonuna kadar toplamda 486 yeni manastırın var olduğunu tespit etmektedir.³⁴¹

15-16. yüzyıllarda manastırların ilk dönemlerinde olduğu gibi çoğunlukla manastırlar hamilik sistemine dayanarak kurulmuştur. Büyük knezler manastır sahibi olabildikleri gibi metropolitler, başrahipler ve piskoposlar da manastır inşa ederek hamilik üstlenmişlerdir. Knezler cömert topraklar, paralar ve pahalı ikonlar bağışlayarak manastırları himaye etmişlerdir. 15. yüzyılda Beleozera'daki zengin knezler Kirillovo Manastırı'na topraklar bağışladıkları gibi manastır keşişlerine dini bayramlarda ve kutsal sayılan günlerde avlanan balıklardan ve o yıl toplanan toprak masüllerinden çavdar gibi tahıl ürünlerinden pay vermişlerdir. Vorotinskiy knez ailesi 15. yüzyılın en önemli ktitorlardan bir aile olmuşlardır. Knez Aleksandr İvanoviç Vorotinskiy hükmettiği bölgelerdeki manastırları zengin gelirleriyle desteklemiştir. Knez pek çok manastıra verimli topraklar bağışladığı gibi keşişleri ve manastır sakinlerini vergiden muaf tutmuştur. Manastırlardan Belozerde bulunanlardan Kirilovo Belozerskiy Manastırı 15. yüzyılda knezlerin cömerliğinden en çok yararlanan manastırlar arasında sayılmıştır. Bu dönemde manastırlar sadece bağışlanan topraklarla değil gelen hediye eşyalarla da zenginleşmiştir. Manastırlara kıymetli kutsal ikonlar, pahalı nadir kitaplar, pahalı kadife kilise elbiseleri, pahalı kumaşlar, atlaslar, zümrüt taşlı ziynet eşyaları, atlar vb. gibi hediyeler verilmiştir.³⁴²

4. Kutsal Sinod Döneminde Manastırlar

1649-1677 yılları arasında Çar I. Aleksey Mihayloviç'in (d.1626-ö.1676) girişimiyle “*Manastır Düzeni Kurulu (Monastirskiy Prikaz)*” kanunu çıkarılmış ve manastırların merkezi sisteme bağlanması sağlanmıştır.³⁴³ Bu kanunla Manastır Düzeni Kurulu oluşturulmuştur. Bu kurul daha sonra Çar I. Petro (d.1672-ö.1725) döneminde Kutsal Sinod'a dönüştürülecektir. Bu kanununun çıkarılmasında manastırların aşırı zenginleşerek genişlemesi ve sorumlu olduğu bölgelerden gelen şikâyetler etkili olmuştur. Aynı şekilde devletin merkezileşme politikası sonucu otonom bölge gibi yönetilen manastırları tek merkeze bağlama isteği de bu kanunun çıkmasında etkili olmuştur. Zira bu kanunun çıkmasından sonra 1662 yılında manastırların ve sahip

³⁴¹Ye.İ. Koliçeva, “Pravoslavniye Monastiri Vtoroy Polovini 15-16 veka”, *Monaşestvo i Monastiri v Rossii XI-XX Veka* (Moskva: Nauka, 2002), 82-83.

³⁴²Koliçeva, “Pravoslavniye Monastiri”, 86.

³⁴³*Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmpirii 01* (Moskva: II. OSYİVK, 1830), 1/68-70.

oldukları arazi, bahçe ve mülklerinin sayımı yapılmıştır. Buna göre toplamda 476 manastırın 87.907 taşınmaz mülkü kayıt altına alınmıştır.³⁴⁴ Bu manastırların ve mülklerinin yönetimi ve üzerindeki hukuki tasarrufları yine “*Manastır Düzeni Kurulu*”na devredilmiştir. “*Manastır Düzeni Kurulu*” ilk kanundan itibaren Yüksek Mahkeme gibi çalışarak idari, iktisadi ve içtimai hukukla ilgilenmiştir. Bunun dışında 20 rubleden düşük olan davalar yerel laik mahkemelere bırakılmıştır. Bununla birlikte 1650-1655 yılları arasında “*Manastır Düzeni Kurulu*” yönetimi manastır yöneticilerinden seçilmiş ise de daha sonra yönetici ve hâkimler tamamen laik kesimden atanmaya başlanmıştır. Bu Kurul, 1667 yılından itibaren ise Manastır yönetimine müdahalede bulunarak manastır kiliselerine papaz atamalarını dahi yapmıştır.³⁴⁵

Bu kanuna ve yeni oluşuma ciddi itirazlarla karşı çıkanlar olmuştur. İtirazların en şiddetlisi Moskova ve Tüm Rusya Patriği Nikon (1605-1681) tarafından gelmiştir. Nikon ilk olarak “*Manastır Düzeni Kurulu*” ile atanan laik hâkimlerin din adamları üzerinde tahakküm kurma ve onları yargılama hakkının olmadığını iddia etmiştir. Ona göre ne çar ne de başka bir laik kesimden bir yetkilinin ruhani sınıf üzerine söz söyleme hakkı yoktur. Din adamlarını ancak din adamlarının yargılama hakkı vardır. Patrik Nikon bu itirazlarını “*Vozrajeniya ili Razoreniye*” adıyla yayımlamıştır. Bu eserde, Patrik Nikon 26 soruya cevap vererek “*Manastır Düzeni Kurulu*”na karşı net pozisyonunu göstermiştir.³⁴⁶ Bunun dışında din adamlarının laik hâkimler tarafından yargılanıp yargılanmayacağı 1666 yılında Büyük Moskova Soborunda (Konsil) üst düzey din adamlarına sorulmuş ve dinen cevaz verilmemiştir.³⁴⁷ Bunun üzerine 1668 yılında din adamlarının yargılanabilmesi için ayrı bir mahkeme oluşturulmuştur. “*Ruhani Patrikhane Düzeni (Patriarşiy Duhovnyy Prikaz)*” din adamlarını ve ruhanileri yargılama hakkını almış olsa da “*Manastır Düzeni Kurulu*” idari ve ekonomik yönetimi ve bu konularda söz hakkını elinde bulundurmaya devam etmiştir. Nihayet I. Aleksey’in vefatı ile yerine geçen oğlu III. Fyodor Alekseyeviç bu tartışmaya son vermek istemiş ve “*Manastır Düzeni Kurulu*” 19 Aralık 1677 yılında “*Manastır Düzeni Kurulu’nun*

³⁴⁴Zapiski Otdeleniya Russkoy i Slavyanskoy Arheologiy İmperatorskago Russkogo Arheologičeskago Obşestva (Sanktpeterburg: Tipografiya İosafat Ogrizko, 1861), 2/401-422.

³⁴⁵Filaret Çernigovskiy Gumilevskiy, *İstoriya Russkoy Tserkvi Çetverty Period: Period Patriarşestva 1588-1720* (Harkov: Universitetskiy Tipografiya, 1853), 4/18.

³⁴⁶Valeria A. Tumins - George Vernadsky, *Patriarch Nikon on Church and State, Nikon “Refutation”* (Berlin: Moutan Publishers, 1882).

³⁴⁷*Materialı Dlya İstorii Raskola za Pervoye Vremya Yego Suşestvovaniya* (Moskva: Tipografiya T. Ris, 1876), 2/369.

Kaldırılması (Ob Uniçtojeniy Monastırskogo Prikaza)” kanunu ile “*Manastır Düzeni Kurulu Kanunu Durdurulsun (a Vpred Monastırskomu Prikazu Ne Bit)*” denilerek kaldırılmıştır. Kuruluşun bütün yetkileri çıkarılan kanun ile saray yönetimine devredilmiştir.³⁴⁸

“*Manastır Düzeni Kurulu*”nun ikinci dönemi I. Petro dönemine denk gelmektedir. Çar I. Petro 1701 yılında “*Manastır Düzeni'nin Kuruluşu, Patriklik ve Piskoposluk Manastırlarının İdaresi ve Manastır İşlerinin Büyük Saraya Devredilmesi Hakkında (Ob Uçrejdenii Monastırskogo Prikaza, i Vedenii Onomu Patriarşih i Arhiyereyskih Domov i Monastrey, i o Peredaçe v Onoy iz Prikaza Bolşogo Dvortsa Monastırskih Del)*” kanun ile Manastır Düzeni Kurulu Kanununu tekrar başlatmıştır.³⁴⁹ Bu kanuna göre manastırların yönetimi, nakdi ve gayrimenkul mülkleri üzerindeki bütün imtiyazlar “*Manastır Düzeni Kurulu*”nun tasarrufuna bırakılmıştır. Aynı şekilde din adamlarını yargılama hakkı da laik mahkemelere devredilmiştir. Din adamların yargılanma hakkı sonradan dini mahkemeye devredilmiş olsa da manastırların ve kiliselerin diğer işleri laik kesimce yönetilmiştir.

Çar I. Petro'nun “*Manastır Düzeni Kurulu*”nu tekrardan canlandırmasını araştırmacılar genellikle onun Manastırların zengin mülklerini ve gelirlerini devletin yürüttüğü savaşları neticesinde boşalan hazineyi doldurma ve yeni savaşları finanse etme amacına bağlamaktadırlar. Bu hususta Gorçakov Çar I. Petro'nun kanunla birlikte devlet-kilise ayırımını manastırların ve kiliselerin mülklerinin tamamen devlet mülküne katarak nihai olarak sonlandırdığını düşünmektedir.³⁵⁰

Çar I. Petro dönemi kilise ve manastır tarihi açısından en karanlık ve olumsuz bir süreç olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde Rus Ortodoks Patrikliği fesh edilerek Kutsal Sinod'un elinde bulundurduğu yargılama ve manastır mülklerini yönetme gibi hakları elinden alınmıştır. Petro'nun maneviyattan uzak ve kilisenin emirlerine uymayan yaşam biçimi Rus Ortodoks Kilisesi ve Rus ruhanileri nazarında Çar I. Petro'nun imajını olumsuz etkilemiştir. Aynı şekilde bu dönemde Avrupa'dan protestan misyonerler aracılığıyla protestan fikirlerin yayılması, kilisenin ve manastırların bu fikirlerle mücadele ederek geçirdikleri bir dönem olarak anılmaktadır. Çar I. Petro dönemi Rus Manastır hayatında ciddi değişiklikler olmuştur. Bu dönemde

³⁴⁸ *Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii 02* (Moskva: II. OSYİVK, 1830), 2/148.

³⁴⁹ *Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii 04* (Moskva: II. OSYİVK, 1830), 4/133.

³⁵⁰ Gorçakov, *Monastırskiy Prikaz*, 296.

“otşelničestvo”, “yurodstvo” ve “skitstvo” şeklinde tanımlanan tek başına münzevi hayat yaşama hakkı keşişlere tanınmamıştır. Zira bu dönemde münzevi hayat yaşayan keşişler devletin koymuş olduğu kurallara uymayan asiler olarak damgalanarak suçlular kategorisinde sayılmışlardır. Petro'nun yayınladığı fermanlarla manastır keşişliği dışında münzevilik suç sayıldığı gibi pek çok manastırın mal varlıklarına el konularak devletleştirilmiştir. Manastır topraklarından kilise çanlarına kadar pek çok kalemde kıymetli taşınır ve taşınmaz mülkler devlet hazinesine aktarılmıştır.³⁵¹

1701 yılında çıkarılan ferman ile manastırların pek çok mülküne el konularak hazineye aktarılmıştır. Bu süreç 1724 yılına kadar devam etmiştir. Nihayet 31 Ocak 1724 yılında Petro'nun fermanı ile bütün manastırlar “*devlet yararına*” çalışan ve bu minvalde varlıklarını sürdürmeleri gereken kuruluşlara dönüştürülerek reform gerçekleştirilmiştir.³⁵² Bu reforma göre Çar I. Petro kilise ve manastırları eleştirmeye, yapmış olduğu reformları meşrulaştırmaya çalışmıştır. Ona göre, ilk dönem manastırları insan emeği ile kurulan ve aynı şekilde insan emeği ile kendisini idame ettiren kuruluşlar olarak ortaya çıkmışlardır. Çar I. Petro'ya göre, yüzyıllar içinde varlıklarını sürdüren manastırlar hantallaşarak halkın sırtından geçinen tembel keşişler topluluğu olarak varlıklarını sürdüren bir kuruma dönüşmüşlerdir. Bu keşişler tanrı sözünün arkasına sığınarak halkı sömürmekte ve zenginleşmektedirler. Böylece hantal ve tembel din adamları tanrının buyruğuna karşı suçlu sayılmalıydılar.³⁵³ Çar I. Petro bu sözleriyle Rus Ortodoks manastırını ve keşişleri hedefe koyduğu gibi onları Rus kilisesine ait olmayan fikirlerle eleştirmiştir. Zira bazı araştırmacılar Çar I. Petro'nun eleştirilerinde Protestanlığın kurucusu Martin Luther'in fikirlerinden izler görmüşlerdir. V.A. Kuçumov, Çar'ın manastır eleştirisinde haklılık payının olduğunu bildirmekle birlikte açık bir şekilde Martin Luther'in fikirlerinden etkilenmiş olduğunu da belirtmektedir.³⁵⁴

³⁵¹V.A. Kuçumov, “Russkoye Starçestvo”, *Monaşestvo i Monastiri v Rossii XI-XX Veka* (Moskva: Nauka, 2002), 223.

³⁵²Kuçumov, “Russkoye Starçestvo”, 224.

³⁵³*Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii 07* (Moskva: II. OSYİVK, 1830), 7/226-233.

³⁵⁴Kuçumov, “Russkoye Starçestvo”, 224.

5. Sovyet Döneminde Manastırlar

Rusya'da Ekim Devrimi, Rus Devrimi ya da Büyük Ekim Sosyalist Devrimi ismiyle bilinen Bolşevik ihtilali, 1917 yılında Lenin önderliğinde Petrograd'daki geçici hükümet devrilerek iktidar Bolşeviklere geçmiştir. Bu dönemde dine bakış değişmiştir.

Bolşevik ihtilalinden sonra Rus manastırları kiliselerle birlikte SSCB Bakanlar Kuruluna Bağlı Rus Ortodoks Kilisesi Konseyine (Sovet po delam Ruskoy pravoslavnoy tserkvi pri Soveta Ministrov SSSR) bağlanarak faaliyet alanları sınırlandırılmıştır. 1917 yılından 1921 yılına kadar Rusya'da bulunan manastırların 700'nün faaliyetine son verilmiştir.³⁵⁵

Bu dönemde sadece pahalı ikonlara el konulmamış manastırların kurucu azizlerinin mezarları kazılarak kıymetli madenler aranmıştır. Elimizdeki bir belgede Moskova'da bulunan bir manastırın kutsal azizinin kabri açılarak tabutunun içi karıştırılmış ve kemikten başka bir şey bulunmadığı Bolşevik lideri Lenin'e rapor edilmiştir. Bunun dışında Troçki'nin başında bulunduğu Özel ve Vakıf Mülkiyetlerini Devletleştirme Kurumu 1921 yılında ortaya çıkan açlığı bahane ederek kilise ve manastır mallarını adeta yağmalamışlardır. 1921 yılında Troitsa Sergiyevoy Lavrası'ndan 57 pud³⁵⁶, Andronikovo Manastırından 28 pud, Simonova Manastırından 26 pud, Novospasskiy Manastırından 38 pud ve Voznesenskiy Manastırından 25 pud gümüşe el konulmuştur.³⁵⁷

El konulan gümüşler dışında bu dönemde manastır ve kiliselerin çanlarına karşı da kampanya başlatılmıştır. Manastır ve kilise çanlarının eritilerek gümüş ve bakır madeninin alınması Sovyetlerin kurmakta oldukları elektrik endüstrisine katkı olarak algılanmıştır. Manastırların çanlarına el koyma ve eritme işi o kadar yayılmış ki son yapılan çalışmalar sadece 1929 yılında eritilen çanların toplam ağırlığının 11 bin ton olduğunu saptamaktadır. Çanların eritilerek endüstri malına dönüştürülmesi manastır

³⁵⁵ Ovçinnikov Vladislav Alekseyeviç, "Protsees Likvidatsii Pravoslavnih Monastirey Na Yuge Zapadnoy Sibirii v 1918-1920 gg", *SibSkript* 4 (2010), 41-46.

³⁵⁶Pud – 1899 yılına kadar kullanılan Rus ağırlık birimi. 1 pud = 16,38 kg.

³⁵⁷ Starikova Yelena Pavlovna, "Golod 1921-1922 gg. İ İzyatiye Tserkovnih Tsennostey (Na Materialah Mariyskogo Kraya)", *Vestnik Pravoslavnogo Svyato Tihonovskogo Gumanitarnogo Universiteta Seriya 2. İstoriya* 2 (63) (2015), 53-64.

çanlarını yok ettiği gibi çan yapan döküm ustaları ile birlikte çan yapım sanatını da yok etmiştir.³⁵⁸

a. Vladimir İliç Lenin Dönemi (1917-1924)

Lenin döneminde sadece manastırlara el koymakla kalınmamış, kültürel ve dini bir kurum olarak varlık gösteren manastırların yıkımı da çok sık gerçekleşen olaya dönüşmüştür. Yıkımdan ilk nasibini alan 1928 yılında Sretenskiy Manastırına bağlı Nikolayevskiy Kilisesi olmuştur. 1929 yılında ise Kremlin’de bulunan Çudo ve Voznesenskiy Manastırı orada yapılacak olan yeni bir bina için yer açmak gayesiyle patlatılmıştır. Yıkılanlar arasında Uspenskiy Sobor’u ve Simonovskiy Manastırları’nın duvarları da bulunmaktadır. Bu yıkımlar sadece dini bir anlayışın veya grubun yok edilmesi anlamına gelmiyordu. Yıkımlar aynı zamanda Rus topraklarında bin yıldır devam eden manastır kültürü ve mimarisinin de yok edilmesi anlamına gelmektedir. Öte yandan yıkım, mimari yapım ustaları, manastır süslemecileri ve ressamlarının da sonunu getirmiştir. Bu meslekler itibarsızlaştırıldığı gibi yok olmaya mahkûm edilmişlerdir. Bolşevik kıyımından dini kitaplar da nasibini almıştır. Manastırlardan, kiliselerden toplatılan ve serbest satışı olan dini eserler pornografi literatürü ile eş görülmüş ve kâğıt fabrikalarına gönderilmiştir. Lenin’den gelen bir belgede yabancı yayınlara izin verildiği gibi din kitapları pornografik yayınlarla birlikte “GLAVBUM”’a yani kâğıt fabrikasına gönderilmesi emredilmektedir.³⁵⁹

1918 yılında yayımlanan kararnamede devlet kilise, manastır ve lavraların mülk edinmelerini yasaklamış, bulundurdukları mallara ve mülklere el koyulmuştur. Bu el koyma işlemine öncelikle manastırların sahip oldukları mülklerden başlamışlardı. 1917 yılında Moskova’da Rusya’nın siyasi, kültürel ve ekonomik alanda ciddi rolleri bulunan 25 büyük erkek ve kadın manastırlar bulunmaktaydı. Moskova manastırları işçi sınıfının yerleştirilmesi bahane edilerek boşaltılmıştır. Bunlardan Bogoyavlenskiy Manastırı, Nikolo Greçeskiy Manastır, Sretenskiy Manastır ve Zaikonospasskiy Manastırları işçiler için yurtlara dönüştürülmüştür. Moskova’nın en eski manastırları olan Spaso Andronikovskiy, İvanovskiy ve Novospaskiy Manastırları toplama kampları olarak

³⁵⁸ D.N. Nikitin, “İzyatiye Tserkovnih Tsennostey”, *Pravoslavnaya Entsiklopediya* (Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr “Pravoslavnaya Entsiklopediya”, 2009), 21/661.

³⁵⁹ V.İ. Lenin, *Polnoye Sobraniye Soçineniy 44* (Moskva: İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1970), 44/119.

kullanılmıştır. Kuzey bölgelerindeki manastırlardan bazıları ise hapishanelere dönüştürülmüştür. Menşeviklerden Boris Sapir 1923 yılında kendisinin de bulunduğu 150 kişilik bir grubun Solovezki adasında bulunan 15. yüzyılda inşa edilmiş Savvatevskiy Manastırına gönderildiğini aktarmaktadır. Bolşevik isyanından sonra Savvatevskiy Manastırı “Solovki Toplama Kampı” adı altında hapishane olarak kullanılmıştır.³⁶⁰ Kadın manastırların akıbeti erkek manastırlarına nazaran iyi korunabilmiştir. Kadın manastırları bu buhran döneminde askeri kıyafetleri üreten dikimevlerine dönüştürülmüştür. Arşiv kayıtlarına geçmiş bir belge kadın manastırının olanlar karşısında çaresizliğini göstermesi açısından önemli bir vesikadır. Vorontsovskiy Blagoveşenskiy kadın manastırından Kutsal Sinod’a gönderilen telegraf’ta “*Petrograd. Kutsal Sinod. Asker bütün anahtarları aldı, Manastırı kapatmak istiyorlar. Koruma talep ediyoruz*” denilerek yardım talep edilmektedir.³⁶¹

1917 Ekim ihtilalinden sonra manastır ve kiliseye karşı alınan tavır ilk başlarda Rus Metropolitliği ve Kutsal Sinod tarafından itidalli olma çağrısından ileriye gitmemiştir. Bolşevikler manastır ve kilise kutsal emanetlerine ve azizlerin mezarlarını kazarak halka mezarlarda bulunan kemikleri teşhir etmeye başlayarak şiddetin dozunu artırınca Moskova ve Tüm Rus Patriği Tihon buna kayıtsız kalamamıştır. 19 Ocak 1918 yılında Tüm Rusya Patriği Tihon’un Bolşevikleri aforoz eden *Anafema* yayımlamıştır. Tüm Rusya Patriği Tihon Bolşevikleri dinsizlik ve tanrıya hakaretle suçlamakta ve lanetlemektedir.³⁶² Tanrının kutsal kilisesini yağma ettiklerini ve saygısızca hakaretlerde bulduklarını söyleyerek aforoz etmektedir. Öte yandan bu yapılan saygısızlığa karşı inanan Rus halkını kutsalını korumaya davet ederek dirence çağırılmaktadır. Patrik Tihon’un Anafeması “*Bogoslovskiy Vestnik*” dergisinde yayımlanmıştır. Bolşevikleri aforozundan sonra farklı tehditlere maruz kalan Patrik Tihon pek çok kez tutuklanarak hapse atılmış olsa da bu kararlar genellikle ev hapsine dönüştürülmüştür.³⁶³ Patrik Tihon aforoz metninden sonra Bolşevikler tarafından kaldığı manastırda suikasta uğramış fakat yardımcısı öldürülerek kendisi kurtulmuştur.³⁶⁴

³⁶⁰David Dallin - Boris Nicolaevski, *Sovyet Rusya’da Zorunlu Çalıştırma & Zorunlu Çalışma Kampları İle Sürgün Hayatının Tasvirleri*, çev. Hanif Falaz (Ankara: Dorlion, 2023), 50.

³⁶¹ GA. RF. F. P-3431.Op. 1.D.563.L.133. Ayrıca bkz: *Materialı Po Noveyşey İstorii Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi* (Moskva: İzdatelstvo PSTGU, 2016).

³⁶²Patriarh Tihon, “Poslaniye Svyateyşego Tihona Patriarha Vsya Russi”, *Bogoslovskiy Vestnik* 1/1.2 (1918), 74-78.

³⁶³Şir Muhammed Dualı, *Rus Ortodoks Kilisesi Tarihi* (İstanbul: Divan Kitap, 2024), 84.

³⁶⁴Mariya Harkova, “Umom Ya Ponimayu, Çto Patriarh Tihon Vrag. A Obşayas S Nim, Niçego Vrajeskogo ne Çuvstvuyu”, *miloserdiye.ru* (09 Şubat 2024).

1917-1920 yılları arasında Moskova ve St. Petersburg başta olmak üzere Rusya'nın çeşitli yerlerindeki Manastırlar Bolşeviklerin gazabına uğramışlardır. Yağmalanan manastır mülkleri çeşitli protestolara sebep olmuştur. Manastırlara ve kadim Rus kilisesine yapılan saygısızlık keşişleri öfkelenmiştir ve çeşitli karşı çıkmalarla birlikte protestolara neden olmuştur. Bu dönemde manastır keşişlerinin Bolşevik askerlerine karşı koymaları 1414 defa kayıt altına alınmıştır. Fakat Bolşevik hükümeti uzlaşmayı değil yok etmeyi tercih etmiştir. İlk kurbanlardan Kiev Metropoliti Vladimir öldürülmüş ve Piskopos Germogen ise Tobol nehrinde boğdurulmuştur. Öte yandan manastırların yağmalanmasına karşın yapılan protestolarda ve karşı koymalarda binlerce keşiş ile manastır sakini rahip ve rahibeler de öldürülmüştür. 1917-1923 yılları arasında öldürülen keşiş sayısı 10 bini aşarken, sadece 1922-1923 gibi kısa süre içinde 1962 rahip ve 3447 rahibe öldürülmüştür. 1937 yılına gelindiğinde ise sayı 100 binleri bulmuştur.³⁶⁵

b. Josef Stalin Dönemi (1928-1953)

Stalin döneminin İkinci Dünya Savaşı yıllarında manastırlara karşı görece yumuşama dönemi olmuştur. Stalin savaş yıllarından Kilise'nin halka dini ruh aşılması için onlarla barış aşamasına geçmiştir. Bu dönemi manastır tarihçileri "*geçici barış dönemi*" olarak adlandırmaktadırlar.³⁶⁶ Geçici barış dönemi Stalin'in bizzat Moskova Patriği ve Kutsal Sinod Üyeleri ile 10 Nisan 1945 yılında ikinci görüşmesinden sonra faaliyete geçirilmeye başlanmıştır.³⁶⁷ Bu yumuşama döneminde kiliselere imtiyazlar tanındığı gibi manastırlarda da rahatlama yaşanmıştır. Manastırlara faaliyet alanları tanındığı gibi yine de sıkı takip altında tutulmuşlardır. Bu dönemde birkaç yeni manastır faaliyete geçtiği gibi bu manastırların sadece 2 tanesi Rusya Federasyonu'nda yer almaktadır. Öte yandan manastırlarda yaşayan keşişlerin yaş ortalamasında da ciddi bir farklılık gözlemlenmiştir. Stalin dönemi kayıtları manastır keşişlerinin yaş ortalamasını 61 olarak kaydetmektedirler. Bunun dışında bu dönemde manastırlarda yaşanan

³⁶⁵O. Yu Vasilyev, "Sudba Russkih Monastirey v XX Veke", *Monastestvo i Monastiri v Rossii XI-XX Veka* (Moskva: Nauka, 2002), 333-336.

³⁶⁶M. V. Şkarovskiy, "Vremennoye 'Peremiriye' v Gosudarstvenno-Tserkovnih Otnoşeniyah v 1945-1953 gg", *Hristiyanskoye Çteniyeye* 12 (1996), 54-74.

³⁶⁷Şkarovskiy, "Vremennoye 'Peremiriye'", 54.

değişimlerden biri de erkek keşişlerin sayısında düşüş gözlemlenmiştir. Kadın manastırlarında 3125 rahibe karşılığında erkeklerin sayısı 855 olarak kaydedilmiştir.³⁶⁸

Manastırlar Kanunu gereğince savaş sonrası Ortodoks manastırlarının çoğuna topraklarının geri verilmesi kararlaştırılmıştır. Hatta devlet manastırların yeni sahiplerine 400 hektara yakın yeni toprak verilmesine de karar vermiştir. Toplamda 2 bin hektarlık alan manastırlara işletilmesi için tahsis edilmiştir. Fakat bu toprakların iadesi ve yeni toprakların manastırlara dağıtılması onları aynı zamanda ciddi yükümlülük altına da sokmuştur. Aslında 29 Mayıs 1946 yılında Bakanlar Kurulunda alınan kararlar manastırlara toprakları iade edilmekte fakat aynı zamanda onları devlete ürettikleri üründen vergi vermeyi de yükümlü kılmaktadır. Bu karar aslında manastırları eski mülklerine kavuşturduğu gibi ağır yükümlülük altına da sokmuştur. Hatta manastırlar devletin onlara koyduğu vergiyi ödeyemediği durumlarda teslim etmesi gereken ürünleri farklı pazarlardan temin ederek teslim etmeye zorlamıştır. Bu uygulama 1955 yılına kadar devam etmiştir.³⁶⁹

Stalin döneminin bir başka özelliği de bazı manastırlar özel hukuki statü alabilmiş olmalarıdır. Odessa şehrindeki Fedoseyevskiy Manastırı, Volinskiy'deki Svyato Nikolayevskiy Manastırı ve Estonya'daki Pyuhitskiy Uspenskiy Manastırları özel hukuki statülerden faydalanan manastırlardandır. Bu manastırlar özel mülklere sahip olmakla birlikte onları kiraya verebiliyorlardı. Ayrıca işçi kiralayarak mülklerini işletme hakkına da sahiplerdi. Bu dönemde Rus kilisesine bağlı olmayan özel manastırların açılmasına izin verilmiştir. İki hektar alana kadar çıkabilen özel manastırların özel evleri, bahçeleri, tarlaları ve besledikleri çeşitli evcil hayvanları dönemin kiliseleri denetleme kurulunun raporlarına yansımıştır. Öte yandan bahsedilen manastır oluşumlarının gelirlerinden devlet gelir vergisi, askeri vergi ve sigorta vergisi gibi vergiler almaya devam etmiştir.

Gelir elde edemeyen veya gelir elde etmeye müsaade edilmeyen manastır sakinleri bölgedeki inananlar tarafından manastırlara bağışlanan bağışlarla veya kiliseden gelen paralarla geçimlerini sağlamışlardır. Kiev'deki Peçerski Manastırı gibi köklü manastırların keşişleri ise şehirlerde gündelik işçi olarak çalışarak geçimlerini sağlamışlardır. 1945 yılında oluşturulmuş bir rapora göre Kiev'de bulunan Peçerskiy Manastırının 16 dönümlük yerleşkesinde 455 keşiş yaşamaktaydı. Keşişler Kiev'de bulunan iki kiliseden yıllık 240 bin ruble gelire ihtiyaçlarını karşılamaktaydılar. Bazı

³⁶⁸Vasilyev, "Sudba Russkih Monastirey", 338.

³⁶⁹Şkarovskiy, "Vremennoye 'Peremirye'", 57.

keşişler ise şehirde terziilik, marangozluk ve camcılık gibi mesleklerde esnaflık yapmaktaydılar. Peçerskiy Manastırı elde ettiği az miktardaki gelire rağmen devletin koyduğu vergilerden muaf tutulmamıştır. Bu dönemdeki kayıtlardan Peçerskiy Manastırının 5 bin ruble toprak vergisi ödediği tespit edilmektedir. Ayrıca 29 Ağustos 1945 yılında çıkarılan “Ortodoks Manastırlar Hakkında” kanunu ile manastırlar vergi ödemeye devam ettikleri gibi keşişlere de vergi yükümlülüğü getirilmiştir. Bu bağlamda her bir keşiş için 390 ruble askeri vergi, 70 ruble ise özel gelir vergisi tespit edilmiştir.³⁷⁰

Burada önemle iki hususu vurgulamak gerekmektedir. Bu bahsedilen manastırların hiçbirisi erkek manastırlarına ait değildir. Erkek manastırlarına bu tarz ticari ve kendi kendini döndüren bir yapıya müsaade edilmediği anlaşılmaktadır. İkinci husus ise gerek kiliseye bağlı resmi manastırlar olsun gerek özel statüdeki manastır oluşumları olsun bunların hiçbirisi Ortodoks Manastır geleneğinin merkezi olan Rusya Federasyonun’da yer almamaktadır. Stalin döneminde izin verilen manastır oluşumlarının tamamı Moldova ve Estonya gibi Baltık ülkelerinde yer almaktadır.³⁷¹

c. Nikita Sergeyeviç Kruşyov Dönemi (1953-1964)

Stalin’in ölümünden sonra yerine geçen Nikita Sergeyeviç Kruşyov döneminde kilise ve manastırlar ile yapılmış olan kısa barış süreci devlet eliyle bitirilerek tekrar baskı ve kovuşturma dönemi yeniden alevlenerek devam etmiştir. Görece olarak azalan ve görmezden gelinen din politikası ve kilise sorunu bu dönemde Parti Başkanı Kruşyov’un takibine uğramış ve komünizmin önündeki engel olarak görülmüştür. Kruşyov marksist fikirlere büyük önem vermiştir. Marks’ın “*komünizm ateizm ile birlikte dolayimsız olarak başlar*”³⁷² diyerek komünizm ateizm ile doğrudan ilintili olduğunu ifade etmiştir. Bu sözü ile dini komünizmin önünde ciddi bir engel ve dini kurumları ise kapitalizmin yayılması için kullanılan bir araç olarak görmüştür. Dolayısıyla kapitalizmi yok etmek komünizmi toplum içinde yayabilmek için öncelikle bu iki ayak bağının ortadan kaldırılması gerekmektedir. Komünizmin ateşli savunucusu ve koruyucusu olarak bilinen Kruşyov kendi haline yok olmasına bırakılan dinin ve

³⁷⁰Vasilyev, “Sudba Russkih Monastirey”, 338-340.

³⁷¹Vasilyev, “Sudba Russkih Monastirey”, 339.

³⁷²Karl Marx, *1844 El Yazmaları Ekonomik Politik ve Felsefe*, çev. Kenan Somer (Ankara: Sol Yayınları, 2011), 173.

kurumlarının bu yöntemle ortadan kalkmayacağını iddia ederek onlara savaş açmayı ve geliştirdikleri devlet politikaları sayesinde yok etmeyi planlamıştır.³⁷³

Manastırlar ciddi bir şekilde dinsizleştirme propagandasına maruz kalan müdavimlerini kaybettikleri gibi devletin mülklerine el koyması ile ekonomik ve mali gelirlerinden de mahrum bırakılmışlardır. Bu minvalde 1917 yılından itibaren başlayan yasaklamalar ve kovuşturmalar sonucu 1959 yılına gelindiğinde Sovyet Cumhuriyetleri arasında Ortodoks manastırlardan sadece 56 tanesi Hücre tipi (skite) manastırlardan ise sadece 7 tanesi aktif olarak kalmıştır. Bunların 40 tanesi Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, 14 tanesi Moldova Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, 3 tanesi Belarus Sovyet Cumhuriyetinde, 2 tanesi Litvanya, 1 tanesi Letonya, 1 tanesi de Estonya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerindedir. Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde ise sadece 2 tane manastır faal olarak ayakta kalabilmiştir.³⁷⁴

Rus Ortodoks manastırlarının bu kadar azalmasında etkili olan karar Sovyet Bakanlar Kurulu tarafından 15 Ekim 1958 yılında alınmıştır.³⁷⁵ 1960 yılında ise hükümetin baskıları neticesinde manastır sayısı 16'ya düşmüştür. Rusya'da kurucu manastırlardan Kiev'deki Peçerskiy Manastırı da bu dönemde restore edilmesi gerekçe gösterilerek kapatılmıştır.³⁷⁶ Buna göre Sovyetler bünyesinde bulunan manastırlar gönüllü halk hizmetinden mahrum bırakılmakta ve elde ettikleri gelirlerden - önceden muaf tutuldukları - devlete vergi ödemesi zorunlu hale getirilmiştir.³⁷⁷ Bu karar 1890 yılına kadar Rusya'da bulunan binlerce manastırın ve sahip oldukları mülklerinin kısa zaman içinde nasıl yok olduğunu açıklamaktadır.³⁷⁸

³⁷³Pospelovskiy, *Pravoslavnaya Tserkov*, 335.

³⁷⁴A.N. Marçenko - N.P. Godlevskiy, "Soprativleniye Arhiyepiskopa Lvovskogo i Ternopolskogo Palladiya (Kaminskogo) Zakrıtyu Monastrey na Zapadnoy Ukraine v Naçale Hruşevskih Goneniy 1958-1960", *Hristiyanskoye Çteniya* 6 (2008), 173.; Manastırların sayısı hususunda bir başka kayıt 46 olan manastır sayısını 1945 yılında artarak 75 olduğunu aktarmaktadır. Bunlardan 42 kadın manastırı 33 tanesi ise erkek manastırı olarak kaydedilmiştir. Bkz. Vasilyev, "Sudba Russkih Monastrey", 338.

³⁷⁵Marçenko - Godlevskiy, "Soprativleniye Arhiyepiskopa", 173.

³⁷⁶Vasilyev, "Sudba Russkih Monastrey", 342.

³⁷⁷Marçenko - Godlevskiy, "Soprativleniye Arhiyepiskopa", 173.

³⁷⁸ Bu hususta pek çok çalışma yapılmış olmakla birlikte burada sadece iki tanesini zikretmemiz yeterli olacaktır. Pavel Stroyev, *Spiski İyerarhov Nastoyateley Monastrey*, Tipografiya K.S. Balaşeva, Sanktpetersburg, 1877; V.V. Zverinsiy, *Material Dlya İstoriko Topografiçeskogo İsledovaniya O Provoslavnih Monastryah v Rossiyskoy İmperii*, Tipografiya V. Bezobrazova i Komi, Sanktpeterburg, 1892, c.1-3; Ayrıca O.Yu. Vasilyeva 1917 yılında Rusya'da 1257 manastırın bulunduğunu belirtmektedir. Bkz. Vasilyev, "Sudba Russkih Monastrey", 332.

d. Leonid Brejnev Dönemi (1964-1982)

Kamuyu ve halkı farklı propaganda araçlarıyla kilise ve manastırlardan uzak tutmaya çalışsa da Sovyetlerin kendi sosyolojik araştırmaları din ve dini kurumların “Sovyet insanı” tarafından yok sayılmadığını göstermiştir. Brejnev döneminde yapılan anketlerde istatistikler halktan sadece azınlık bir kesimin Marksist din anlayışını benimsediğini göstermiştir. Öte yandan 1970 ve 1979 yılları arasında yapılmış farklı bir ankete göre, dine ve manastır gibi dini kurumlara halk nezdinde ilginin arttığını göstermektedir. Bu ise Sovyet politikalarının her ne kadar baskılama ile de olsa insanların teveccühünü kazanamadığını göstermektedir. Ayrıca bu anketler başka bir şeyi de göstermiştir. Bu da dinin devlet gücü ile yok edilemeyeceği gerçeğidir.³⁷⁹

Yukarıda bahsedilen politikalar göstermiştir ki zorla dini kurumları ve dindarlığı yok etmek mümkün değildir. Sovyet yönetimi bunu anlamış olacak ki dine karşı politika değişikliğine gitmişlerdir. Yeni politikaya göre, Sovyet hükümeti madem dini ve dini kurumları yok edemiyor o zaman kendi dinini ve dini kurumlarını oluşturacaktır. Buna göre din adamları ve kurumları komünist ideolojiye göre eğitilecek ve komünist rahipler, komünist keşişler olacaklardır. İlk plan 1988 yılında Siyasi ve Ekonomik Sistemi Yeniden Yapılandırma (Perestroyka) döneminde Bakanlar Kuruluna Bağlı Din İşleri Konseyi (Sovet Po Delam Religii) başkanı Konstantin Mihayloviç Harçev tarafından açıklanmış olsa da bunun başarıya ulaştığını söylemek mümkün değildir.³⁸⁰

e. Yuriy Vladimiroviç Andropov Dönemi (1982-1984)

Yuriy Vladimiroviç Andropov döneminde ülkede baş gösteren iktisadi ve siyasi kriz Partinin Genel Sekreterini ülkeye demir yumruk rejimini ve bunun sonucu olarak siyasi baskıyı (Represiya) geri getirmiştir. Andropov dönemi her ne kadar sıkıntılı ve takiplerin sıklaştığı bir dönem olsa da o Rus Kilisesi ve manastırlarına karşı yumuşak tavır takınmıştır. Onun döneminde Sovyet Cumhuriyetlerinde yavaş yavaş kiliselerin açılmasına izin verildiği gibi Rusya'nın vaftiz edilmesinin 1000 yılına bağışlanan etkinlikler çerçevesinde toplanan paralar 1982 yılında Danilevskiy Manastırının tamiri ve restorasyonu için verilmesine onay çıkmıştır. Bu paralar Brejnev döneminde kutlanan

³⁷⁹Pospelovskiy, *Pravoslavnaya Tserkov*, 341.

³⁸⁰Pospelovskiy, *Pravoslavnaya Tserkov*, 341.

Rusya'nın Hıristiyanlaştırılması etkinlikleri çerçevesinde toplanmış olmasına rağmen izin ancak Andropov tarafından onaylanmıştır. Fakat Andropov'un 15 ay gibi kısa sürelik genel başkanlık süresi esnasında vefat etmesi manastırın restorasyonunun akıbetini belirsiz kılmıştır. Andropov'un yerine gelen Konstantin Ustinoviç Çernenko (1911-1985) yürüttüğü kısa başkanlık döneminde de manastırlar takip edilerek baskıya maruz kalmışlardır. Bu takiplerden Danilevskiy Manastırı da etkilenmiştir. Andropov döneminde bağışlanan paralara devlet tarafından el konulmaya çalışılmış fakat ciddi bir itirazla karşılanmıştır. Manastırın ibadet maksatı ile değil idari merkez olarak kullanılacağı hükümete beyan edilerek restorasyona devam edilmiştir.³⁸¹

Sovyet dönemini Rus Manastır hayatının en zorlu dönemi olarak kabul etmek mümkündür. Zorluklar Sovyet hükümetinin manastırların işlerini engellemeye ve yasaklamaya çalıştığı gibi KGB ajanları ve Sovyet Militsiyası (Polis) tarafından takibata uğramışlardır. Bu dönemde Sovyet hükümeti manastırları yasakladığı gibi mülklerine el koyarak tamamen devletleştirmeye gitmiştir. Öte yandan Bolşevik ihtilalinden sonra Rus Sovyet aydınlarının ve tarihçilerinin manastırlara bakış açısı da değişmiştir. Ciddi tarih yazımı değişikliğine giden Sovyetler dini kurumları illegal kabul ettikleri gibi onların tarihlerini de yeniden Marksist, materyalist tarih anlayışına göre şekillendirmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla manastır ve oranın sakinleri keşişler halkı sömüren ve onları ezen bir grup olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Halk kesimi ise onlarla mücadele eden manastırların sömürü düzenine karşı çıkan grup olarak yansıtılmıştır. Marksist tarih okumasına göre manastır keşişleri burjuva sınıfını oluşturmakta köylüler ise burjuva tarafından sömürülen halk ve emekçi (proletarya) sınıfı olarak görülmektedir. Bu dönemde ısmarlama kitaplar ve tezler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Örneğin Lenin İ.İ. Skvortsov Stepanov'a yazdığı bir mektupta ondan dinler tarihine dair bir kitap yazmasını istemektedir. Lenin yazardan kitabını din karşıtlığı ve kilisenin burjuva sınıfı ile bağlantısı üzerine kurgulamasını salık vermektedir.³⁸²

Lenin'in bir başka talimatında ise din ve kilise karşıtı propaganda filmlerinin hazırlanması ve toplu taşıma araçlarında yayımlanması emredilmektedir.³⁸³ Sovyet döneminde Marksist tarih anlayışına göre yazılmış eserlere bir başka örnek İsaak Uriyeleviç Budovnit's in "14-16. Yüzyıllarda Rusya'da Manastırlar ve Köylülerin

³⁸¹Pospelovskiy, *Pravoslavnyaya Tserkov*, 347.

³⁸²V.İ. Lenin, *Polnoye Sobraniye Soçineniy* 54 (Moskva: İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1970), 54/209-210.

³⁸³V.İ. Lenin, *Polnoye Sobraniye Soçineniy* 40 (Moskva: İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1970), 40/72.

Onlarla Mücadelesi”³⁸⁴ adlı eseri gösterilebilir. Budovnit's Rus İlimler Akademisi'nin üyesi olduğu gibi eseri 1966 yılında akademinin yayın kuruluşu olan “Nauka” tarafından neşredilmiştir. Budovnit's'in eseri dışında S.A. Tarakanova Belkova'nın “*Moskova Öncesi Dönemde Novgorod Pyatina'da Boyar ve Manastır Arazi Mülkiyeti (Boyarskoye i Monastırskoye Zemlevladieniye v Novgorodskih Pyatinah v Domoskovkoye Vremya)*” adlı eseri ve Boris Kandidov'un “*Manastırlar – Müzeler ve Din Karşısı Propaganda (Monastıri – Muzei i Antireligioznaya Propoganda)*” adlı eseridir. Bu eserler Bolşevik dönemine kadar yapılmış çalışmaları tarihsellikten ve bilimsellikten uzak olarak niteleyen bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁸⁵ Bu bize devletin resmi kuruluşlar aracılığı ile manastırlara karşı nasıl bir faaliyet yürüttüğünü ve tarih yazımının ne tür değişikliğe uğradığını göstermektedir.

Yukarıda bahsi geçen eserler dışında “*Din Karşısı (Antireligioznik)*”, “*Ateist*”, “*Ateizm*”, “*Tanrısız (Bezbojnik)*” ve “*Tanrısız Köylü (Derevenskiy Bezbojnik)*” gibi dergiler ile “*Militan Ateistler Birliği (Soyuz Voinstvuyuşih Bezbojnikov)*”³⁸⁶ gibi kuruluşlar manastırlar üzerine ciddi karalama kampanyaları yürütmüşlerdir. Bunlar arasında özellikle “*Tanrısız*” dergisi 1923 ile 1947 yılları arasında manastırları hedef alan pek çok makale ve rapor yayınlamıştır.³⁸⁷ Ayrıca “*Tanrısız*” dergisi manastır ve kilise karşıtı kitapların yayınlanmasında da öncüllük yapmıştır. “*Tanrısız*” dergisi manastırlar ve keşişlere yönelik alay ve hakaretlerinde çok fazla ileri gitmiş olmalı ki 1923 yılı Politbyuro (Komünist Partisi Yönetim Kurulu) üyesi Lev Kamenev meselenin vahametini meclise taşıyarak “*Tanrısız*” dergisi hususunda Bolşevik hükümetini uyararak zorunda kalmıştır. Lev Kamenev'in meseleyi Politbyuro'ya taşıması sonrası “*Tanrısız*” dergisinin akıbeti görüşülmüş ve getirdiği yararlar göz önünde

³⁸⁴İ.U. Budovnit's, *Monastıri na Rusi i Borba s Nimi Krestyan v XIV-XVI vek* (Moskva: Nauka, 1966).

³⁸⁵S.A. Tarakanova Belkova, *Boyarskoye i Monastırskoye Zemlevladieniye v Novgorodskih Pyatinah v Domoskovkoye Vremya* (Moskva: İzdaniye Gosudarstvennogo İstoriçeskogo Muzeya, 1939).; Boris Kandidov, *Monastıri-Muzei i Antireligioznaya Propoganda* (Moskva: Bezbojnik, 1929).

³⁸⁶ Bu grupta ilgili 2007 yılında Rusya'da yapılmış bir kandidatlık/doçentlik tezi bulunmaktadır. bkz. Svetlana Viktorovna Pokrovskaya, *Soyuz Voinstvuyuşih Bezbojnikov SSSR: Organizatsiya i Deyatelnost (1925-1947)* (Moskva: Moskovskiy Gosudarstvennyy Oblastnoy Universitet, Doçentlik Tezi, 2007).

³⁸⁷Andrey Doroş Anatolyeviç, “Desakralizatsiya Pravoslavnih Monastırey v Ateistiçeskoy Propogande Kak Napravleniye Deyatelnosti Sovetskih Bezbojnikov v 20-ye gg. XX v. (Na Primere Knigi N.A. Semenyeva ‘Afon Gora Svyatıh’)”, *Kaspiyskiy Region: politika, ekonomika, kultura* 3/72 (2022), 31-37.

bulundurularak dergiyi kapatmak yerine dergi dilinin yumuşatılmasına hükmedilmiştir.³⁸⁸

Sonuç olarak yukarıda bahsedilen politikalar göstermiştir ki Sovyet yönetimi zaman zaman dine karşı politika değişikliğine gitmişlerdir. Birçok kez dini kurumları ve dindarlığı yok etme çabası içerisine girmişlerdir. Sovyet hükümeti manastırların işlerini engellemeye ve yasaklamaya çalıştığı gibi KGB ajanları ve Sovyet Polisi tarafından takibata uğramışlardır. Bu dönemde manastırları yasakladığı gibi mülklerine de el koyarak tamamen devletleştirmeye gitmiştir. Uyguladığı politikaya göre, Sovyet hükümeti kendi dinini ve dini kurumlarını oluşturacaktır. Din adamlarını ve kurumları kendi ideolojilerine uygun bir şekilde yetiştireceklerdir. Ancak bu hiç de o kadar kolay olmayacaktır. Buna ilk karşı çıkanlar din adamlarının bizzat kendileri olmuştur. Özellikle ilk dönemlerde Bolşevikleri aforozundan sonra tehditlere maruz kalan Tüm Rusya Patriği Tihon pek çok kez tutuklanarak hapse atılmıştır. Öte yandan manastırların yağmalanmasına karşı yapılan protestolarda ve karşı koymalarda binlerce keşiş ile manastır sakini rahip ve rahibeler öldürülmüştür. Daha sonraki dönemlerde ilk dönemlere nazaran biraz daha yumuşa gözlemlense de siyasi baskılar devam etmiştir. Sovyetlerin son dönemlerinde ise yazılı, görsel ve işitsel medya gibi kitle iletişim araçları kullanılarak din adamlarına, kilise ve manastırlara karşı karalama kampanyaları yürütmüşlerdir. Bu süreç Sovyetlerin dağılmasına kadar bu şekilde devam etmiştir.

³⁸⁸A.K. Sorokin, *Konfessionalnaya Politika Sovetskogo Gosudarstvo 1917-1991 gg. Dokumenti i Materialı* (Moskva: ROSSPEN, 2017), 1.1/286.

III. BÖLÜM

RUS ORTODOKS KİLİSESİNDE MANASTIRLAR VE MANASTIR HAYATI

A. RUS ORTODOKS KİLİSESİNDE MANASTIRLARIN KURUMSAL DÜZENİ

Öncelikle Rus Ortodoks Kilisesi Tüzüğüne göre Rus Ortodoks manastırının tanımının yapılması önemlidir. Manastırların gündelik faaliyetleri ve ekonomik gelirleri hakkında bilgi edinmek yerinde olacaktır. Manastırların açılmasının şartları ve hangi durumlarda kapatıldığı ile ilgili hususlara bu bölümde değinilecektir. Bunun için de 2017 yılında yayımlanan Rus Ortodoks Kilisesi ve Kutsal Sinoda bağlı Piskoposlar Konseyi Manastırlar ve Manastırlar Yönetmeliği dikkate alınacak ve incelenecektir. Bu yönetmeliğe göre idari yönden manastırların nereye bağlı oldukları tespit edilirken hiyerarşi açısından çeşitleri de ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Bununla birlikte bazı manastırlar özel statüye sahip olurken bu özelliği nasıl aldıklarını tarihi süreç içerisindeki gelişimiyle birlikte vermek gerekir. Rus Ortodoks Kilisesi tüzüğü doğrultusunda manastır yönetimindeki hiyerarşi ile görev ve yetki alanları konusu da önemlidir. Buna ilave olarak Rus Ortodoksluğuna bağlı manastırların ve bu manastırlarda sürdürülen yaşamın bilinmesi gerekir. Bu çalışmanın sonucunda manastırlarda münzevi olarak yaşamını sürdürmek isteyenlerin ne gibi süreçlerden ve aşamalardan geçerek keşişlik unvanlarını aldıkları, manastırlarda nasıl bir hayat sürdürdükleri, ne gibi görevleri ve sorumluluklarının olduğu ortaya konulacaktır.

1. Rus Ortodoks Kilisesinde Manastır ve Manastırcılık

Rusya'da 988 yılında Hıristiyanlığın resmi din olarak kabul edilmesinin ardından 11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren manastırların ortaya çıkmaya başladığı bilgisine daha önce yer verilmiştir. Ancak 13. yüzyılda Moğol istilası Rus toplumunda ciddi değişikliklere yol açtığı için Rus Ortodoks manastırlarının da kökten değişmesine neden olmuştur. Peçerskiy başrahibi Aziz Feodosiy ile Rus manastır hayatına giren “*Studiyskiy Tüzüğü*” 14. yüzyılın ortalarına kadar Rus manastırcılık hayatında ana esas olarak kabul edilmiştir. Daha sonra ise Moskova Metropoliti Aleksiy ile Başrahip Aziz Sergiy

Radonejskiy öncülüğünde başlatılan Manastırlar reformu çerçevesinde “*Studiyskiy Tüzüğü*” yerini 5. yüzyılda Kudüs başrahibi Savva Osvyaşenniy’in oluşturmuş olduğu “*Kudüs Manastır Tüzüğü*”ne bırakmıştı. Bazı dönemlerde geçirilen reformlarla ve kurulan Kutsal Sinod’la birlikte Rus Ortodoks Kilisesi kendine özgü halini almış ve günümüzdeki Rus Ortodoks Manastırının Tüzüğünü ortaya çıkarmıştır. Bu çalışma, en son 2017 yılında yayımlanan Rus Ortodoks Kilisesi ve Kutsal Sinoda bağlı Piskoposlar Konseyi Manastırlar ve Manastırlar Yönetmeliği esas alınarak sürdürülmüştür.

a. Rus Ortodoks Manastırının Tanımı

Manastır tanımına geçmeden önce bir konuya açıklık getirmekte fayda vardır. Manastırlar ve kiliseler fiziki yapı olarak birbirinden farklılık arz etmektedir. Yapısal olarak birbirleriyle bağlantısı olmamakla birlikte manastırlar kurumsal ve hiyerarşi olarak tüm kiliselerin de bağlı oldukları Rus Ortodoks Kilisesi’ne bağlıdır. Ayrıca tüm manastırlarda inzivaya çekilen rahiplerin ibadet ettikleri yapı içinde kilise mevcuttur. Rus Ortodoks Kilisesi Tüzüğü Manastır bölümünün birinci maddesinde manastırı şöyle tanımlamıştır:

*“Manastır -manevi ve ahlaki gelişme ve Ortodoks inancının ortak itirafları için gönüllü olarak manastır yaşam tarzını seçen Ortodoks Hıristiyanlardan oluşan, erkek veya kadın topluluğunun yaşadığı ve faaliyet gösterdiği bir kilise kurumudur.”*³⁸⁹

Bu tanıma göre manastır kadın veya erkeğin manevi ve ahlaki yönden kemal ermek ve Hıristiyan doktrini uyarınca tanrıya yakınlaşarak ahlaki gelişimini tamamlamak maksadıyla Rus Ortodoks Kilisesi tarafından oluşturulan bir kilise kuruluşudur. Bu çerçevede Rus Ortodoks Kilisesi manastır açmak ve yönetmek gibi faaliyetleri kendi üzerine almakta ve sıkı tedbir uygulayarak manastırların oluşumunu izne tabi tutmaktadır.

Rus Ortodoks Kilisesi Manastır Tüzüğüne göre manastırların faaliyete geçebilmeleri için belli şartları taşımaları gerekmektedir. Öncelikle manastırlar Kutsal

³⁸⁹“Ustav Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi Glava XVIII. Monastiri / Ofitsialniye Dokumenti”, Resmi Website, <http://www.patriarchia.ru> (2017).

Havarilerin koymuş oldukları kurallara, Rus Ortodoks Kilisesinin kabul etmiş olduğu kutsal ekümenik konsillerin kararlarına, Ortodoks kilisesinin kutsal azizlerine ve kutsal babalarının getirmiş oldukları kurallarına sorgusuz tabi olmalıdırlar. İkinci olarak Rus Ortodoks Kilisesinin Tüzüğüne ve kurallarına uymalıdırlar. Üçüncü olarak Kutsal Sinod ve Piskoposluk Soborları ve Sinodunun aldığı kararlara uymayı taahhüd etmelidirler. Dördüncü olarak kurulacak olan manastır güncel hayat şartlarını da dikkate alarak Rus Ortodoks Kilisesinin geleneklerine uygun bir şekilde Manastır İç Tüzüğü'nü hazırlamak zorundadır. Beşinci olarak Manastırın Sivil Tüzüğü manastırın bulunduğu devletin kanunlarına ve anayasasına uygun olmalıdır. Son olarak yukarıda zikredilen şartların Rus Ortodok Kilisesi kutsal sinoduna onaylatılması gerekmektedir. Yukarıda bahsi geçen beş şartı yerine getirmeyen, Kutsal Sinod ve Kutsal Patriğin onayı olmadan açılan manastırlar gerek dini gerekse de Kilise tarafından kutsanmamakta ve illegal bir kuruluş olarak kabul edilmektedir.³⁹⁰

Son olarak şunu belirtmek gerekir ki her ne kadar Rus Ortodoks Kilisesi asketik yaşam biçimlerinin tamamını içine alan yerleşim yerlerini manastır olarak kabul ediyor olsa da yerleşim yerinin manastır tanımına uyması için bazı şartları yerine getiriyor olması beklenmektedir. Buna göre manastır, münzevi hayatı tercih ederek dünyadan soyutlanarak ibadet ve cinsel arzuların terbiye edilerek perhizle geçirmeyi göze alan kardeşler topluluğudur. Manastır, kendisini tanrıya adanmış ve ölümüne kadar sözünden dönmeyeceğine yeminli kardeşlerin oluşturduğu, başlarındaki başrahibi manevi babaları olarak kabul ettikleri ve ondan manevi olarak feyizlendikleri bir kurumdur. Manastır İğumeni yani başrahibi manastırın olmazsa olmazı olarak önemli bir figür kabul edilmektedir. Manastırın üzerinde etkisi ve yerkisi güçlü olmakla birlikte tüm faaliyetler onun gözetiminde ve etrafında dönmektedir. İlk dönem manastırcılığın kurucusu Aziz Basil'in öğütlerinde başrahibin önemi üzerinde durulduğu gibi sonradan kabul edilen Kutsal Sinodlarda da başrahibin kutsiyeti ve manastır üzerindeki otoritesi vurgulanmaktadır.³⁹¹ Dolayısıyla manastır, münzevi hayatı tercih etmiş keşişlerin manevi babaları etrafında toplanarak ondan dini ve manevi yönden eğitim aldıkları, zihinsel ve bedensel yönden perhize girerek ibadetle ve kilisenin müsaade ettiği ölçüde dünya işleri ile meşgul oldukları bir kilise kurumu olarak tanımlamak mümkündür.

³⁹⁰“Arhiyeriyskiy Sobor Prinyal Polojeniya Monostiryah i Monaşestvuyuşih”, Resmi Website, <http://www.patriarchia.ru> (2017).

³⁹¹L.V. Litvinova, “Monastır”, *Pravoslavnaya Entsiklopediya* (Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr “Pravoslavnaya Entsiklopediya”, 2017), 46/546.

b. Manastır Faaliyetleri ve Ekonomik Gelirleri

Manastırlar kuruluşlarından itibaren kendi kendilerini yönetmeleri, iktisadi ve mali bakımdan manastırları ayakta tutabilmeleri için önemli ticari kuruluşları vardır. Manastır kardeşliği manastırlara bağışlanan arazileri, binaları ve farklı atölyeleri işletmişlerdir. Devlet eliyle ya da zengin hamileri tarafından bağışlanan mülklere sahip manastırlar dönemin ekonomik olarak en güçlü kurumları haline gelmişlerdir. Manastır arazilerinin önemli bir kısmının yanı sıra manastırlara ait değirmenler, ticari dükkanları, iskeleler ve diğer devletten alınan hazine malları da kiraya verilerek manastırlara önemli bir gelir sağlamıştır. Manastırlar aynı zamanda ticaret ve sanayi ile uğraşmakta, faizle borç para vermekte ve bankalarda mevduatları bulunmaktadır. Neredeyse her manastırda özel olarak onurlandırılmış bir ikona ya da yerel bir azizin (genellikle manastırın kurucusu) kutsal emanetleri bulunmaktadır. Ayrıca manastırlarda bu emanetlerin bulunması demek manastıra çok sayıda hacının gelmesi, ilgi çekmek ve bağışda bulunulması demektir.³⁹²

Manastırlar kendilerine bağışlanan arazilerde pek çok ticari işletmeler kurmuşlardır. Manastırların sahip oldukları mülklerden elde ettikleri gelirlerde 19.-20. yüzyılın başlarına kadar ciddi miktarda artış gözlemlenmiştir. Özellikle 1861 yılından itibaren Rus Ortodoks manastırlarının yıllık gelirlerinde önemli artışlar olmuştur. Son dönemde yapılan çalışmalar artan rakamları ortaya koyduğu gibi gelirlerin öncelikli olarak hangi kalemlerden geldiğini de ortaya koymaktadır. 1861 yılında manastırların yıllık gelirleri 650 bin ruble civarında iken 1917 yılına gelindiğinde bu rakam 20 milyon rubleye ulaşmıştır. Manastırlar elde ettikleri gelirleri farklı ekonomik çevrelerde değerlendirmişlerdir. Büyük şehirlerde taşınmaz mülkler ve dükkanlar, geniş bahçeler, depolar, bankalarda senet tahvilleri ve yüksek faizli hesaplar manastır gelirlerinin aktarıldığı alanları oluşturmaktadır.³⁹³

Manastır kardeşliğinin ibate ve iâşesini temin eden manastırlar öncelikle mülklerinde sebze, tahıl ürünleri ve meyve yetiştiriciliği gibi işlerle meşgul olmuşlardır. Bağışlanan toprakların ekime elverişli olup olmadığı veya bağ ve bahçe ya da ekilir arazi statüsünde olup olmadığına bakılarak mülkler değerlendirilmiştir. Sebze

³⁹² V.L. Kolesnikova, “Ekonomičeskoye Sostoyaniye Jenskikh Monastrey Kurskoy i Tambovskoy Guberniy vo Vtoroy Polovine XIX-naçale XX vekov”, *Via În Tempore* 39/15 (236) (2016), 104.

³⁹³ Kolesnikova, “Ekonomičeskoye Sostoyaniye Jenskikh Monastrey Kurskoy i Tambovskoy Guberniy”, 103-107.

yetiştiriciliğinden çeşitli tahıl ürünlerine varana kadar manastırların pek çok tarım bitkilerini ürettikleri anlaşılmaktadır. Hayvancılık ile uğraşan pek çok manastır özellikle büyükbaş ve coğrafi şartlar elverdiği sürece at, koyun ve keçi gibi hayvanları beslemişlerdir. 18. yüzyıla ait manastır harcamaları defteri manastırların ekonomik gelirleri konusunda önemli veriler aktarmaktadır.³⁹⁴ Nerçinskiy Uspenskiy Manastırının büyük toprak gelirleri yanında 534 büyükbaş hayvanı, 440 koyun ve keçisi olduğu kaydedilmektedir. Bunun yanında manastırın iki tane balık avlama ve satış alanı bulunduğu bilinmektedir. Büyükbaş ve küçükbaşlardan elde edilen süt, peynir, yağ ve yakalanan balıklar manastırın iç ihtiyacı karşılandıktan sonra laik kesime de satışı yapıldığı bildirilmektedir. Manastırın bira mahzenleriyle birlikte geleneksel alkolsüz kvas içkisini üreten işletmelerin bulunduğu kaydedilmektedir.³⁹⁵

Tahıl ürünlerinin yanında balıkçılık, arıcılık ve hayvancılık ile de ilgilenen manastır işletmeleri elde ettikleri ürünlerin depolanması için büyük ambarlar inşa etmişlerdir. Manastırların tahlil defterleri ambarların büyüklüğü, depolarda tutulan malların kalitesi ve miktarı hakkında önemli veriler vermektedir. Ambarlarda tahıl ürünleri yanında şarap, manastırların kendi mahzenlerinde ürettikleri fiçı ve kilden yapılan kaplarda biralar, et ürünleri yanında kurutulmuş balık gibi önemli gıda malzemeleri depolanmıştır. Şeker, tuz ve biber gibi nadir bulunan baharat çeşitleri depolanmaktan ziyade yüksek rütbeli manastır misafirleri için özel sipariş edilerek temin edildiği kaydedilmiştir.³⁹⁶

Artan gelirler neticesinde yapılan ambar ve depoların korunması ve yönetimi konusunda da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Manastır ambarlarının korunması hususunda önemli literatür olduğu gibi ambar sorumluları seçim ile işe alınmaya başlanmıştır. Özellikle zengin bölgelerin depo sorumluları ve artan iş talepleri karşısında manastır yönetimleri tarafından seçim usulüne göre işe alınmalar olmuştur. Depo sorumlularında aranan şartlar belirlenerek onların dini yönden mümin ve toplum ahlakına uyan, ahlaklı, alkollü içkileri tüketerek sarhoş ve berduş gezmeyen gerektiği zaman deponun korunmasını üstlenebilecek sorumlu kişilerin olmasına özen

³⁹⁴ Barkina Anna Gennadyevna, “Prihodo-Rashodniye Knigi Sarovskogo Monastırya Vtoroy Polovini XIX Naçala XX vv. Kak İstoriçeskiy İstoçnik”, *Vestnik Çuvaşskogo Universiteta* 4 (2008), 7-11.

³⁹⁵ Kovaleva İrina Viktorovna, “Trapeza Nerçinskogo Uspenskogo Monastırya (Vostoçnoye Zabaykale) V Pervoy Polovine-Seredine XVIII v”, *Severnıy Region: Nauka, Obrazovaniya, kultura* 1 (37) (2018), 16.

³⁹⁶ Viktorovna, “Trapeza Nerçinskogo Uspenskogo Monastırya (Vostoçnoye Zabaykale) V Pervoy Polovine-Seredine XVIII v”, 15-17.

gösterilmiştir.³⁹⁷ Zira manastırların artan zenginliklerine karşı onları yağmalamak isteyenler de çok olmuştur. Özellikle yaklaşan Bolşevik devrimine doğru pek çok kilise yakılıp yıkıldığı gibi manastırlar yağmalanarak keşişler öldürülmüştür. Manastırların ilk olarak yağmalandıkları bölümü zengin gıda malzemeleri ile dolu ambarları ve depoları olmuştur.³⁹⁸

Rus Ortodoks Manastırları balıkçılık sektöründe de aktif rol almış ve Solovetskiy Manastırı gibi denize kıyısı bulunan manastırlar gemicilik ile ilgilenmişlerdir. Gemi ticareti, gemilerin kiralanması ve gemi yapımı gibi büyük sanayi gerektiren organizasyonları yönetmişlerdir. Beyaz Deniz adalarında 15. yüzyılın ilk yarısında kurulan Solovetsky Manastırı, yaşamında denizin belirleyici bir rol oynadığı Rusya'daki tek gerçek deniz manastırı olarak karşımıza çıkmaktadır. Manastırın iktisadi olarak ayakta kalabilmesi çok amaçlı ve çeşitli sayıda deniz aracı kullanımına bağlıdır. Bu nedenle sadece bir dizi gemiden değil, 16. yüzyılın ortasından 17. yüzyılın ortasına kadar olan refah döneminde Solovetskiy manastırının gemi filosundan bahsedilebilir. Manastır, deniz araçlarını satın alarak onarımını yapmış, nakliye ve ticaret amacıyla kullanmıştır. 17. yüzyılın 30'lu ve 40'lı yıllarının başlarındaki tahrir defterlerinin verilerine göre, manastırın 76 gemisinin bulunduğu ve bunların 23'ü büyük yük gemilerinden oluşmaktadır. 17. yüzyılın sonlarına ait verilere göre, manastırın deniz taşıtlarının depolanması ve faaliyetlerinin sağlanması için özel bir karasör servisi bulunmaktadır. Manastır gemilerin yapımını ve tamirini gerçekleştirmekte, depo hizmeti yanında kendi mülkündeki gemileri kiralamakta ve taşıma hizmeti vermektedir.³⁹⁹

Kadın manastırların gelirleri farklılık ve çeşitlilik göstermektedir. Manastırların sahip oldukları mülklerin kiraya verilmesi, ücretli okullar, tarım işlerinden gelen gelirler, rahibelerin manastırlarda ürettiikleri el işleri ürünler, ikonalar, kitap süslemeleri, mumlar ve rahibelerin gündelik işler için evlere gitmeleri manastır gelirlerini

³⁹⁷ Viktorovna, "Trapeza Nerçinskogo Uspenskogo Monastırya (Vostoçnoye Zabaykale) V Pervoy Polovine-Seredine XVIII v", 17.

³⁹⁸ Kolesnikova, "Ekonomičeskoye Sostoyaniye Jenskikh Monastırey Kurskoy i Tambovskoy Guberniy", 105.

³⁹⁹ Bogomazova Anastasiya Aleksandrovna, "Morskoy Flot Solovetskogo Monastırya v XVI v", *Vestnik Moskovskogo Universiteta. Seriya 8. İstoriya* 5 (2014), 3; Vasiliy osipoviç Klyuçevskiy, *Hozyaystvennaya Deyatelnost Solovetskogo Monastırya v Belomorskom Kraye* (Moskva: Universitetskaya Tipografiya, 1867); Nemçinov Dosifey, *Geografiçeskoye Opisaniye Stavropigialnogo Pervoklasnogo Monastırya i Drugih Podvedomih, Prihodskih Tserkvey i Podvoryev s Prisopokupleniyem Mnogih Tsarskih, Patriarşih i Drugih Znamenı* (Moskva: V Universitetskom Tipografii, 1836).

beslemiştir. Burada manastırların önemli gelirlerinden biri olan eğitim faaliyetleri devlet veya belediye yönetimi tarafından desteklenmiştir. 19-20. yüzyıllarda Tamb ve Kursk şehirlerinde kadın manastırları özellikle eğitim faaliyetleriyle öne çıkmışlardır. Ücretli eğitim faaliyetlerini yürüten manastırlar devletten destek görerek ciddi gelirler elde etmişlerdir. Araştırmacı Kolesnikova'ya göre Kursk ve Tamb şehirlerinde manastırların artan gelirleri sayesinde bölgede 1850 ve 1912 yılları arasında toplam 8 kadın manastırı ve 5 kadın topluluğu dernek kurulmuştur. Bu manastırların en önemli gelir kaynakları eğitim ücretleri dışında halktan gelen bağışlar oluşturmaktadır.⁴⁰⁰

c. Manastırları Açma ve Kapatma Kriterleri

Manastır tanımı başlığı altında Rus Ortodoks Kilisesi Manastır Tüzüğüne göre manastırların açılması ve faaliyete geçebilmeleri için belli şartları taşımaları gerektiği bilgisi verilmiştir. Bu bölümde ise manastırların hangi durumlarda kapatıldığına yer verilecektir.

Manastırların kapatılması Rus Ortodoks Kilisesi tarafından belli kurallar çerçevesinde kabul edilen bir olgudur. Altıncı Ekümenik Konsil ve Üçüncü İstanbul Konsilinde kabul edilen kurallar çerçevesinde kapatılan manastırlar hakkında günümüzde ciddi araştırmalar yapılmaktadır. 1945-1953 yılları arasında kapatılan Rus Ortodoks Kilisesine bağlı Moldova Sovyet Cumhuriyeti manastırları konumuz açısından ilginç örneklik teşkil etmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyet Moldovası'nda kapatılan manastırlar ve manastırlardan atılan keşişler konusunda tutulan müfettiş raporlarında yer alan gerekçeler arasında manastırın ve keşiş kardeşliğinin ahlaki yönden çöküşüne işaret etmektedir. Bu dönemin raporlarında keşişler arasında sarhoş ve berduş bir vaziyette gezme gerek erkek gerekse de kadın keşişler arasında zina edenlerin çoğalmas ve buna bağlı olarak manastır tarlaları ile bağlarının bakımsız kalarak büyük zararlar edilmesine pek çok kez rastlanmaktadır. Bu raporlar çerçevesinde shıması düşürülen keşişler olduğu gibi durumu kontrol edemeyip de manastırını kapatmak zorunda olan başrahipler de bulunmaktadır.⁴⁰¹

İkinci Dünya Savaşı sonrası kapatılan manastırlar konusunda öne çıkan konulardan biri keşişlerdeki ahlaki yozlaşmaya işaret etmektedir. Örneğin Rus Ortodoks

⁴⁰⁰ Kolesnikova, "Ekonomičeskoye Sostoyaniye Jenskikh Monastirey Kurskoy i Tambovskoy Guberniy", 104.

⁴⁰¹V.A. Sodol, "Uprazdneniye Pravoslavnih Monastirey MSSR v 1945-1953 gg. Rol Vnutritserkovnih Faktorov", *Vestnik Rossiyskogo Universiteta Drujbi Narodov. Seriya İstoriya Rossii* 5 (2009), 245-250.

Kilisesine bağı Moldova manastırları ahlaki yozlaşmanın en çok yaşandığı yerlerden birine dönüşmüşlerdir. Moldova'daki kadın manastırlarının rahibeleri ordu mensupları ile zina ederek askerlerle metres hayatı yaşayarak manastırların adının kötüye kullanılmasına sebep olmuşlardır. Bundan dolayı 1945-1953 yılları arasında Moldova'da bulunan 23 manastırdan 9 tanesi kapatılmıştır.⁴⁰²

Manastırların kapatılması konusunda Ginkulovskiy Manastırının kapatılması bölge piskoposu Nektari'nin raporu konumuz açısından önemi haiz bir rapor olarak karşımıza çıkmaktadır. Piskopos Nektari raporunu şöyle özetlemektedir:

“Manastır konusunda ek bir araştırma yapılmasını emrettim ve şu sonuca vardım: Manastır binaları, konutları ve konut dışındaki yerler büyük bir ıssızlık içinde... Manastırda üzüm bahçesi ve sebze bahçesine ek olarak 15 hektarlık ekilebilir arazisi bulunmaktadır. Ancak çalışabilecek durumda olan kardeşlerin sayısının az olması nedeniyle, manastır bu araziye haklı olarak işletemiyor... Bu yılın 15 Ağustos'undan itibaren manastır kasasında borçlar dışında tek bir rublesi bile yok... 1947'de Ginkulskiy Manastırı başrahibi kendisine emanet edilen manastırın Gerbovetskiy Manastırı ile birleştirilmesi için dilekçe vererek böyle bir talebin nedenlerini şöyle belirtmiş: 1) Manastırda ikamet eden kardeşlerin azalması; 2) Manastır arazisinin, bahçesinin ve bağının kendi başına yetiştirmenin imkânsızlığı; 3) Manastırın acil onarım gerektiren konut binalarının restorasyonu için fon eksikliği; 4) Manastırı kendi başlarına terk eden ve manastırın yaşam kurallarına tamamen itaatsizlik eden manastır kardeşlerinin ahlaki yozlaşması.

Manastır kardeşlerinin bazı üyelerinin sarhoşluğu ve sefahati, inananlar için ortadan kaldırılamaz bir kötülük ve ayartmaya dönüştü... Gerçekten de, 1949'dan 1950'ye kadar olan dönemde çeşitli nedenlerle Ginkul Manastırı'ndan 20 kişi ayrılmış ve bugün manastırda 11'i 50 yaşın üzerinde olmak üzere 23 kişi kalmıştır. Ayrıca 1945'ten 1949'a kadar olan dönemde 7 nastoyatel/rektör, 1949'dan günümüze kadar ise 4 rektör değiştirilmiştir.”⁴⁰³

Rus Ortodoks Kilisesi Tüzüğü, 2017 Manastırlar Kararnamesi'ne göre kapatılan manastırlar Tüzüğün verdiği bütün hukuki ve toplumsal haklardan mahrum

⁴⁰²Sodol, “Uprazdneniye Pravoslavniñ Monastirey MSSR v 1945-1953 gg.”, 247.

⁴⁰³Sodol, “Uprazdneniye Pravoslavniñ Monastirey MSSR v 1945-1953 gg.”, 248-249.

bırakılmaktadır. Buna göre kapatılan veya kendisini feshederek varlığına son verilen manastırların hukuki hakları alındığı gibi manastırların mülkleri Rus Ortodoks Kilisesi bünyesine dâhil edilmiştir.

“Bir manastırın Rus Ortodoks Kilisesi’nin hiyerarşik yapısından ve yetki alanından çıkması durumunda, manastırın Rus Ortodoks Kilisesi’nin dini örgütü olarak faaliyeti sona erer ve mülkiyet esasına göre manastıra ait olan mülkiyet hakkından mahrum kalır. Rus Ortodoks Kilisesi’nin ismini ve sembollerini kullanma hakkının yanı sıra diğer yasal işlemlerden men edilir.”⁴⁰⁴

Rus Ortodoks Kilisesi tüzüğüne göre bir manastırın Rus Ortodoks Kilisesi’nin verdiği yetki alanından çıkması durumunda tüm faaliyetleri sona erdiği gibi başta kurumun sembolünü kullanma hakkı olmak üzere tüm yasal haklardan mahrum kaldığı bildirilmektedir.

2. Bağlılık ve Hiyerarşi Yönünden Manastırlar

Rus Ortodoks Manastırlarının idari yönden bağlı oldukları kuruluşlar kendi içinde farklılık göstermektedir. Mevcut şartlarda Rus Ortodoks Kilisesi Tüzüğü manastırları üç ayrı idari kategoride sınıflandırarak faaliyet sınırlarını belirlemiştir. Bu bağlamda Rus Ortodoks Kilisesi ve Kutsal Sinoda bağlı Piskoposlar Konseyi Manastırlar ve Manastırlar Yönetmeliği 2017 yılında bağlılık ve hiyerarşi yönünden 3 tip manastır tespit ederek kurulda onaylamıştır.⁴⁰⁵ Buna göre tespit edilen bu manastırları ele alarak kendi başlıkları altında açıklamaya çalışacağız.

a. Stavropigiya Manastırları (Stauropegion)

Rus manastır sisteminin en eskileri olma özelliğini haiz Stavropigiya (Stauropegia) manastırları bizzat Rusya Patriği tarafından yönetilmekte olup diğer manastırlara nazaran bağımsız özellik taşımaktadır. Stavropigiya Manastırları bölge

⁴⁰⁴“Arhiyeriyskiy Sobor” (2017).

⁴⁰⁵“Arhiyeriyskiy Sobor” (2017).

Patrikliği yerine Kutsal Sinod ve Kutsal Patrik tarafından yönetilmektedir. Eski Yunanca iki sözcüğün (Stauvro-haç ve pegia-dikiyorum) birleşiminden türetilen bu kavram haç dikmek anlamına gelmekte olup manastırın özel haçına dolayısıyla da manastırın bağımsızlığına işaret etmektedir.⁴⁰⁶ Stavropigiya Manastırı statüsüne sahip manastırlar çok olmamakla birlikte 19. yüzyılın sonlarına doğru varlığını devam ettiren sadece 7 tanesini tespit etmek mümkündür. Solovetskiy, Novospaskiy, Voskresenskiy (Novo İyerusalimskiy) Simonov, Donskoy, Spasoyakovlevskiy ve Zaikonospaskiy Manastırları varlıklarını sürdürmeyi başaran manastırlardır. Günümüze gelindiğinde ise Stavropigiya Manastırlarının sayısının arttığını görmek mümkündür. 20 Aralık 2023 tarihli Tüm Rusya ve Moskova Patriği Kiril’in yılsonu raporunda bu sayı 36 manastıra çıkmıştır. Bu manastırların 17’si erkek 19’u ise kadın manastırlarıdır.⁴⁰⁷ Bu manastırlar Moskova Sinod’una ve Kutsal Sinodundan direkt yetki almış olmakla birlikte Piskoposluk yönetiminden bağımsız hareket alanlarına sahiptirler.⁴⁰⁸

2017 yılında kabul edilen Rusya Piskoposlar Konseyi Manastırlar ve Manastırlar Yönetmeliği Stavropigiya tipi manastırları aşağıda verildiği şekilde tanımlamıştır:

*“Tüm Rusya ve Moskova Kutsal Patriği ve Kutsal Sinod tarafından atanan başrahip, kadın manastırları için başrahibe aracılığı ile doğrudan kanonik olarak yönetilen manastırlardır. Stavropigiya manastırlarından, iç görkem ve dış ihtişamın bir modeli olması beklenir ve diğer tüm manastırlara örnek teşkil eder.”*⁴⁰⁹

Stavrapigiya manastırları Tüm Rusya ve Moskova Kutsal Patrikliği ve Kutsal Sinoda doğrudan bağlı olmakla birlikte iç ve dış görünüşleriyle diğer manastırlara model olması gerekmektedir.

⁴⁰⁶“Stavropigialniye Monastiri”, *Ensiklopedičeskiy Slovar*, ed. F.A. Brokgauz - İ.A. Yefron (Sanktpeterburg: Tipo-Litografiya İ.A. Yefrona, 1900), 31/388.

⁴⁰⁷“Doklad Svyateyşego Patriarha Kirilla na Yeparhialnom Sobranii g. Moskvi (20 Aralık 2023)”, <http://www.patriarchia.ru> (Erişim 02 Ocak 2024).

⁴⁰⁸“Stavropigialniye Monastiri”, 31/388.

⁴⁰⁹“Arhiyeriyskiy Sobor” (2017). Bu madde 2 Aralık 2017 yılında kabul edilen Rus Ortodoks Kilisesi Tüzüğü tarafından onaylanmaktadır. Bkz. “Ustav RPTS Glava XVIII. Monastiri” (2017).

b. Piskoposluğa Bağlı Manastırlar

Bölgesel Piskoposluğa bağlı manastırlar piskoposluğun idaresi ve bölge piskoposluk sinodu tarafından idare edilmektedirler. Bu Manastırlar direkt bölge piskoposluğuna bağlıdırlar ve bölge piskoposunun atadığı başrahip tarafından yönetilirler.

2017 yılında kabul edilen Rusya Piskoposlar Konseyi Manastırlar ve Manastırlar Yönetmeliği Piskoposluğa Bağlı Manastırları aşağıda verildiği şekilde tanımlamıştır:

“Bu tür manastırlar piskoposluğa bağlıdır ve doğrudan piskoposun yönetimindedir.”⁴¹⁰

Her piskoposluğun kendi bölgesinde bulunan manastırlar doğrudan piskoposluğa bağlı olup piskoposun idari yönetimi altında faaliyetlerini yürütmektedirler.

c. Stavropigiya Manastırlara Bağlı Manastırlar

Stavropigiya Manastırları kendilerine bağlı şube veya merkez manastır tarafından yönetilen manastırlar açma ve yönetme hakkına sahiptirler. Rusya’da pek çok manastır köklü ve zengin Stavropigiya manastırları tarafından yönetilmektedir.

2017 yılında kabul edilen Rusya Piskoposlar Konseyi Manastırlar ve Manastırlar Yönetmeliği Piskoposluğa Bağlı Manastırları aşağıda verildiği şekilde tanımlamıştır:

“Patrik'in kanonik idaresi altındadırlar. Özel dekanlık ve iyi organize edilmiş ekonomik faaliyetlerle öne çıkan Stavropegiya statüsüne sahip manastırlar tarafından kurulurlar. Manastırın yönetimi Stavropegiya manastırı yönetimi tarafından atanan papaza aittir. Manastırın başrahibi, Stavropegiya manastırının Patriği ve manastırca atanan naibe tabidir ve onların emirleri doğrultusunda yönlendirilir.”⁴¹¹

⁴¹⁰“Arhiyeriyskiy Sobor” (2017). Bu madde 2 Aralık 2017 yılında Rus Ortodoks Kilisesi Tüzüğü tarafından onaylanmaktadır. Bkz. “Ustav RPTS Glava XVIII. Monastiri” (2017).

⁴¹¹“Arhiyeriyskiy Sobor” (2017). Bu madde 2 Aralık 2017 yılında Rus Ortodoks Kilisesi Tüzüğü tarafından onaylanmaktadır. Bkz. “Ustav RPTS Glava XVIII. Monastiri” (2017).

Stavropigiya Manastırları statüsündeki manastırlar ekonomik açıdan iyi durumda olduğundan kendilerine bağlı farklı bölgelerdeki şube veya merkez manastırların her türlü ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar.

3. Rus Ortodoksluğunda Manastır Çeşitleri

Rus Ortodoks Kilisesine bağlı birçok manastır çeşidine rastlamak mümkündür. Bunlar Külliye Tipi Manastırlar (Lavra), Hücre Tipi Manastırlar (Skite), Yurt Tipi Manastırlar (Kinoviya), Çöl Tipi Manastırlar (Pustın) ve Avlu Tipi Manastırları (Podvorye) isimleriyle bilinmektedir. Bunlarla birlikte Çift Yaşam Manastırları veya Kadın-Erkek Ortak Manastır ile Sütuncular ya da Sütun Keşişleri olarak bilinen manastırları da sayabiliriz. Bu manastırları yapıları itibarıyla kıyaslanarak tarihi süreçleriyle birlikte ele alınacaktır.

a. Külliye Tipi Manastırlar (Lavra)

Külliye tipi manastırlar yapı itibarıyla büyük ve kalabalık olmalarından dolayı Lavra denilmektedir. Yunanca kökenli “*lavra*” kelimesi yalın anlamıyla dar sokak, şehir caddesi veya şehir geçidi anlamına gelmektedir. Kelime anlam genişlemesine uğrayarak özel mülkiyet alanı, etrafı duvarla çevrili özel alan ve yerleşim yeri gibi anlamlar kazanmıştır.⁴¹² 4. yüzyıldan itibaren Filistin merkezli manastırların inşa edilmesinden sonra lavra kelimesi “*kalabalık yerleşim yeri*” anlamını kazanmıştır.⁴¹³ Bu anlamdan da anlaşıldığı gibi manastır tipi olan Lavra’lar yurt özelliğine sahip manastırlardandır. İlk Lavra Filistinli münzevi Aziz Hariton (Chariton) tarafından 323-330 yıllarında Filistin çölünde bulunan Vadi Kelt’teki Fara yerleşkesinde kurulmuştur. Yurt özelliğini taşıyan Lavra’nın keşiş hücreleri mağaraların yanlarında yapılmıştır. 6. yüzyıla kadar ayakta kalan Fara Lavra’sı dönemin Pers akınlarının baskınlarına uğrayarak yağmalanmış ve harap edilmiştir. Pers yıkımından sonra terk edilen Filistin Fara Lavrası ancak 20. yüzyıla gelindiğinde Rus Ortodoks Kilisesi Kuruluşunun yurtdışındaki temsilciliği tarafından onararak lavranın kalıntılarının bulunduğu yerde yeni bir Skit/hücre

⁴¹²“Lavra”, *Ensiklopedičeskiy Slovar*, ed. F.A. Brokgauz - İ.A. Yefron (Sanktpeterburg: Tipo-Litografiya İ.A. Yefrona, 1896), 17/211.

⁴¹³*Polniy Pravoslavniy Bogoslovskiy Entsiklopedičeskiy Slovar*, “Lavra” (Sanktpeterburg: Tipografiya P.P. Soykina, 1912).

manastırı inşa edilmiştir. Lavralar 4. yüzyıldan itibaren dünyanın çeşitli yerlerine Balkanlar başta olmak üzere Yunanistan, Sırbistan, Polonya Gürcistan, Ukrayna ve Rusya’da yayılarak varlığını devam ettirmiştir. Fakat bu yayılma manastırlara fazla etki edememiştir. Dolayısıyla bu bölgelerde çok az Lavra türü manastırlar kurulmuştur.⁴¹⁴

Rus Ortodoks Kilisesine bağlı Lavra ismi taşıyan 5 erkek manastır bulunmaktadır. Bunlardan ikisi Rusya’da üç tanesi ise Ukrayna’da bulunmaktadır.⁴¹⁵ Rus Ortodoks Kilisesine Lavra türü manastırlarının girişi 17. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Lavra genel manastırlar için Rusya’da sık kullanılan bir kavram olmakla beraber resmi olarak ilk defa Peçerskiy manastırı için kullanılmış ve bu 1688 yılında kayıt altına alınmıştır. Peçerskiy Manastırına neden Lavra denildiği açık olmamakla birlikte tarihçi Golubinskiy’e göre belli dönemlerde zenginleşen ve büyüyen Rus manastırları kendilerini yüceltmek ve küçük manastırlar arasına mesafe koymak adına kendilerine lavra demeyi tercih etmişlerdir. Bu yorumdan anlaşıldığına göre 17. yüzyıla kadar Rus manastırlarının zengin ve külliye şeklini alan manastırlar kendilerine Lavra demişlerdir. Fakat burada dini uygulama olarak kendilerini diğer manastırlardan nasıl ayırdıklarına dair yorum yapılmamaktadır. Dolayısıyla lavra kelimesi manastırın muadili olarak kullanılmıştır.⁴¹⁶

Peçerskiy Manastırının Lavra olarak kayıtlarda görünmesi 1688 yılına ait bir belgede rastlanmaktadır. 18 Nisan 1688 tarihli Tüm Rusya ve Moskova Patriği İoakim’in Peçerskiy Manastırına gönderdiği mektupta manastırdan lavra olarak bahsedilmektedir. Metinde Moskova Patriği İoakim Peçerskiy manastırından lavra olarak söz etmiş olsa da onu manastırdan ayıran özelliğine vurgu yapılmamaktadır.⁴¹⁷ İkinci önemli kayıt 1744 yılına ait bir belgedir. Bu belge ilk defa bir manastırın lavra olarak adlandırılmasının resmi kaydı olma özelliğine sahiptir. Rus Çarıçesi II. Katerina’nın Senatoya gönderdiği kararda Troitsa Sergiyevskiy Manastırının isminin 8 Haziran 1744 tarihi itibarıyla Troitsa Sergiyevskiy Lavrası olarak değiştirilmesini ve bu tarihten itibaren manastır ile yazışmalarda Lavra isminin kullanılmasını

⁴¹⁴Ye.V. Tkaçyov, “Lavra”, *Pravoslavnaya Entsiklopediya* (Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr “Pravoslavnaya Entsiklopediya”, 2015), 39/550.

⁴¹⁵Tkaçyov, “Lavra”, 39/558.

⁴¹⁶Ye. Golubinskiy, *Prepodobnyy Sergiy Radonejskiy i Sozdanaya İm Troitskaya Lavra. Jineopisaniye Prepodobnogo Sergiya i Putovoditel Po Lavre* (Moskva: 2. Tipografiya O.İ. Snegirev, 1892), 122-123.

⁴¹⁷PSZRİ 02, 2/921-929.

buyurmaktadır.⁴¹⁸ Fakat bu belgede ilk belgede olduğu gibi manastır ile lavra'nın ayrımı yapılmamakta ve isim değişikliğinin nedeni belirtilmemektedir.

2017 yılında kabul edilen Rusya Piskoposlar Konseyi Manastırlar ve Manastırlar Yönetmeliği Lavra tipi Manastırları ancak Kutsal Sinod'un iznine ve kararına bağlamıştır. Piskoposlar Konseyi Rusya Federasyonu'nda 2017 yılı itibarıyla 4 Lavra'dan söz etmiştir: bunlar Svyatoy Troitsa Sergiyev Lavrası, Aleksandır Nevskiy Lavrası, Poçayevskiy Lavrası ve Uspenskiy Svyatogorskiy Lavrasıdır. Ayrıca Lavra adını alabilmek için Stavropigiya ve Piskoposluğa bağlı manastır olma şartı bulunmaktadır.⁴¹⁹

b. Hücre Tipi Manastırlar (Skit/Keli)

Hücre tipi manastırlar toplu yaşam alanları sağlamakla birlikte her keşişin kendi hücreleri olan manastır tiplerini kapsamaktadır. Bu manastırlarda keşişler bireysel münzevi hayat yaşamakta ve sadece dua esnasında bir araya gelmektedirler.⁴²⁰ Hücre tipi manastırlara yabancıların kesin olarak girmesi yasak bölge olarak tasarlandığı gibi Skit yönetimi Skit başrahibi tarafından idare edilmektedir. Hücre tipi manastır başrahibi hücre tipi manastırın bağlı bulunduğu manastırın başrahibine bağlıdır. Rusya'da hücre tipi manastırlar rahip Nil Sorskiy (d.1433-ö.1508) tarafından getirilmiştir. Nil Sorskiy öncelikle din adamı ve keşiş olmayan laik kesimden insanların manastırlara girişini yasaklamak istese de başaramamıştır. Keşişlere dünyevi hayatın getirdiği müdahaleleri engelleyebilmek için hücre tipi manastır çeşidini ortaya atmıştır. Bu tip manastırlara kabul edilen münzevi halkla irtibatını tamamen koparabilmektedir.

Hücre tipi (Skit) manastırlarının en önemli özelliği bu manastırlarda keşişliğe geçiş ritüellerinin yapılmıyor olmasıdır. Yani daha önce Yurt tipi manastırlarda keşişlik aşamalarından geçmiş olanlar kabul edilmektedir. Hücre tipi (Skit) manastıra keşişlik yemini etmiş olanlar gelmektedir. Dolayısıyla hücre tipi manastırlara farklı manastırlardan sessiz yaşam sürmek isteyen, münzevilik hayatını daha da

⁴¹⁸*Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii 12* (Moskva: II. OSYİVK, 1830), 12/134.

⁴¹⁹“Arhiyeriyskiy Sobor” (2017).

⁴²⁰Litvinova, “Monastır”, 46/549.

derinleştirmek isteyen keşişleri kabul etmektedir.⁴²¹ Rusya'ya Skit tipi manastırcılığı getiren Nil Sorskiy ve onun inşa ettiği hücre tipi manastırların kendine özgü iç işleyişi vardır. Nil Skorskiy hücre tipi manastırlarda keşişlik kabul töreni hiç düzenlemediği gibi sadece farklı manastırlardan münzevi hayatı tercih eden keşişleri buraya kabul etmiştir.⁴²²

2017 yılında kabul edilen Rusya Piskoposlar Konseyi Manastırlar ve Manastırlar Yönetmeliği iki tip Hücre/Skit manastırını kabul etmiştir. Bunlar yurt hücre ve münzevi hücre tipleridir. Bu iki tip hücre manastırı özel manastır iç tüzüğünü hazırlayabildiği gibi tüzüğün onayı Kutsal Sinoda aittir. 2017 yılı manastırlar yönetmeliğine göre hücre tipi manastırlar şöyle tanımlanmıştır:

“İçyapısı itibarıyla bu manastır, ortak ibadet, ortak yemekler, ortak emek ve mülkiyet ile kenobitik bir manastıra benzer. Böyle bir manastır, az sayıda kardeşi olması, uzak konumu ve iç ve ayinsel yaşam için daha katı düzenlemeler açısından manastırdan farklıdır.”

“Özel bir hücrede her keşiş, başrahip tarafından kendisi için belirlenen kurallara göre kendi hüccesinde yaşar. Manastırda bir kilise varsa, kardeşler ortak dua ve ibadet için orada toplanırlar. Kilisenin yokluğunda, manastırın kardeşleri kilise duasına katılmak ve Mesih'in Kutsal Gizemleri ile ilgili birliğe katılmak için manastıra gelirler.”⁴²³

c. Yurt Tipi Manastırlar (Kinoviya/Obşejitilstvo)

Kinoviya (Kenobitik) yunanca kökenli cemiyet ve yaşam kelimelerinin birleşiminden türetilmiştir.⁴²⁴ Yurt tipi manastırlara Rusça Obşejitiya denilmektedir. Manastırcılık terimi olarak toplu yaşam ya da yurt manastırcılığı anlamına gelmektedir. Yurt manastırcılık geleneği 4. yüzyılda Mısırlı keşiş Aziz Pachomius (d. 292 - ö.346)

⁴²¹Yelena Belyakova, “Skitskoye Jitiye Na Rusi”, *Solovetskoye More İstoriko Literaturniy Almanah* 14 (2015), 41.

⁴²²G.M. Prohorov (ed.), *Prepodobniye Nil Sorskiy i İnnokentiy Komelskiy Soçineniya* (Sanktpeterburg: İzdatelstov Olega Abışko, 2008), 393-398.

⁴²³“Arhiyeriyskiy Sobor” (2017).

⁴²⁴İ.İ. Sokolov, “Kinoviya”, *Bogoslovskaya Entsiklopediya* (Sanktpeterburg: İzdaniye Priyemnikov Professora A.P. Lopuhina, 1909), 10/3.

tarafından kurulmuştur.⁴²⁵ Rus Ortodoks Manastır geleneğine yurt tipi manastırlar Peçerskiy başrahibi Aziz Feodosiy (d.1008-ö.1074) tarafından getirilmiştir. Aziz Feodosiy Studit Tüzüğüne göre manastır kurallarını belirleyerek yurt manastırcılığının Kiev Rusya'sındaki temellerini atmıştır.⁴²⁶14. yüzyılda Aziz Sergiy tarafından gerçekleştirilen reform çerçevesinde manastırlardaki yurt yaşamı da değişim geçirerek evrilmiştir. 14. yüzyıla kadar Rusya'da çok az rastlanan bu tip manastırlar Aziz Sergiy ve öğrencilerinin misyonerlik faaliyetleri neticesinde dönüşerek çoğalmışlardır.⁴²⁷

Manastır yurduna yerleşme öncelikle gönüllülük esasına dayanmaktadır. Yurda yerleşen keşişler başrahibin etrafında toplanarak onun maneviyatından feyizlenerek itaati altında yaşarlar. Başrahip dini hayatı belirlediği gibi manastırın idari işleri de ona aittir. Burada barınan keşişler ortak zaman çizelgesi ile iş bölümü gibi ortak yemek ve ortak ibadet alanlarına sahiptirler. Buradaki keşişlerin özel eşyaları yoktur. Kullanılan bütün eşyalar ortak ve kardeşliğe aittir. Yurtta her şey ortak olduğu gibi ibadet ve çalışma grup halinde gerçekleşmektedir.⁴²⁸

2017 yılında kabul edilen Rusya Piskoposlar Konseyi Manastırlar ve Manastırlar Yönetmeliği Yurt Manastırcılığını aşağıda verildiği şekilde tanımlamıştır:

*“Yurt Manastırı, gönüllü olarak bir araya getirilmiş Efharistiya keşiş topluluğudur. Birlik ruhu ile kardeşler arasındaki evanjelik sevgi ve başrahibe itaat yurt yaşamının ayrılmaz ve temel bir işaretidir. Bir manastır topluluğu, ortak günlük ibadet hizmetleri ve İlahi Ayin'e ortak katılım, ortak bir yaşam yeri, ortak bir yemek, ortak mülk ve manastır topluluğunun her üyesi için ömür boyu bakım ile karakterize edilir.”*⁴²⁹

Bu tanımlamadan anlaşıldığı gibi tüm ibadet ve çalışmalar grup halinde ortak olarak gerçekleşmektedir. Ancak Yurt tipi manastırlara keşişler her ne kadar gönüllü olarak kabul edilseler bile yurdun kendi çizelgeleri doğrultusunda her şey ortak olduğundan izin ve hastalık gibi özel durumlar dışında herkesin ortak hareket etme zorunluluğu vardır. Ortak hareket etme konusunda kurucu Aziz Feodosiy'nin asıl

⁴²⁵Cüneyt Yeşil - Canan Seyfeli, “Pachomius: Sistemli Kenobitik Yaşamın ve Hıristiyan Manastır Geleneğinin Kurucusu”, *Bahkesir İlahiyat Dergisi* 17 (29 Haziran 2023), 52.

⁴²⁶Sokolov, “Kinoviya”, 10/4; Podskalsky, *Hristianstvo i Bogoslovskaya Literatura*, 89.

⁴²⁷Bulgakov, *Oçerk İstorii Russkoy Tserkvi*, 179.

⁴²⁸Litvinova, “Monastır”, 46/549.

⁴²⁹“Arhiyeriyskiy Sobor” (2017).

düşüncesi bir amaç uğruna birlikte hareket eden keşişler topluluğu ortaya çıkarmak olduğu anlaşılmaktadır.

d. Çöl Tipi Manastırlar (Pustın/Anahoret)

Ruşadaki Pustınya kelimesinden türetilen pustın çöl anlamına gelmektedir. İsmi buradan alan çöl tipi manastırların şehirlerden uzak yerlerde kurulduğu bilinmektedir. Manastırcılık geleneğinde münzevi hayatı tercih eden keşişlerin tek başlarına tecrit hayatı yaşadıkları manastır hücrelerine çöl tipi/pustın denilmektedir. Rus Ortodoksluğunda çöl tipi münzevilüğünün kurucusu ve ilk manastır Peçerskiy'nin kurucusu olarak kabul edilen Aziz Antony Peçerskiy'dir. Günümüzde pustın sıkça manastır karşılığı olarak da kullanılmaktadır.⁴³⁰

2017 yılında kabul edilen Manastırlar Yönetmeliği çöl tipi manastırları şöyle tanımlamaktadır:

“Bir kenobit manastırında testi geçen, manastır işinde onaylanan, gerekli manevi deneyimi edinmiş ve aşırı perhiz ve dua becerilerini gerçekleştirmek için daha fazla yalnızlık arzulayan bir keşiş, manastırın manevi konseyinin kutsamasını alabilir; diğer kardeşlerden biraz uzakta yaşamak için başrahip tarafından kabul edilebilir. Böyle bir keşiş, manastırın bir sakini olarak kalırken ve başrahabin itaatini sürdürürken genel manastır işlerinden kurtulur.”⁴³¹

Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre genelde yaşlı keşişlere inzivaya çekilmesi için Başrahipler tarafından izin verilirken genç keşişler inzivaya çekilmek istediğinde onları bu isteğinden vazgeçirerek manastır işlerinde çalışma yapmalarını tavsiye edildiği görülmektedir.

e. Avlu Tipi Manastırlar (Podvorye)

Podvorye bahçeli avlu anlamına gelmektedir. Avlu tipi (Podvorye) manastırlar büyük manastırların yan kuruluşları olarak kabul edilmektedir. Manastırlara bitişik olarak inşa edilebilecekleri gibi manastırlardan uzakta farklı bölgelerde hatta değişik

⁴³⁰Litvinova, “Monastır”, 46/550.

⁴³¹“Arhiyeriyskiy Sobor” (2017).

ülkelerin sınırları içinde manastıra bağlı bir şekilde inşa edilebilmektedirler. Manastır avlularının kurulma amacı manastırların ve manastır keşişlerinin gündelik hayatlarındaki gereksinimlerini ve ihtiyaçlarını karşılamak olmuştur. Dolayısıyla manastır avluları kapsamında tarım yapıldığı gibi ikon, kilise ve manastır ibadetlerinde kullanılması için mum üretimi yanında manastır için bağış toplama faaliyetleri de yapılmaktadır. Manastır avlularının ticari gelirleri çok olmakla birlikte kendi bağımsız alanına sahip kuruluş değildir. Avlu tipi manastırlar mutlaka bir manastıra bağlıdır. Bağlı oldukları manastır piskoposu ve başrahibine bağlı bir şekilde faaliyet göstermektedir. İbadetlerde bağlı bulunduğu manastır piskoposunun ve başrahibinin adının anılması yanında avlu farklı bölgede yer alıyor ise oranın piskoposunun da adını anmak zorundadır.⁴³²

Manastır avlularının bir diğer özelliği hac yolları üzerinde kurulmuş ve gelen hacılara barınma ve beslenme hizmeti sağlamakla mükellef olmalarıdır. Bu tür avlular Rus Ortodoks Kilisesine bağlı manastırların kutsal toprakları ziyaret amaçlı yola çıkan mensuplarına yolculuk esnasında kolaylık sağlamak amacı gütmektedir. Hac yollarındaki manastır avlularında hacıların ibadeti için kilise, yıkanabilmeleri ve barınabilmeleri için yurt, hasta olanlara bakması için doktor ve sıcak yemek hizmetleri verilmektedir.⁴³³ Manastır avluları misyonerlik faaliyetleri için de kullanılmıştır. Kafkasya'da yayılan manastır avluları savaş bölgesinden getirilen yaralı askerlere barınma, tedavi ve sıcak yemek hizmeti verdikleri gibi bölge halklarına yönelik misyonerlik faaliyetlerinde de etkin rol üstlenmişlerdir. Svyato Mihaylovskiy Manastırına bağlı avlu, Rusya'nın 19. yüzyılda Kafkasya'ya yönelik işgal faaliyetlerinde önemli roller üstlenmiştir.⁴³⁴

Rusya'nın farklı bölgelerinde bulunan manastır avluları Ortodoks inancının yayıldığı Filistin, Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ile Türkiye gibi bölgelerde bulunmaktadır. Bu avlulardan biri İstanbul'da bulunmaktadır. İstanbul'daki Athos Rus Aziz Panteleimon Manastırı'nın Bileşimi Rus hacıların kutsal topraklara hac

⁴³²Vladislav Tsipin, "Podvorye", *Pravoslavnyaya Entsiklopediya* (Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr "Pravoslavnyaya Entsiklopediya", 2020), 57/33-34.

⁴³³Dusenko S.V. - Şunina Ye.V., "Sredstva Razmeşeniya Dlya Palomnikov: İstoriya i Sovremennost", *Sovremenniy Problemy Servisa i Turizmaa* 4 (2009), 56-63.

⁴³⁴Burıkina Vasilyevna - Larisa Dmitriyevna, "Deyatelnost Svyato Mihaylovskogo Monastırıya v Zerkale Missionerskogo Slujeniya na Severnom Kavkaze v 70-ye gg. XIX v-Naçale XX v", *Vestnik Adigeyskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Seriya: Regionovedeniye* 3 (264) (2020), 35-43.

vazifelerini yerine getirmelerine kolaylık sağlamak amacıyla 1873 yılında inşa edilmiştir. Manastır avlusu Rus Ortodoks Kilisesine ait Aynoroz Dağında bulunan Aziz Panteleimon Manastırına bağlı olarak faaliyet göstermektedir.⁴³⁵ Manastır avlusu günlük dualarını Rusça ve Türkçe dillerinde yapmakta, Pazar günleri ayın sonrası çocuklar için eğitim faaliyetleri yürütmektedir.⁴³⁶

Yurt dışında faaliyet gösteren manastır avluları sadece hacılara yardım etmek amacı taşımamaktadır. Avlular belli dönemlerde Rus Ortodoks mensuplarını bir arada tutma ve onları Rus kültürü etrafında birleştirme amacı ve misyonunu da gütmüştür. Örneğin Bolşevik devriminden sonra dağılmış olan Rus toplumunu manastır kültürü etrafında birleştirmeyi amaçlayan Svyato Sergiyevskiy Avlusu Paris'te kurulmuştur. Rus aydınlarının ve yurt dışına kaçmak zorunda bırakılan Rus rahipleri tarafından yaşatılan bu avlu Ortodoks kültürünün Paris'teki uzantısı olarak hizmet görmüştür.⁴³⁷

2017 yılında kabul edilen Manastırlar Yönetmeliği Manastır Avlusu'nu Manastırlara bağlı bir dini, ticari ve misyonerlik faaliyetleri için bir yan kuruluş kabul ederek şöyle tanımlamaktadır:

“Manastırlar, faaliyetlerinin bir parçası olarak, manastırın sınırları dışında bulunan kanonik olarak kendilerine bağlı bulunan manastır avlularını açabilirler. Manastır Avluları misyonerlik, ekonomik, temsili veya diğer amaçlar için oluşturulur. Avlu, kural olarak bir kilise, konut binaları ve müstemilatları içerir. Avluda bir çiftlik organize edilebilir. Manastırın bulunduğu piskoposluğun topraklarında bir avlu kurulabildiği gibi istisnai durumlarda, başka bir piskoposluğun topraklarında bir avlu kurulabilir. Manastır Avlusunun faaliyetleri, söz konusu avlunun ait olduğu manastırın sivil ve iç tüzüklerinin yanı sıra (varsa) avlunun sivil ve iç tüzükleri tarafından düzenlenir. Manastırını yönetmek için, ana manastırın başrahibine (başrahibe) bağlı olan bir amir (başrahibe veya abla) atanabilir. Manastırın sakinleri avluda yaşarlar,

⁴³⁵“İstanbul'daki Athos Rus Aziz Panteleimon Manastırının Bileşimi”, Resmi Website, <https://www.afonpodvorie.com/tr/> (03 Ocak 2023).

⁴³⁶“İstanbul'daki Athos Rus Aziz Panteleimon Manastırının Bileşimi” (03 Ocak 2023).

⁴³⁷Yezova Lyudmila Dmitriyevna, “Svyato Sergiyevskoye Podvorye v Parije”, *Rossiya İ Sovromennyy Mir* 4 (2002), 217-223.

*manastırın medeni ve iç düzenlemelerinin öngördüğü tüm hükümlere tabidirler.*⁴³⁸

Bazen ana manastırın başrahibi kendisine bağlı bulunduğu avlu manastıra birkaç yıl boyunca itaat amacıyla keşişliğe aday olanları çalıştırmak ve yaşamak üzere gönderebilir.

f. Çift Yaşam Manastırları veya Kadın-Erkek Ortak Manastırlar

Kadın ve erkek karışık manastırlar veya manastırlarda kadın ve erkeklerin karışık olarak beraber barınmaları İznik Konsilinde yasaklanmıştır.⁴³⁹ Aynı şekilde Aziz Basil’de manastırlarda kadın ve erkeklerin karışık olarak keşişlik yapmalarını “*manastırlarda kadın erkek birlikte barınmasın bu zinaya sebebiyet verir*” gerekçesiyle yasaklamaktadır.⁴⁴⁰ Fakat buna rağmen tarihi süreçte Rus Ortodoks Kilisesi bünyesinde karışık manastırlardan söz etmek mümkündür. Son yapılan araştırmalar kronik yazarlarının aktardıklarından ve jitiya türü kroniklerden yola çıkarak belli dönemlerde bu tür manastırların varlığını ortaya koymuşlardır.⁴⁴¹ Günümüz Rus Ortodoks Kilisesi Tüzüğü ve Manastırlar Kararnamesi manastırların karışık olmasına değinmemekle birlikte manastırların belli cinsiyete göre ayrılmış olmaları bu tür manastırların artık kalmadığını ve kabul edilmediğini göstermektedir.⁴⁴²

⁴³⁸“Arhiyeriyskiy Sobor” (2017).

⁴³⁹A.M.T., “Monastery Double”, *The Oxford Dictionary of Byzantium* (New York - Oxford: Oxford University Press, 1991), 1392; Maksim Kozlov (ed.), *Pravila Pravoslavnoy Tserkvi s Tolkovaniyami Nikodima Yepiskopa Dalmatinskogo İstriyskogo 1*, çev. Maksim Kozlov (Moskva: Otçiy Dom, 2001), 1/633.

⁴⁴⁰Vankova Anna Borisovna, “‘Dvoyniye’ Smeşanniye ili Monastiri Pobratim? o Statuse Tak Nazıvayemih Dvoynih Monastirey v Vizantii VIII_XV vv”, *Vestnik Pravoslavnogo Svyato Tihonovskogo Gumanitarnogo Universiteta Seriya 2: İstoriya. İstoriya Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi* 86 (2019), 25-35; *Deyaniye Vselenskih Soborov 7* (Kazan: İzdatelstvo Kazanskoy Duhovnoy Akademii, 1909); Kozlov, *Pravila Pravoslavnoy Tserkvi*, 1/633-634.

⁴⁴¹Vankova Anna Borisovna, “K Voprosu o Statuse Tak Nazıvayemih ‘Dvoynih Monastirey’”, *Vestnik Pravoslavnogo Svyato Tihonovskogo Gumanitarnogo Universiteta Seriya 2: İstoriya. İstoriya Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi* 83 (2018), 11-25; Borisovna, “‘Dvoyniye’ Smeşanniye ili Monastiri Pobratim?”

⁴⁴²Ye. Golubinskiy, *İstoriya Russkoy Tserkvi 1.2* (Moskva: Universitetskaya Tipografiya, 1901), 1.2/549.

Mısır ve Bizans Manastırcılık geleneğinde sık rastlanan kadın-erkek karışık manastırlar 11-14. yüzyıllarda Rusyada varlığını sürdürdüğü düşünülmektedir.⁴⁴³ Manastır tarihçileri arasında tartışmalar sürmekle birlikte bu tür manastırların Rusya’da pek yaygın olmadıkları ve nadiren rastlandığı üzerine görüş birliği bulunmaktadır. Karışık manastırların ilki Kiev’deki Andreyev Manastırı 11. yüzyılın sonlarında inşa edilerek varlığını 12. yüzyılın sonlarına kadar sürdürmüştür. Manastırda öncelikle kadın manastırı olarak tasarlanmış olsa da sonraki dönem kayıtlarında manastırın çift yaşam manastıra dönüştüğü araştırmacılar tarafından saptanmıştır.⁴⁴⁴ Bunun dışında Vladimir’deki Uspenskiy Manastırı, Polotske’deki Spaso Preobrajenskiy Manastırı ve Novgorod şehrindeki Lazar Manastırı 12. yüzyıla kadar varlığını karışık manastır olarak devam ettiren manastırlardandır.⁴⁴⁵ Çift yaşam manastırlarda Bizans geleneğinden alındığı şekliyle manastır avlusu kendi içinde duvarla ayrılarak kadın ve erkek bölmelerini belirlemektedir. Tek başrahip tarafından yönetilen manastırda bütün idari ve hizmet işleri erkek keşişler tarafından gerçekleştirilmiştir.⁴⁴⁶

Kilise hukukçusu ve tarihçisi Piskopos Nikodim Milaş (1845-1915) çift manastırların varlığını farklı bir şekilde yorumlamaktadır. Ona göre Aziz Basil’in çift manastır olarak bahsettiği manastırlar kadın-erkek bir arada yaşam alanlarına sahip yapılar olarak anlaşılmalıdır. Aksine kadın ve erkek manastırlarının yapı olarak birbirine yakınlık mesafesi kastedilmektedir. Nitekim Manastır hukukçusu Aziz Basil birbirlerini duyacak şekilde yakın mesafede olan manastırları yasaklamakta ve onlardan karışık manastır olarak bahsetmektedir.⁴⁴⁷ Nikodim Milaş’ın bahsettiğimiz bu yorumunun aksine çağdaş araştırmacılar çift manastırlardan kadınların ve erkeklerin beraber yaşadıkları ortak manastır alanlarını anlamışlardır.⁴⁴⁸ Bu iki farklı yorumun aksine bunları ortada buluşturmaya isteyen araştırmacılar da bulunmaktadır. Bunlardan tarihçi İvan Sokolov’a göre bu tür çift yaşam manastırlar shimada ilerlemiş ve keşişlik mertebelerini geçerek kadın erkek algısını sıfırlayarak cinselliğini yenmiş keşişlerin kabul edildiği manastırlar olmuştur. Cinsel dürtülerini aşmamış daha yolun

⁴⁴³Borisovna, “K Voprosu o Statuse Tak Nazıvayemih ‘Dvoynih Monastirey’”, 25-27.

⁴⁴⁴Yu.A. Artamonov, “Dvoyniye Monastiri Drevney Rusi”, *Drevnyaya Rus Voprosı Medievistiki* 1/75 (2019), 10-14.

⁴⁴⁵Artamonov, “Dvoyniye Monastiri Drevney Rusi”, 10-14.

⁴⁴⁶İvan İvanoviç Sokolov, *Sostoyaniye Monaşestva v Vizantiyskoy Tserkvi S Seredinı IX. do Naçala XIII Veka (842-1204)* (Sanktpeterburg: İzdatelstov Olega Abışko, 2003), 289.

⁴⁴⁷Kozlov, *Pravila Pravoslavnoy Tserkvi*, 1/634.

⁴⁴⁸Borisovna, “‘Dvoyniye’ Smeşanniye ili Monastiri Pobratimi?”, 26.

başangıcında olan keşişler ayrı manastırlarda kalarak çift yaşam manastırlarına alınmamışlardır.⁴⁴⁹

g. Sütuncular Ya Da Sütun Keşişleri

Sütuncu keşişler Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarından itibaren ortaya çıkan bir münzevi yaşam biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Sütunlarda, kulelerde veya doğal ıssız ve ulaşılması zor yerlerde keşişlik yaparak nefislerini terbiye eden keşişler bireysel hiçbir cemaate katılmadan varlıklarını münzevi bir şekilde Bizans, Mısır ve Filistin topraklarında sürdürmüşlerdir. İlk monofizit sütuncu keşişler doğal ortamları tercih etmişlerdir. 5. yüzyıldan itibaren ise yağmur ve güneşten korunmak amacıyla üstü kapalı kulelerde kalmaya başlamışlardır. 6. yüzyıldan itibaren ise üstü açık sütunlarda tek başına kalmaya başlamışlardır.⁴⁵⁰

Sütunculuk keşişliği asketik bir hareket veya yaşam biçimi olması yanında öncelikle manastırcılık geleneğinin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Sütuncu kardeşlerden olmak isteyen bir keşiş öncelikle bir manastıra kaydolmak, manastırda kendisine bir hücre edinmek zorundadır. Zira ilk sütuncu asketikler öncelikle manastırların hücrelerinde belli bir manastır adabını aldıktan sonra manastır içinde bulunan kulelerde daha sert perhizden geçerek kendisini ıssız çöl sütunculuğuna hazırlayacak şekilde eğitimden geçmişlerdir. Epiphanius Monachus gibi 8-9. yüzyıl kilise yazarları Kudüs'te başlarında sütuncu başrahibin bulunduğu sütuncu manastırlardan bahsetmektedir. İçinde dikili sütunların bulunduğu manastırda kardeşlerin sayısı belirtilmemiş olmakla birlikte gruplar halinde manastırın sınırları içinde münzevilik yaptıkları anlaşılmaktadır. Öte yandan sütuncuların içinde kadın münzevilerden de bahsedilmektedir. Bu bağlamda sütuncu kardeşliğine öncelikle erkekler kabul edilmekle birlikte tarih kayıtlarında nadiren de olsa sütuncu kadınlara rastlamak mümkündür. Sütuncu kadın münzevilerden 9. ve 11. yüzyıla ait kayıtlar bahsetmekle birlikte Mariya adında bir sütuncu kadının ismi ilk dönem sütuncuları arasında geçmektedir.⁴⁵¹

Hıristiyan dünyasında özellikle Ortodoks kilisesi tarafından benimsenmiş sütun keşişliği Bizans başta olmak üzere Mısır, Filistin, Ürdün, Suriye ve Gürcistan'da

⁴⁴⁹Sokolov, *Sostoyaniye Monaşestva v Vizantiyskoy Tserkvi*, 289.

⁴⁵⁰Ye.V. Tkaçyov, "Stolpničestvo", *Pravoslavnaya Entsiklopediya* (Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr "Pravoslavnaya Entsiklopediya", 2022), 66/506-518.

⁴⁵¹Tkaçyov, "Stolpničestvo", 66/506.

yaygınlık kazanmıştır. Rusya’da ise sütunculuk münzevi keşişliği nadirde olsa 12. yüzyıllardan itibaren görülmüştür. 12. yüzyıl itibariyle nadir bir şekilde rastlanan Rus Ortodoks sütuncu keşişleri 15. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren kaybolmuştur. Sütuncu keşişliği Rusya’nın ağır hava şartları dolayısıyla farklı bir boyuta evrilmiştir. Açık sütunlarda kötü hava şartları altında oturmak imkânsız ve ölümcül olduğundan dolayı Rus sütunculuğu kapalı kulelerde münzevi hayatlarını sürdürmüşlerdir. Rusya’da bulunan 12. yüzyıllara ait pek çok manastırda sütuncu keşişlerin bıraktıkları izlere rastlamak mümkündür. Son dönemde yapılmış ikonografi, kilise ve manastır duvar resimleri incelemelerinde Rus manastırcılığında sütuncu keşişlerin izlerine rastlanmıştır. A.A. Freze ve V.D. Sarabyanov gibi Ortodoks Kilisesi sanatı tarihçileri manastır kulelerine çizilmiş resimlerden yola çıkarak Rus Ortodoks Kilisesindeki sütuncu keşişliğinin izlerini tespit etmişlerdir.⁴⁵²

Rus Ortodoks Manastır geleneğinde sütuncu keşişliği coğrafi şartların ağırlığı dolayısıyla nadir rastlanan bir münzevilik türüdür. Rus Ortodoks Manastır geleneği içinde birkaç sütuncu keşişten bahsetmek mümkündür. 12. yüzyılda iki sütuncu keşişten bahsedilmektedir. II. Kiril (ö.1183) Turov şehrinde, Nikita (ö.1193) Pereyaslavl şehrinde keşişlik yapmışlardır.⁴⁵³ Bu iki keşiş döneminde taş sütunlar bulunmamakta ve onların sütunculuk geleneğini yamaçlara oydukları mağaralarda sürdürdükleri kaydedilmektedir. Özellikle keşiş Nikita yamaca oyduğu mağarada kalmıştır. 15. yüzyılda Savva Sarovskiy adında bir sütuncu keşişle karşılaşmaktayız. Savva Sarovskiy 1418 yılında Novgorod şehrinde kurduğu manastırın yanındaki nehrin kıyısında kendisine ahşaptan sütun yaptırarak 42 yıl boyunca haftada 6 gün olmak üzere sütunda yaşamıştır. Haftanın sadece cumartesi günleri sütunundan inerek manastıra girmekte ve manastır kardeşliği ile yemek ve diğer ihtiyaçlarını giderdikten ve Pazar ayinine

⁴⁵²A.A. Freze, “Monastırskaya Arhitektura i Traditsiya Stolpničestva v Vizantii i Drevney Rusi v IX - Naçale XIII veka”, *Aktualniye Problemy Teorii i İstorii İskusstva* (Sanktpeterburg: NP Print, 2014), 4/90-98; V.D. Sarabyanov, “Jivopis Seredinı 1120 h - Naçala 1160 h Godov”, *İstoriya Russkogo İskusstvo. İskusstvo 20-60 Godov XII Veka*, thk. L.İ. Lifşits (Moskva: Gosudarstvennyy İstitut İskusstvoznaniya, 2012), 2.1/158-335.

⁴⁵³Yu.A. Artamonov, “Kirill II. Turovskiy”, *Pravoslavnaya Entsiklopediya* (Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr “Pravoslavnaya Entsiklopediya”, 2014), 34/601-604; L.V. Litvinova, “Nikita Pereyaslavskiy”, *Pravoslavnaya Entsiklopediya* (Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr “Pravoslavnaya Entsiklopediya”, 2021), 49/516-525.

katıldıktan sonra tekrar sütununa dönmüştür. Savva Sarovskiy Rus Ortodoks Manastır geleneğinde sütunculüğün en önemli azizi olarak kabul edilmektedir.⁴⁵⁴

18. yüzyıla gelindiğinde ise Serafim Sarovskiy tarafından sütunculuk canlandırılmış olsa da takipçisi çıkmamıştır. Serafim Sarovskiy ilk sütunculüğün kurucu babalarından Suriyeli Simeon'u takip ederek bin gün sütunda kalarak ibadet etmiştir. İkinci dünya savaşı sırasında Rusya'da Serafim Vıritskiy (ö.1949) adında bir keşiş Serafim Sarovskiy'i taklit etmiştir. Açık havada sütun üstünde durması Rus Ortodoks Manastır geleneğinde sütuncu keşişliğini öğrencisi Azize Lyubuška olarak bilinen Lyubov Lazerova (ö.1997) ile 20. yüzyılda tekrardan canlandırmıştır.⁴⁵⁵

4. Rus Ortodoksluğunda Manastır Yönetim Hiyerarşisi

Rus Ortodoks Kilisesi Tüzüğüne göre manastır yönetim hiyerarşisini dört başlık altında toplamak mümkündür. Manastır yönetim hiyerarşisi makamlarına göre Kutsal Patrik ve Kutsal Sinod, Piskoposluk, Manastır Kutsal Arhimandriti ve Manastır Başrahibinden oluşmaktadır. Manastır yönetim hiyerarşisi yukarıda verilen başlıklar adı altında ele alınarak açıklanacaktır.

a. Kutsal Patrik ve Kutsal Sinod

Rus Ortodoks Kilisesi Tüzüğüne göre Tüm Rusya ve Moskova Kutsal Patriği ve Kutsal Sinod Rus Ortodoks Manastırlarının başı ve manastır işlerinde söz sahibi en

⁴⁵⁴A.K. Konenkova, "Russkaya Kultura v XIX Veke Konstantin Matveyeviç Borozdin Ştrih k Portretu", *Slavyanskiy Mir v Tretyem Tısaçetii* 12 (2017), 294; M.A. Fedotova, "Savva Vişerskiy", *Pravoslavnaya Entsiklopediya* (Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr "Pravoslavnaya Entsiklopediya", 2021); Tatyana Zinkeviç Yevgenyeva, "Preymstvennost Podviga Vostoçnih Stolpnikov Na Rusi (Na Materiale Otdela Rukopisey Rossiyskoy Gosudarstvennoy Biblioteki)", *Sbornik Trudov Yakutskoy Duhovnoy Seminarii* 9-10 (2021), 22-25.

⁴⁵⁵Tkaçyov, "Stolpničestvo", 66/515-517; V.P. Filimonov, *Svyatoy Prepodobniy Serafim Viritskiy i Russkaya Golgofa* (Sanktpeterburg: Satis Derjava, 2006); L.A. İlyunin, *Blagoslovennaya Vritsa* (Moskva: İskusstvo Rossii, 2011), 158-165; *Lyubuška: Jizneopisanıye Blajennoy Staritsı Lyubovi Lazerovoy Vospominaniya* (Sanktpeterburg - Moskva: Troitskaya Şkola - Sibirskaya Blagozvonitsa, 2007).

yüksek makam olarak kabul edilmektedir. Tüzükte belirtilen yetkiler 2017 yılı Manastırlar kanunu ve yönetmeliği tarafından da onaylanmıştır.⁴⁵⁶

Rus Ortodoks Kilisesi Tüzüğü uyarınca, Patrik Hazretleri'nin başkanlığını yaptığı Kutsal Sinod, manastır yaşamının genel denetimini yürütmektedir. Kutsal Sinod'un manastırların yönetimi alanındaki yetkileri Rus Ortodoks Kilisesi Tüzüğü ile belirlenmiştir.

Manastırlar ve manastırcılıkla ilgili konularda Kutsal Patrik ve Kutsal Sinod'un yürütme organı, Manastırlar ve Manastırcılık Sinodal Dairesi'dir. Bölümün ana görevi, Rus Ortodoks Kilisesi manastırlarına manastır yönetiminde yardımcı olmaktır. Manastırcılık Sinodal Dairesi'nin yetkileri Manastırlar tüzüğü ile Kutsal Patrik ve Kutsal Sinod'un talimatları ile belirlenmektedir.⁴⁵⁷

Kutsal Patrik ve Kutsal Sinod yönetimi manastırlardaki yaşamın genel denetiminden sorumlu olmakla birlikte dini idare binalarının bakımı, bölünmeye karşı mücadele, mezhepçilik, misyonerlik ve dini yayıncılık gibi görev alanları bulunmaktadır.

b. Piskoposluk

Manastırların bağlı oldukları Piskoposluklara bağlılığı 451 yılında gerçekleşen 4. Ekümenik konsil olan Kadıköy konsili tarafından belirlenmiştir. Rus Ortodoks Manastır geleneği Kadıköy konsilinin almış olduğu bu kararı Ortodoks manastır geleneğinde tanıyarak kabul etmektedir. Buna göre Kadıköy konsilinde alınan hüküm manastırların bağlı oldukları bölge piskoposluklarına ve piskoposuna itaati şart koşmaktadır. Dolayısıyla manastırlar piskoposluğa dini ve idari yönden bağılıdır. Kadıköy Konsili 4. maddesi bu hususta şöyle demektedir:

*“her şehir ve ülkedeki manastırlar piskoposa bağlı kalsın...”*⁴⁵⁸

2017 yılında kabul edilen Manastırlar Tüzüğü 451 yılında Kadıköy Konsili kararını daha da genişleterek yürürlüğe sokmuştur.

⁴⁵⁶“Ustav RPTS Glava XVIII. Monastiri” (2017); “Arhiyeriyskiy Sobor” (2017).

⁴⁵⁷“Arhiyeriyskiy Sobor” (2017).

⁴⁵⁸Kozlov, *Pravila Pravoslavnoy Tserkvi*, 1/337.

Yeni tüzükte bu konuda hakkında Ekümenik ve Yerel Konsillerin kurallarına uygun olarak, manastırlar, Rus Ortodoks Kilisesi Tüzüğüne göre, kendi piskoposluğuna dâhil olan manastırlar üzerinde en yüksek denetime sahiptir ve piskoposluk piskoposunun yetkisi altındadır. Piskoposluk kanonik, idari ve mali esasa göre denetim yapmaktadır. Piskoposluk piskoposunun manastırların yönetimi alanındaki özel hak ve sorumlulukları, Rus Ortodoks Kilisesi Şartı, manastırların sivil ve iç tüzükleri ile belirlenmektedir.⁴⁵⁹

2017 yılı Manastır Tüzüğü Piskoposluk piskoposunun manastırlar üzerindeki yetkisini sadece idari ve mali denetlemeyle sınırlı tutmamaktadır. Tüzüğe göre piskopos manastırlar üzerinde dini otoriteye de sahiptir. Buna göre piskopos manevi baba, dini lider ve örnek alınması gereken kutsal bir şahsiyettir:

“Piskopos, keşişlerin babası ve iyi çobanı olarak, kendi yetkisi altındaki tüm manastırların denetleyicisidir. Manastırlarda kutsal babaların öğretisine, kanonik ve liturjik düzene uyulup uyulmadığına, keşişlerin Ortodoksluğun saflığından sapıp saptığını, dünyevi kaygılar uğruna manevi işleri bırakıp bırakmadığını gözlememesi istenir.”⁴⁶⁰

Piskoposlar yukarıda sayılan görevleri dışında önemli törenlerdeki kutsamalara katılmakta ve ayinleri yönetmektedirler. Ayrıca Piskoposluk atama yetkisine sahip olmakla birlikte başrahiplerin yetkileri dışında onaya sundukları iş ve işlemlerin onay makamıdır.

c. Manastır Kutsal Arhimandriti

Yunanca kökenli Arhimandrit sözcüğü yönetici, başkan ve koyun ağılı sözcüklerinden türetilen bir kavramdır. Dini bir terim olarak Arhimandrit İsa'nın kuzuları, kutsal çoban anlamını kazanmıştır. Manastır terimi olarak ise manastır başrahibi anlamında kullanılmaktadır.⁴⁶¹ Arhimandrit unvanının manastırlarda kullanılmaya başlanması 5. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Tarih kayıtlarında ilk kez 431 yılında Efes konsilinde Arhimandrit unvanını taşıyan Vasiliy adında bir rahipten söz

⁴⁵⁹“Arhiyeriyskiy Sobor” (2017).

⁴⁶⁰“Arhiyeriyskiy Sobor” (2017).

⁴⁶¹ M.S. Jeltov, “Arhimandrit”, *Pravoslavnaya Entsiklopediya* (Moskva: Tserkovno Nauçniy Tsentr “Pravoslavnaya Entsiklopediya”, 2001), 3/577.

edilmektedir.⁴⁶² Bu dönemden itibaren manastırlarda Arhimandrit unvanının kullanılmaya başlandığına şahit olmaktadır. İstanbul kilisesinin Efes’te toplanan konsile yazdığı bir mektupta Arhimandrit unvanı kullanılmakta ve bu unvan manastır başrahbine işaret etmektedir.⁴⁶³ 448 yılına gelindiğinde ise Kadıköy Konsilinde artık birkaç Arhimandrit unvanından söz edilmeye başlanmıştır.⁴⁶⁴ Konsilde Monofizit suçlaması ile aforoz edilen Eftihis’e (370-454) karşı Arhimandrit unvanlı 23 manastır başrahibi imza atmıştır.⁴⁶⁵ Kadınlar için Arhimandrit unvanı nadiren kullanılmış olsa da günümüzde terk edilmiştir. Arhimandrit unvanını alan kadınlara Arhimandritissa denilmektedir.⁴⁶⁶

Rus Ortodoks manastır geleneğinde Arhimandrit unvanına 1174 tarihli kayıta rastlanmaktadır. Nikon ve İpatyev kroniklerinde Peçerskiy Manastırının başrahbine Arhimandrit denilmektedir.⁴⁶⁷ Bu unvanı ilk olarak Peçerskiy Manastırının başrahibi Polikarp kullanmıştır.⁴⁶⁸ Zamanla Arhimandrit özellikle büyük ve zengin manastırların başrahibi anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Arhimandritin bulunduğu manastırın yönettiği bölgeye Arhimandritiya denilmiştir.⁴⁶⁹ 1764 yılında Arhimandrit unvanı manastırlardan kalktığı gibi artık genel dini unvan olarak kullanılmaya başlanmıştır. Arhimandrit’in yerini Başrahip aldığı gibi Arhimandrit manastırdan koparak başrahipleri denetleyen makam haline gelmiştir.⁴⁷⁰ Bunun dışında Arhimandrit sadece Mitra Ayinini (Başlık Takma) gerçekleştirebilme yetkisine sahiptir.⁴⁷¹

2017 yılında gerçekleşen Rusya Piskoposlar Konseyi Manastırlar ve Manastırlar Yönetmeliği, Tüm Rusya ve Moskova Patriğini Moskova’da bulunan ve kendisine bağlı

⁴⁶²Deyaniye Vselenskih Soborov I (Kazan: İzdatelstvo Kazanskoy Duhovnoy Akademii, 1910), 1/204.

⁴⁶³ İstanbul’dan Efes Konsiline gönderilen mektupta “Bütün manastır başrahipleri Arhimandritler ile ayağa kalktılar...” denilmektedir. Bkz: *DVS I*, 1/378.

⁴⁶⁴A. Petrovskiy, “Arhimandrit”, *Bogoslovskaya Entsiklopediya* (Sanktpeterburg: İzdaniye Priyemnikov Professora A.P. Lopuhina, 1901), 2/43-44.

⁴⁶⁵Jeltov, “Arhimandrit”, 3/577.

⁴⁶⁶Jeltov, “Arhimandrit”, 3/577.

⁴⁶⁷*PSRL 02 İP*, 2/107; *PSRL 09 NL*, 9/248.

⁴⁶⁸Prisyolkov, *Oçerki*, 220-221; Belhova, “Monastırı Na Rusi”, 43.

⁴⁶⁹Ya.N. Şapov, “Arhimandritiya”, *Pravoslavnaya Entsiklopediya* (Moskva: Tserkovno Nauçniy Tsentr “Pravoslavnaya Entsiklopediya”, 2001), 3/578.

⁴⁷⁰Jeltov, “Arhimandrit”, 3/577-578.

⁴⁷¹A. Dmitriyevskiy, “Mitra”, *Rukovodstvo Dlya Selskih Pastrey* 11 (1903), 297-310.

bulunan Stavropigiya tipi manastırların Kutsal Arhimandriti olarak kabul etmekte ve bütün yetkilerini tanımaktadır.⁴⁷²

d. Manastır Başrahibi (İgumen)

Başrahip manastırın ruhani yöneticisi ve rahiplerin başı olarak kabul edilmektedir. Yunanca asıllı kelime olan başrahip, patron ve yönetici anlamlarına gelmektedir. Dini terim olarak Luka 22: 25-26 belirtildiği şekliyle “İsa onlara, “Ulusların kralları, kendi uluslarına egemen kesilirler. İleri gelenleri de kendilerine iyiliksever unvanını yakıştırırlar” dedi. “Ama siz böyle olmayacaksınız. Aranızda en büyük olan, en küçük gibi olsun; yöneten, hizmet eden gibi olsun”⁴⁷³ kullanılmaktadır. Rahiplere yönetici olan başrahip ister yaşça büyük veya küçük olsun kibirlenmeyecek ve gerektiğinde bir idareci gibi değil bir hizmetkâr gibi davranılması önerilmektedir.

Rus Ortodoks Manastır geleneğine igumen/başrahip kavramı ilk Rus manastırı Peçerskiy ile girmiştir. Peçerskiy Manastırının başrahibi 1174 yılına kadar başrahip dini unvanını almıştır. Bu 1174 yılından sonra Arhimandrit unvanıyla birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Manastır başrahibi unvanı Peçerskiy Manastırının kurucularından Aziz Feodosiy tarafından Studiyskiy tüzüğü esas alınarak oluşturulmuştur. Buna göre ilk dönem manastırlarında başrahip keşişlerin manevi babası ve manastırın başı olarak algılanmıştır. 14. yüzyılda gerçekleşen Manastır Reformu’ndan sonra başrahibin manastır içindeki konumu ve keşişler arasındaki anlayış kökten değişerek reforma uğramıştır. Bu dönemden itibaren başrahip keşişlerden biri olarak değil de İsa’nın temsilcisi olarak algılanmaya ve buyruklarına “İsa’nın buyruğu gibi” itaat edilmeye başlanmıştır. Bu ise başrahibin manastır çevresinde otoritesinin güçlenmesine yol açmıştır.⁴⁷⁴

Başrahip ataması Metropolite bağlı olmakla birlikte himayedar knezler sık sık manastır işlerine karışarak atamalara müdahale etmişlerdir. Knezlerin ve himaye eden ailelerin müdahalesinden tek Peçerskiy manastırı kurtularak kendi başrahibini seçme özgürlüğüne sahip olabilmıştır.⁴⁷⁵ Kutsal Sinod döneminden sonra yurt tipi manastırların kendi başrahiplerini seçme hakkı olsa da Sinodun onayına sunulma

⁴⁷²“Arhiyeriyskiy Sobor” (2017).

⁴⁷³*Kitabı Mukaddes*, 86. Luka 22:25-26.

⁴⁷⁴L.V. Litvinova, “İgumen”, *Pravoslavnaya Entsiklopediya* (Moskva: Tserkovno Nauçny Tsentr “Pravoslavnaya Entsiklopediya”, 2009), 21/170-172.

⁴⁷⁵Litvinova, “İgumen”, 21/171; Belhova, “Monastiri Na Rusi”, 29.

zorunluluğu getirilmiştir. Yurt tipi olmayan manastırlarda ise başrahip ataması bölge Piskoposu tarafından yapılmıştır.⁴⁷⁶

Günümüzde başrahip ataması ve görevden alınması Rus Patriği ve Kutsal Sinod'un yetkisindedir. 2017 yılında Rusya Piskoposlar Konseyi Manastırlar ve Manastırlar Yönetmeliği gereğince kabul edilen Manastır Tüzüğü'nde başrahip seçimi açıklanarak ayrıntıları belirtilmiştir. Buna göre manastırda başrahip olmak isteyen rahip Kutsal Sinod'a adaylığını bildirmek zorundadır. Adaylık süreci Kutsal Sinodun onayından geçtikten sonra başrahip ataması gerçekleşmektedir. Bu tüzüğe göre başrahip adayları adaylık başvurusu için manastır keşişlerinin onayını almak zorunda değildir. Eğer başrahip adaylarının içinde bölge Piskoposluğu tarafından belirtilen aday bulunursa o adaya öncelik tanınır ve Kutsal Sinod'un onayından sonra ataması yapılır.⁴⁷⁷

Başrahip adayları için Kutsal Sinod tarafından belirtilen bazı şartlar bulunmaktadır. Buna göre başrahip adayları: *“Başrahip adayının, manastırdaki manastır yaşamı konusunda yeterli (en az 5 yıl)⁴⁷⁸ deneyime, manevi eğitime, bu itaat için gerekli niteliklere ve sağduyuya, kardeşlere karşı sevgiye, yönetim yeteneklerine ve itaatini özverili bir şekilde hayatının sonuna kadar manastırın yararına yerine getirme isteğine sahip olması gerekir.”*⁴⁷⁹

Başrahibin görevden alınması, hastalanması veya ani ölümü gerçekleşmesi durumunda onun yerini yeni başrahip seçilene kadar Piskoposluğun atadığı piskopos alır ve manastır kardeşliği ona itaat eder. Başrahibin manastır keşişlerine örnek olması hususunda özel hayatına dikkat etmesi ve başkalarına örnek olması tavsiye edilmektedir. Başrahibin ruh, ahlak ve manevi yönden örnek kişilik olması ve özel hayatının manastır hayatından farklılık göstermemesi beklenir. Bu özellikler dikkate alınarak başrahip adayları arasından seçilen başrahibe Kutsal Sinod tarafından başrahiplik asası takdim edilir. Başrahip asasının sembolik anlamı güçlü olmakla birlikte başrahip manastır dışında yönettiği ayinler hariç ona verilen asayı kullanamaz.⁴⁸⁰ Unvan olarak da başrahiplik unvanı başrahibin istifa etmesi veya başka bir sebepten dolayı manastırdan ayrılması sonucunda ona verilen unvan saygı çerçevesinde kullanılmaya devam edilir.

⁴⁷⁶Litvinova, “İgumen”, 21/172.

⁴⁷⁷“Arhiyeriyskiy Sobor” (2017).

⁴⁷⁸ 10 yıl da denilmiştir. Bkz. Litvinova, “İgumen”, 21/172.

⁴⁷⁹“Arhiyeriyskiy Sobor” (2017).

⁴⁸⁰“Polojenije o Nagradah Russkoy Provoslavnoy Tserkvi/ Ofitsialniye Dokumenti”, Resmi Website, <http://www.patriarchia.ru> (2017).

Dolayısıyla makamından ayrılanlara başrahip denilmeye devam edilmektedir. Bu hususta 2017 yılında kabul edilen Rus Ortodoks Kilisesi Unvanlar Tüzüğünde şöyle denilmektedir:

“...Aynı zamanda başrahibe bir asa verilir. Başrahip, başrahibi olduğu dönemde kendisine emanet edilen manastırda ilahi hizmetleri yerine getirirken papazlar arasında ilk sırada yer alır. Görevden ayrılma durumunda başrahip unvanı yapılan emeklerin anısına korunur.”⁴⁸¹

Ayrıca, keşişliğe kabul başrahip tarafından yapılmaktadır. Başrahip yemin eden keşişe dini vecibeleri, keşişlik mertebelerini ve adabını öğretecek bir öğretmen görevlendirmektedir. Öğretmen yeni yeminli keşişe yol yordam öğretmeyi üstlenmektedir.⁴⁸²

B. RUS ORTODOKS MANASTIRLARINA KABUL SÜRECİ VE YAŞAM BİÇİMİ

Manastırda yaşayıp daha keşiş olmayanların manastırdaki görevleri yerine getirerek zamanla keşişlerin arasına katılmak isteyenler için manastır hiyerarşisinde bazı aşamalar vardır. Bu aşamalar 2017 yılında kabul edilen Rusya Piskoposlar Konseyi Manastırlar ve Manastırlar Yönetmeliğinde belirtilmiştir. Manastıra kabul sürecinde bu aşamaların başrahabin gözetiminde geçilmesi gerekir. Bu aşamanın en alt kategorisinden başlayarak Türkçe karşılığı olarak Hizmetçi, Acemilik, Cüppe Giydirme, Küçük ve Büyük Shima yer almaktadır.

1. Manastıra Kabul Süreci ve Keşişlik Dereceleri (Postrig)

Rus Ortodoks Manastırcılığında keşişliğe başlamak için ne gibi aşamalardan geçildiği ve keşiş olduktan sonra ne gibi görev ve sorumluluklarının olduğu hep merak konusu olmuştur. Çünkü manastırlar kendine özgü mimari yapısıyla genellikle kapalı

⁴⁸¹“Polojeniye o Nagradah Russkoy Provoslavnoy Tserkvi” (2017).

⁴⁸²“Arhiyeriyskiy Sobor” (2017).

mekânlar olmuştur. Dış dünyadan ayrı olarak sadece keşişlerin orada yaşaması içeride neler olup bittiğini ve nasıl ibadetlerle meşgul oldukları sivil kesimin sürekli ilgi odağı olmuştur.

a. Hizmetçi/Trudnik

Manastır Hizmetçisi keşişliğin ilk adımı olarak kabul edilmektedir. Keşişliğe karar vermiş olan kişi öncelikle manastıra “*trudnik*” olarak yani emekçi, çalışan, emek veren ya da hizmetçi olarak kabul edilmektedir. Manastır hizmetçisi olmak gönüllülük esasına dayanmakla birlikte keşiş olmak istemeyenler dahi hizmetçi olabilmektedirler. Manastıra gelen veya manastırda birkaç gün kalmak isteyen ziyaretçi, hacı veya dini arayışta olan kimseler hizmetçi olabilmektedir.⁴⁸³

Manastır başrahibi, hizmetçi olmak isteyen bir kişiye manastırda işçi olarak yaşama izni vermeden önce onunla bir mülakat yaparak kişinin durumunu öğrenmeye çalışmaktadır. Başrahip, manastıra girmenin önündeki aday kişi için olası dış engellerin olup olmadığını tespit etmek adına bu mülakatı gerçekleştirmektedir. Bu engeller arasında özellikle reşit olmamak, evli olmak, vesayet gerektiren küçük çocukların bulunması, yargılama veya soruşturma altında olmak, borç veya nafaka ödeme yükümlülüğünün bulunması, kişiyi manastır ortamında kalamayacak kadar fiziksel veya zihinsel sağlık durumunun bulunması manastıra girmenin önünde engel olarak yer almaktadır.⁴⁸⁴

Manastır hizmetçisi öncelikle kendini keşişliğe hazırlamak adına manastırın işlerinde hizmet etmekle geçirmektedir. Manastır hizmetçisi kardeşlikten/keşişlikten sayılmamakla birlikte manastır başrahibinin gözetiminde eğitilmektedir. Hizmetçi kardeşlikten ayrı bir hücrede ya da yurttadır, yemeklerini kardeşlikten ayrı yer fakat ibadet ve duaya manastır kardeşliğiyle birlikte katılır. Manastırlar Tüzüğü keşişliğe devam etmek isteyen hizmetçinin belli başlı kurallar çerçevesinde başrahibin gözetiminde bir yıldan az olmamak kaydıyla manastırda ikamet ederek hizmet görmesini şart koşmaktadır. Bu bağlamda 2017 yılında kabul edilen manastırlar yönergesi şöyle demektedir:

⁴⁸³“Trudničestvo”, Resmi Website, *Palomniçeskiy Tsentri Moskovskogo Patriarhata* (09 Ocak 2024).

⁴⁸⁴“Arhiyeriyskiy Sobor” (2017).

Yurt imkânının bulunduğu manastırlarda işçiler kardeşlikten yani keşişlerden ayrı yaşarlar. Manastırda hizmetçinin çalışma süresi en az bir yıl sürmektedir. Bu sırada başrahip, yeni gelenin manevi mizacını dikkatle izler. Manevi beslenmesiyle yani dini eğitimi ile ilgilenir ve onun doğru bir manevi yaşam sürme fırsatına sahip olduğundan emin olur. Sadece manastır işlerinde değil, aynı zamanda okuma ve dua etme konusunda da gayretlerini ölçmektedir. Hizmetçi dini hizmetlere ve ayinlere katılma fırsatına sahiptir. Hizmetçi bu süre zarfında manastır kurallarını daha yakından öğrenerek keşişliği seçmedeki kararlılığını da test etmiş olur.⁴⁸⁵

Günümüz Rus Ortodoks Manastırlarında manastır hizmetçisi olmak için bazı şartlar getirilmiştir. 1613 yılında kurulan Raifskiy Bogoroditsa Erkek Manastırı günümüzde hizmetçi kabul şartlarını Manastır Tüzüğünde belirtilen şartlara uygun bir şekilde açıklamaktadır. Manastırın kurallarına göre öncelikle hizmetçi olmaya karar veren kişi 18 yaş üzerinde ve reşit olmalıdır. Eğer 18 yaşının altında ise 16 ve 17 yaşındaki hizmetçilerin veli izni alması zorunludur. Manastır hizmetine uyuşturucu ve alkol bağımlıları, ateistler ve diğer din mensupları kabul edilmemektedir. Evli ya da küçük çocuğu olan kimseler, ağır kronik hastalığı olup da bakıma muhtaç kişiler ve bankalara kredi borcu olan kişiler de hizmetçi olarak kabul edilmemektedir. Hizmetçiliğe kabul edilen kişi manastır kurallarına uyararak başrahabin manevi rehberliğini kabul etmek zorundadır. Manastır sınırları içinde alkollü içecekler, sansürden geçmemiş dini veya dünyevi yayınların okunması, dinlenmesi veya izlenmesi yasaklanmaktadır. Ayrıca hizmetçinin manastır dâhilinde çıkan tartışmalara fiziki müdahalede bulunması da yasaklar içindedir.⁴⁸⁶

b. Acemilik/Posluşnik

Manastır hayatına devam etme kararı veren kişi manastır başrahabinin de onayı ile bir yılın sonunda “*posluşnik*” yani acemi olarak kabul edilmektedir. Acemiliğe kabul edilen kişi manastırda kalmakta ve kardeşliğin bütün faaliyetlerine iştirak ederek kendini manevi yönden keşişliğe hazırlamaktadır. Acemi devam etme kararı verene kadar manastırdan ayrılma hürriyetine sahiptir. Acemi manastır tüzüğüne tabi olarak

⁴⁸⁵“Arhiyeriyskiy Sobor” (2017).

⁴⁸⁶“Trudniçestvo. Postupleniye v Monastır”, Resmi Website, *Raifskiy Bogoroditskiy Mujskoy Monastır* (09 Ocak 2024).

başrahabin manevi rehberliğini kabul ederek ve ondan manastır kurallarını öğrenmektedir.⁴⁸⁷

Acemiliğe kabul süreciyle ilgili 2017 yılı Manastırlar Kararnamesinde şöyle denilmektedir: Bir hizmetçinin acemiler arasına dâhil edilmesi, onun yazılı talebi üzerine ve adayın manastırda işçi olarak kaldığı süre boyunca yaşam tarzına bağlıdır. Bununla birlikte bilgi ve anlayışını değerlendiren manevi konseyin kararına dayanarak gerçekleştirilir. Hizmetçinin manastır tüzüğünü öğrenerek anlamış olmasının yanı sıra acemilik için isteği ve manastırcılığın diğer kademeleri için çaba sarf etmesi dikkate alınmaktadır.⁴⁸⁸

Acemilik aşamasında kişiden incilin yanı sıra manastırcılık geleneğinin kutsal babalarının hayatı ve yazılarını öğrenmesi ve anlaması istenmektedir.⁴⁸⁹ Bu doğrultuda acemi manastır içinde başrahabin manevi gözetiminde eğitime alınmaktadır. Eğitim sürecini takip eden başrahip aceminin keşişliğe olan kararını sınamaktadır. Onun bu yola girdikten sonra karşılaşacağı yalnızlık ve münzevilik karşısında vereceği tepkileri kontrol etmesini öğretir. Acemi, manastır içinde ancak başrahabin ona takdim ettiği elbiseleri giyebilir. Acemi keşişlikten farklı olarak acemiye özel ve acemiye sembolize eden manastır elbiselerini giymektedir.

Aceminin manastırda kalacağı süreyi manastır başrahibi kararlaştırmaktadır. Süresi dolan aceminin ileriki aşamaya geçip geçmemesi, acemiliğe devam edip etmemesi ya da manastır ve keşişliğe uygun görülmeyle manastırdan uzaklaştırılması, başrahabin ve manastır kurulunun kararına bağlıdır. Belli bir süre belirtilmemekle birlikte genellikle kişi acemilikte 3 yıl geçirmektedir. Kutsal Sinod'un kararı ve ilahiyat mezunu öğrencileri için acemilik süresi daha da kısa olabilmektedir.⁴⁹⁰

c. Cüppe Giydirmesi/Ryasaför-Rasophore

Bir keşiş olarak kabul edilmeden önce, acemi, saçını kesmeyi de içeren bir dizi cüppe giyme töreninden geçmektedir. Bu rütbe atlamaya “ryassoför” denilmektedir. Bu tür bir cüppe giymeden geçiren kişilere modern uygulamada keşişler veya ryassoförler

⁴⁸⁷Artyomkin, “Poslušnik”, 57/581.

⁴⁸⁸“Arhiyeriyskiy Sobor” (2017).

⁴⁸⁹İgnatıy Bryançanin, *Polnoye Sobraniye Tvoreniy Svyatitelya İgnatiya Bryançaninova 5* (Moskva: Palomnik, 2003), 5/45-47.

⁴⁹⁰“Arhiyeriyskiy Sobor” (2017).

adı verilir. Ryasofor kelimesi Yunanca olup “cüppe giyen” anlamındadır. 2015, 2016 ve 2017 yıllarında kabul edilen Manastırlar Kuruluna göre Ryasofor keşişliğe hazırlama süreci olarak kabul edilmektedir.⁴⁹¹ Dolayısıyla Ryasofor gerçek anlamda keşiş olarak kabul edilmemektedir. Ryasofor töreni yapılmadan ve kişinin saçını kesilmeden önce manastır başrahibi emin olmak adına adaydan kararından dönüp dönmeyeceğini sorgulamaktadır. Aday kararını hür iradesi ve sevgisi ile vermelidir. Eğer keşiş adayı kararında net ve keşişliği istiyorsa manastır başrahibi bağlı olduğu üst makama bildirerek adayın keşişlik sürecini başlatmaktadır.⁴⁹² Bir keşiş-ryasoforun kıyafeti bir cüppe, takke (kamilavka) yanı sıra bir kemer ve tespihten oluşur. Bazende isim değiştirilir.

d. Shima (Küçük ve Büyük Shima)

Yukarıda bahsi geçen aşamalarda sebat göstererek keşişliğe karar veren kişi başrahibin onayı ve kutsaması sonucu keşişliğe kabul edilmektedir. Bu kabul sürecinde keşiş adayını birkaç ritüelden geçmesi gerekmektedir. Bu keşişliğe kabul sürecinde gerçekleştirilen ritüele “*shima*” denilmektedir. “*Shima*” Yunanca kökenli olup görünü, görünüş, dış görünüş anlamlarına gelmektedir. Manastır geleneğinde kullanıldığı şekliyle keşişlik töreninde keşiş adayına giydirilen cüppe dolayısıyla “*shima*” denilmektedir.⁴⁹³ Shima dışında cüppe anlamını taşıyan bu etkinliğe “*mantiya*” denilmektedir. Mantiya aynı şekilde Yunanca kökenli olup siyah keşiş elbisesinin üzerinden giyilen makam cübbesi anlamını taşımaktadır. “*Palium*”ya da Ortodoksluktaki adıyla “*mantiya*” olarak adlandırılan manastır cübbesi çoğunlukla siyahtır. Kırk katlı olarak tasarlanan cübbe İsa Mesih’in tuttuğu orucun gün sayısına göre tasarlanmıştır. Bu ise keşişin oruçlu geçireceği günleri simgelemektedir.⁴⁹⁴

Shima keşişliğin en üst kademesini oluşturmaktadır. Rus Ortodoks Manastır geleneğinde iki shima türünden bahsetmek mümkündür. Bunlar zorluk aşamasına göre

⁴⁹¹“Arhiyeriyskiy Sobor” (2017).

⁴⁹²“Ryasofor”, Resmi Website, *Azbuka Verı* (10 Ocak 2024); Mihail Jeltov, “Postrig”, *Pravoslavnyaya Entsiklopediya* (Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr “Pravoslavnyaya Entsiklopediya”, 2020), 57/614.

⁴⁹³“Shima”, Resmi Website, *Azbuka Verı* (10 Ocak 2024); Yuriy Puşayev, “Shima”, Resmi Website, *Pravoslaviye* (10 Ocak 2024).

⁴⁹⁴“Mantiya”, Resmi Website, *Azbuka Verı* (10 Ocak 2024).

küçük ve büyük shima ya da başka adlandırmayla “*küçük melek sureti / maliy angelskiy obraz*” ve “*büyük melek sureti / velikiy angelskiy obraz*” ayrılmaktadır.⁴⁹⁵ Rus Ortodoksluğunda shimayı kabul eden kişiye melek gözüyle bakılmaktadır. Shima giyen kişi artık yerdeki melek ya da gökyüzünde kabul görmüş insan olarak idealize edilmektedir. Bu anlayışa göre shima giyen keşiş dünyevi yüklerinden ve günahlarından kurtularak insanların gözünde melekleşmektedir.⁴⁹⁶ Manastır geleneğinde yalın haliyle shimadan bahsediliyorsa büyük shima kastedilmiş olmaktadır.⁴⁹⁷ Mantiya denildiğinde ise küçük shima kastedilmektedir.⁴⁹⁸

Yemin eden keşiş öncelikle küçük shima için yemin etmektedir. Keşiş yemininin içeriği dünyevi mal mülkten arınmak, aile ve cinsellikten uzak durmak, keşişliğe sadakat gibi sıkı kurallar barındırmaktadır. Dünya malından uzaklaşmaya “*nestyajeniya*”, cinsellikten uzak durma ve bekâr kalmak “*tselomudriya*” terimleriyle ifade edilmektedir.⁴⁹⁹ Dünyevi hayattan kurtulmak doğu manastır geleneğinde kabul görmüş bir olgudur. Keşişliğe adım atmak isteyen kişi öncelikle şeytanın ayartması olarak kabul edilen dünyevi malından yani dünyevi yükünden kurtulması gerekmektedir. Bu ise servetinin tamamını dağıtması anlamına gelmektedir. Özellikle mülkünü kendi akrabalarına veya aile efradının üzerine alma gibi uygulamalar dinen kabul edilmemektedir.⁵⁰⁰

Shimaya kabul başrahip ya da Psikoposluk tarafından manastıra atanan arhimandrit tarafından yapılmaktadır. Yemin eden keşişe manastır başrahibi tarafından kendisine dini vecibelerle birlikte keşişlik mertebelerini ve adabını öğretecek bir öğretmen atanmaktadır. Öğretmen yeni yemin eden keşişe yol yordam öğretmeyi üstlenmektedir.⁵⁰¹ Keşişliğe kabul töreni dini ayin havasında gerçekleşmektedir. Keşiş beyaz uzun gömlek ve şalvar giymiş olarak başrahibin huzuruna saygı ile çıkarılmaktadır. Rus Ortodoksluğunda aday başrahibin karşısına emekleyerek çıkarılır. Başrahip adaya bazı sorular sorarak onun bu yolda sebat edip etmeyeceğini ve gönüllü

⁴⁹⁵“Shima”, *Bolşaya Rossiyskaya Entsiklopediya* (Moskva) (Erişim 10 Ocak 2024), 31/491.

⁴⁹⁶Filaret vd. (ed.), *O Vere i Nravstvennosti Po Uçenyu Pravoslavnoy Tserkvi* (Moskva: İzdaniya Moskovskoy Patriarii, 1991), 357.

⁴⁹⁷Puşayev, “Shima” (10 Ocak 2024).

⁴⁹⁸“Postrig Monaşeskiy”, Resmi Website, *Azbuka Verı* (10 Ocak 2024); Jeltov, “Postrig”, 57/613.

⁴⁹⁹Puşayev, “Shima” (10 Ocak 2024).

⁵⁰⁰Tural, *Ortaçağ Doğu Hristiyanlığında Manastır Hayatı*, 111.

⁵⁰¹“Arhiyeriyskiy Sobor” (2017).

esasa göre bu yola girip girmediğini sorgular. Sorular cevaplandıktan sonra aday başrahipten kendisini kutsamasını ve münzeviler kardeşliğine kabul etmesini üç kere talep etmektedir. Başrahip bu talebi kabul eder ve kendisine makas getirilmesini ister. Devamla kendisine getirilen makas ile adayın saçını keser ve onu kutsayarak manastır kardeşliğine kabul ettiğini açıklar. Saçı kesilen adaya keşişlik elbisesi ve cübbesi giydirildikten sonra aday resmen keşişliğe kabul edilir ve kendisine yeni isim verilir. Törenin devamında kutsal metinlerden ilahiler okunarak dualar edilir.⁵⁰²

Yaş sınırına gelecek olursak 2000 yılında kabul edilen ve 2017 yılında onaylanan Manastırlar Kararnamesine göre shimaya kabul edilme yaşı 30 olarak tespit edilmiştir. İlahiyat mezunu keşişler bu yaş sınırından muaf tutularak daha erken yaşlarda shimaya kabul edilebilmektedirler.⁵⁰³

Büyük shima tanrı ile bütünleşmek isteyen keşişin dünyadan el etek çekerek kendisini münzevilğe adaması ile küçük shimada verdiği yemini yenilemekle gerçekleşir. Büyük shimayı kabul eden keşiş mal mülk, cinsel perhiz yanında ailesinden de vazgeçmek gibi verdiği sözleri daha da sıkı yerine getirmekle hatta insanlardan bile uzak kalmasını gerektirebilir. Rus Ortodoks Manastır geleneğinde keşişliğin en zor aşamasını temsil etmektedir. Yeminini yenileyerek büyük shimaya geçiş yapan keşiş kendisine yeni bir isim almaktadır. Bu ise onun semavi koruyucu meleklerinin artması olarak yorumlanmaktadır. Büyük shimayı kabul eden keşişlere manastır geleneğinde shimnik ya da shimonah denilmektedir.⁵⁰⁴

Büyük shima yemini eden keşişler manastırdaki diğer keşişlerden tamamen soyutlanarak manastır içindeki işlerinden ve ibadet dışındaki görevlerinden muaf tutulmaktadır. Büyük shimayı kabul edenler ibadet yükleri artmakta ve günlük dua saatleri çoğalmaktadır. Rus Ortodoks geleneğinde büyük shima yemini eden keşişin manastırın veya piskoposluğun idari makamlarında bulunması kabul edilmemektedir. Dolayısıyla idari ve dini makamları bulunan büyük shima keşişlerinin makamları üzerlerinden düşürülmektedir.⁵⁰⁵ Büyük shima yeminli keşişlerinin makam sahibi olmaları 2017 yılında kabul edilen Manastırlar Kararnamesi gereğince yasaklanmıştır.⁵⁰⁶

⁵⁰²Jeltov, "Postrig", 57/615.

⁵⁰³"Arhiyeriyskiy Sobor" (2017).

⁵⁰⁴"Shima", 31/491.

⁵⁰⁵Jeltov, "Postrig", 57/615-616.

⁵⁰⁶"Arhiyeriyskiy Sobor" (2017).

Büyük shima yemini eden keşiş piskopos ve başrahip makamında ise bütün makamlarından sıyrılarak feragat etmektedir. Böyle birine “*shipiskopos*” denilmektedir.⁵⁰⁷ Büyük shima yemin sahibi keşiş, küçük shima yeminli keşişten farklı olarak İsa'nın ıstırabını sembolize eden semboller ile nakşedilmiş bir mantiya yani cüppe giymektedir.

e. Keşişlikten Atılma

Keşişlikten atılma Rus Ortodok Kilisesi tarafından belli kurallar çerçevesinde kabul edilen bir olgudur. Zira manastır kurallarını ve keşişlik ahlakına aykırı fiillerde bulunan shima sahibi kişi manastır igumeninin şikâyeti çerçevesinde bağlı bulunduğu Patriklik veya Rus Ortodoks Kilisesi Patriği tarafından onaylandıktan sonra manastırla ilişiği kesilerek shiması düşürülür. Keşişlikten atılma kuralları manastırların kuruluş tüzüklerinde belirtildiği gibi işlemektedir. Manastırlar özel iç tüzükleri dışında genel manada Rus Ortodoks Kilisesi ve ona bağlı manastırlar ekümenik konsillerde kabul edilen kuralları geçerli tüzük niyetine kabul etmektedirler. Bu kuralların en meşhuru Altıncı Ekümenik Konsili olan III. İstanbul Konsilinde kabul edilen genel keşişlik kurallarıdır.⁵⁰⁸

Manastırların kurallarını bozmak ve keşişlikten atılmaya sebep olan Altıncı Ekümenik Konsil ve Üçüncü İstanbul Konsilinde kabul edilen genel keşişlik kurallarını birkaç maddede toplamak mümkündür.

- 1) Keşişliği kabul eden kişi evlenmeyecek (44. kural),
- 2) Shima sahibi keşiş gizli dost ve zina etmeyecek (44. ve 47. kurallar),
- 3) Sarhoşluk ve şans oyunları gibi kumar oynamayacak (50. kural),

4) Keşişlerin manastır dışında gecemeleri kesinlikle yasaklanmaktadır. İhtiyaç halinde manastır başrahibinden izin alınarak çıkılmaktadır. İzinsiz manastır dışında geceleme atılma sebebidir. (46. kural),

5) Shima sahibi keşiş bulunduğu manastır çerçevesinde kurallara uymak zorundadır. Giyim kuşam, saç ve sakalların kesimi ve temizlik kurallarına uyması

⁵⁰⁷Puşayev, “Shima” (10 Ocak 2024).

⁵⁰⁸*Deyaniye Vselenskih Soborov 6* (Kazan: İzdatelstvo Kazanskoy Duhovnoy Akademii, 1908), 6/272.

gerekmektedir. Elbiselerinin temizliğine ve yırtık olmamasına dikkat etmesi istenmektedir. Shima sahibi keşiş manastır dışında yırtık elbiseli ve saç sakalı dağınık berduş bir şekilde dolaşması kesinlikle manastır kurallarına ve keşişliğe aykırı olarak kabul edilmektedir. Berduş bir şekilde manastır dışında dolaşan keşişler kardeşliğe temizlenmesi şartı ile kabul edilir aksi halde manastırdan atılır (42. kural),

6) Keşişlerin vaftiz ettikleri çocukların dul kalmış anneleri ile evlenmeleri veya onları dost edinmeleri kesinlikle yasaktır (53. kural),

7) Kadın manastırlarına yerleşmiş kadınların ziynet eşyalarını bırakarak shima yani keşişlik elbiselerini giymeleri istenmektedir. Kabul etmeyen keşişler manastırdan atılır (45. kural),

8) Keşişlerin geleceği tahmin babında büyücülük ve falcılık yapmaları kesinlikle yasaklanmıştır. Falcılık yapan keşişler manastırdan atılır (61. kural),

9) Keşişlerin halk bayramlarından uzak durmaları beklenir. Dini bayramlar dışında halkın tertip ettiği bayramlara, eski adetlerden kalma kutlamalara katılmak dinen yasak olduğu gibi manastırdan atılma sebebidir (62. kural),

10) Shima sahibi keşişin kiliseye, manastırlara, kutsal babaların getirdiği öğretiye ve onların aziz emanetlerine saygısızlık etmesi anfema yani aforoz edilme sebebidir ve manastırdan atılır (63. kural).⁵⁰⁹

III. İstanbul Konsilinde kabul edilen genel keşişlik kuralları çerçevesinde manastırdan atılan keşişler hakkında günümüzde ciddi araştırmalar yapılmaktadır. 1945-1953 yılları arasında Rus Ortodoks Kilisesine bağlı Moldova Sovyet Cumhuriyeti manastırları konumuz açısından ilginç örneklik teşkil etmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyet Moldovasında manastırlardan atılan keşişler konusunda tutulan müfettiş raporlarında gerekçeler manastırın ve keşiş kardeşliğinin ahlaki yönden çöküşüne işaret etmektedir. Bu dönemin raporlarında keşişler arasında sarhoş ve berduş bir vaziyette gezme gerek erkek gerekse de kadın keşişler arasında zina edenlerin çoğalması ve buna bağlı olarak manastır tarlaları ve bağlarının bakımsız kalarak büyük zararlar edilmesi pek çok kez rastlanmaktadır. Bu raporlar çerçevesinde shiması düşürülen keşişlerin olduğu ve durumu kontrol edemeyen başrahiplerden bahsetmektedir.⁵¹⁰

⁵⁰⁹DVS 6, 6/270-290.

⁵¹⁰Sodol, "Uprazdneniye Pravoslavnih Monastrey MSSR v 1945-1953 gg.", 245-250.

İkinci Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında öne çıkan konulardan biri de keşişlerdeki ahlaki yozlaşma olmuştur. Örneğin Rus Ortodoks Kilisesine bağlı Moldova manastırları ahlaki yozlaşmanın en çok yaşandığı yerlerden birine dönüşmüşlerdir. Moldova'daki kadın manastırlarının kadın keşişleri ordu mensupları ile zina ederek askerlerle metres hayatı yaşayarak manastırların adının kötüye kullanılmasına sebep olmuşlardır. Dönemin arşivlere yansıyan kayıtlarına göre Moldova'da bulunan "Pobeda" taburunun komutanı Tabor Manastırının iç işlerine karışarak keşiş kadınları zinaya zorlamaktadır. Merkez Komiteye yapılan şikayetler neticesinde tabur komutanı görevinden uzaklaştırılmış olsa da manastırın ahlaki çözülmesine çözüm bulunamamıştır. Bu bağlamda adı sarhoşluk veya ahlaksızlık yani zina ile anılan keşişler öncelikle başrahip tarafından uyarılarak belli cezalar ile cezalandırılmışlardır. Bunlardan göğüs haçının çıkartılması, keşişlik mantiyasının çıkartılması, başka manastırlara gönderilme ve nihayetinde manastırdan atılarak shimasının bozulması gibi cezalar verilmiştir. Fakat bu önlemler işe yaramış gözükmemektedir. Zira 1945-1953 yılları arasında Moldova'da bulunan 23 manastırdan 9 tanesi kendini feshetmiştir.⁵¹¹

2. Manastırda Yaşam Biçimi Ya Da Manastırda Keşişin Bir Günü

Manastır'da yaşayan keşişlerin sosyal ve kültürel faaliyetlerinin yanı sıra münzevi hayat yaşantıları manastırdan manastıra değişmektedir. Öncelikle manastır yaşamı manastırların tüzüğü gereği tespit edilmektedir. Öte yandan manastır hayatı manastırların olanakları ve imkanları çerçevesinde belirlenmektedir. Örneğin bir manastırın sahip olduğu yan kuruluşları, bahçeleri, bağları, üzümlükleri ve şarap mahzenleri yanında hayvanları ve çiftlikleri bulunabilmektedir. Bunun dışında manastırların bahçe ve hayvan yetiştirdikleri çiftlikleri dışında ikona atölyeleri, kütüphaneleri ve mum, papaz elbiselerinin üretimi yapıldığı ticari veya kâr amacı gütmeyen kuruluşları olabilmektedir. Ayrıca bunlara sahip olmayan manastırlarda bulunmaktadır. Biz burada iki örnek (kadın ve erkek) manastırda yaşayan keşişlerin yapması gereken önceden belirlenen iş gücü dışında gündelik programları aşağıda verilmiştir.

⁵¹¹Sodol, "Uprazdneniye Pravoslavnih Monastrey MSSR v 1945-1953 gg.", 247.

a. Erkek Manastırı Gündelik Program

Moskova Patrikliğine bağlı Svyato Nikolayevskiy Kipriano Storojenskiy Erkek Skit Manastırının bir günlük programı şu şekildedir.

3.30 – Kalkış.

4.00 – Sabah Duası. Ayin 1 saat sürmektedir. Ayinden sonra keşişler isterlerse kendi hücrelerinde isterlerse de kilisede gündelik dualarını ve zikirlerini gerçekleştirebilirler. Tamamlanması gereken gündelik dualarını serbest bir şekilde tamamlayabilirler.

Saat 7.00 – Kahvaltı.

12.00 – Öğle yemeği.

13.00 – Manastır kardeşlerinin gündelik işleriyle ilgilenme saati.

17.00 – Akşam duası. Kardeşlerin tamamının toplanması zorunludur.

18.00 -Akşam Yemeği için toplanılır. Yemeğe katılım isteye bağlıdır.

20.00 – Sessizlik saati. Manastır kardeşleri hücrelerine çekilerek hücre işleriyle, zikir veya kitap okuyabilecekleri serbest zamanları vardır.

22.00 – Yatış.

Cumartesi ve pazar günleri bunlara ilave olarak ilahi ayin gerçekleştirilir. Bayram günü yemeği verilir. Pazar günleri genellikle gündelik zorunlu işler dışında bütün işler iptal edilerek keşiş kendini tamamen ibadet ve duaya adanmıştır.⁵¹²

b. Kadın Manastırı Gündelik Program

Simbir Piskoposluğuna bağlı Mihail Arhangel Kadın Manastırının gündelik programı şu şekildedir.

⁵¹²“Rasporyadok Dnya naselnikov Svyato Nikolskogo Kipriano Storojenskogo Skita”, Resmi Website, *storozhno.ru* (07 Şubat 2024).

Pazartesi – Cuma günleri

Saat 4.00 – Kalkış. Manastır kardeşlerinin tamamı kilisede toplanarak sabah ayinine katılmak zorundadırlar. Sabah ayininden sonra manastırın kanonik ayini devam etmektedir. Manastırın kanonik ayinine ahırda veya mutfakta çalışacak kız kardeşler dışında herkes katılır.

Saat 7.00 – Kahvaltı.

Saat 8.00 – Kahvaltı sonrası sabah duasına katılmayanlar için dua saati tekrardan başlamaktadır. Diğer rahibeler gündelik işlerine yönelirler.

Saat 13.00 – Öğle Yemeği. Yemekten sonra 20 dakikalık genel toplantı yapılmaktadır. Toplantıya katılım zorunludur. Toplantıdan sonra akşam saatine kadar serbest vakit tanınmaktadır.

Saat 17.30 – 18.00 Akşam Yemeği için toplanılır. Yemeğe katılım isteye bağlıdır.

Saat 19.00 – Akşam duası için toplanılır.

Saat 20.30-21.00 hücre için ayrılan vakit. Hücrenin toparlanması ve temizliği için zaman ayrılır.

Saat 21.00 – serbest vakit.

Cumartesi

Cumartesi, manastırın kız kardeşleri için Kutsal Gizemlerin bir araya geldiği gündür. Cumartesi günü genel ibadetler (posluşaniye) iptal edilmez fakat saat 14.30'dan önce yani ikindiden önce sona ermektedir. Kız kardeşlerin akşam ayinine hazırlanmaları gerekir. Tüm Gece Nöbeti saat 19:00'da başlamakta, ardından yaklaşık saat 23:00'da kişisel serbest zamanları bulunmaktadır.

Pazar

Pazar günü gece yarısı ayini yapılmaz. Kardeşler saat 8.00 de genel ilahi ayin için toplanırlar. İlahi ayin sonrası panagia ayini gerçekleştirilir. Ayin tamamlandıktan sonra yemek için toplanılır.⁵¹³

⁵¹³“Rasporyadok Monastırskoj Jizni” (07 Ekim 2014).

SONUÇ

Bütün dinlerde farklı şekillerde de olsa münzevi hayat ve buna bağlı olarak dine adanma görülmektedir. Yine birçok dinde münzevilerin bireysel veya toplu halde dünyadan soyutlanmış bir şekilde yaşadıkları manastır tipi yerleşim mekânları vardır. Ayrıca manastır yaşam tarzı birçok dinde görülmekte ve kendine özgü kuralları bulunmaktadır.

Hinduizm’de münzevilerin yaşadıkları manastır tipi mekânlarına “*Aşram/Āshram*” adı verilmektedir. Hinduizm’de münzevi yaşam tarzını benimsemiş olanlara “*Sadhu*” veya “*Sanyasin*” denilmektedir. Budizm’de ise Buda zamanında kurulmuş “*Sangha*” teşkilatı günümüze kadar varlığını devam ettirmektedir.

Çin geleneksel dinleri olan Konfüçyanizm ahlaki öğretilerin toplamı olarak karşımıza çıkarken Taoizm’de züht hayatı bulunmakta, keşişleri ve manastırlardaki yaşam sistemleriyle farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda Uzak Doğu dinlerinde asıl hedef Çin’e özgü yoga meditasyonunu gerçekleştirerek ölümsüzlüğe ulaşabilmektedir.

Yahudiliğin züht anlayışını züht hayatıyla özdeşleşmiş belirli cemaat ve topluluklar üzerinden açıklamak mümkündür. Buna örnek olarak Esseni cemaatini göstermek mümkündür. Yahudi züht hayatını temsil eden bir diğer cemaat miladi 1. yüzyılda Mısır İskenderiye’de Maryut Gölü etrafında yarı manastır hayatı yaşayan Terapistler olarak bilinir.

Manastır hayatı Hıristiyanlıktan önceki diğer dinlerde de var olan bir olgu olduğu görülmektedir. Hıristiyanlığın ortaya çıkmasıyla birlikte zamanla münzevilik doğu ve batı manastır hayatı şeklinde ilerlemiştir. Hıristiyanlıkta bu sıra dışı yaşam şekline İsa Mesih’in öğretilerinin bir temel oluşturup oluşturmadığı sorusuna da cevap aranmıştır. İsa’nın öğütlerinde ve yaşamında görülen fakirlik, bekârlık ve itaat gibi erdemler manastır hayatının temelini oluşturmaktadır.

Manastır hayatında kutsal varlıkların yanında kutsal şahıslar, kutsal nesnelere, kutsal zaman, kutsal mekân ve kutsal olaylara rastlamak mümkündür. Rus Ortodoks Hıristiyanlığına ait ilk kiliselere Askold ve Dir kardeşlerin dönemlerinde rastlanılmaktadır. İlk kronik kayıtları Askold’un Ugor tepesine defnedilerek üzerine Kutsal Nikol Kilisesini, Dir’in mezarı üzerine de Kutsal İrina Kilisesi’nin inşa edildiğini aktarmaktadır. Nestor, Lyubeç kasabası sakini olan Antoniy’in de Rusya’da ilk münzevi hayatı yaşayan kişi olduğuna işaret etmektedir.

Manastırlar ve manastır yaşamı Rus Ortodoks Hıristiyanlığında Kilise kadar önemli bir yere sahiptir. Knez Yaroslav 1037 yılında eşiyle birlikte vaftiz olmaları anısına iki manastır inşa ettirmiş ve bu manastırları Dmitriyevskiy ile Peçerskiy Manastırları takip etmiştir. Bu ilk manastırlarla birlikte Rus topraklarında manastırlar ortaya çıkmaya başlamış ve manastırcılık geleneği devam etmiştir.

Tarihi çok eskilere dayanan Rus Ortodoks manastır hayatı son halini alıncaya kadar farklı dönemlerden geçerek değişime maruz kalmıştır. Özellikle Moğol istilası döneminde Rus toplumunda ciddi değişiklikler olmuş ve bu durum Rus Ortodoks Manastırlarının kökten değişmesine neden olmuştur. Rus Ortodoks Manastır hayatı genel olarak en zorlu dönemini bu dönemlerde yaşamıştır. Moğol istilası öncesi manastırlar Rus toplumu ile iç içe ve şehirlere yakın yerlere inşa edilirken Moğol istilası sonrası bu gelenek yerini daha ücra yerlere yeni topraklara manastır yapma geleneğine bırakmıştır.

Sovyet döneminde hükümetin yayımladığı kararlarla Rus topraklarında bin yıldır varlığını sürdüren kilise ve manastırların yıkımı gerçekteleşmiştir. Bu yıkıma karşı koymalarda binlerce rahip ve rahibeler öldürülmüştür. Sovyetlerin son dönemlerinde ise din adamlarına, kilise ve manastırlara karşı karalama kampanyaları yürütülmüş ve bu süreç Sovyetlerin dağılmasına kadar devam etmiştir.

Rus Ortodoks Kilisesine bağlı birçok manastır çeşidine rastlamak mümkündür. Bunları külliye tipi, hücre tipi, yurt tipi, çöl tipi ve avlu tipi manastırlar olarak isimlendirmek mümkündür. Ayrıca Rus Ortodoks Hıristiyanlığına bağlı manastırların diğer bazı manastırlarla etkileşimi olumlu yönde olduğu görülmüştür. 6. yüzyılda Pers akınlarının baskınına uğrayarak yıkılan ve terk edilen Filistin Fara Lavrası Rus Ortodoks Kilisesi'nin yurtdışındaki temsilciliği tarafından kalıntılarının bulunduğu yerde 20. yüzyılda yeni manastır inşa edilmesi buna örnek gösterilebilir. Bunun dışında ekonomik olarak zengin ve güçlü olan manastırlar herhangi bir geliri olmayan diğer manastırlara maddi destek sağladıkları bilinmektedir.

Rus Ortodoks Manastırlarında yaşayan keşişlerin sosyal ve kültürel faaliyetlerinin yanı sıra münzevi hayat yaşantıları manastırdan manastıra değişmekte, manastır hayatı manastırların olanakları ve imkânları çerçevesinde belirlenmektedir. Örneğin bir manastırın sahip olduğu yan kuruluşları, bahçeleri, üzüm bağları ve şarap mahzenleri yanında hayvanları ve çiftlikleri bulunabilmektedir. Bunun dışında

manastırların ikona atölyeleri, kütüphaneleri mum ve papaz elbiselerinin üretimi yapıldığı ticari veya kâr amacı gütmeyen kuruluşların bulunduğu anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdurrahmanoğlu, Asiye. “Sistersiyen Tarikatı’nın Altın Çağı, Yapısı ve İşleyişi”. *Journal of Universal History Studies* 6/1 (2023), 1-18.
- Acluni, İsmail b Muhammed el-. *Keşfü’l Hafa 4*. çev. Mustafa Genç. 4 Cilt. İstanbul: Beka Yayınları, 2019.
- Adrianov, S.A. (ed.). *Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 20.1 Lvovskaya Letopis*. Sanktpeterburg: Tipografiya M.A. Aleksandrova, 1910.
- Ahmad, Sayyid Maqbul. “İbn Hurdâzbih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/78-79. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Albedil, M.F. - Vasilkov, Ya.V. “Vidı İndiyskih Asketov”. *Obrazi İ Znaki v Traditsiyah Yujnoy i Yugo Zapadnoy Azii* 61 (2015), 11-50.
- Aleksandrovna, Bogomazova Anastasiya. “Morskoy Flot Solovetskogo Monastırya v XVI v”. *Vestnik Moskovskogo Universiteta. Seriya 8. İstoriya* 5 (2014), 3-12.
- Alekseyeviç, Ovçinnikov Vladislav. “Protsey Likvidatsii Pravoslavnih Monastırey Na Yuge Zapadnoy Sibirii v 1918-1920 gg”. *SibSkript* 4 (2010), 41-46.
- Alkan, Türker. “Duyumsal Yoksunluk; Çilecilik ve Dinsel Deneyim”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 35/01 (01 Ocak 1980), 187-196.
- A.M.T. “Monastery Double”. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. 1392. New York - Oxford: Oxford University Press, 1991.
- Amusin, İ.D. *Nahodka u Mervogo Morya*. Moskva: Nauka, 1964.
- Arinon, J.P. “Mejdunarodniye Otnoşeniye Kiyevskoy Rusi v Seredine X v. İ Kreşeniye Knyagini Olgi”. *Vizantiyskiy Vremennik* 41 (1980), 113-124.
- Armstrong, Karen. *Büyük Dönüşüm & Eksen Çağı ve Dinsel Geleneklerin Başlangıcı*. çev. Barış Baysal. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2019.
- Arslantaş, Nuh. *İslam Toplumunda Yahudiler*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2008.
- Artamonov, M.İ. *Hazar Tarihi*. çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2019.
- Artamonov, M.İ. *İstoriya Hazar*. Leningrad: İzdatelstvo Gosudarstvennogo Ermitaja, 1962.
- Artamonov, Yu.A. “Dvoyniye Monastiri Drevney Rusi”. *Drevnyaya Rus Voprosı Medievistiki* 1/75 (2019), 10-14.
- Artamonov, Yu.A. “Kirill II. Turovskiy”. *Pravoslavnyaya Entsiklopediya*. 34/601-604. Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr “Pravoslavnyaya Entsiklopediya”, 2014.
- Artyomkin, Dmitriy. “Posluşnik”. *Pravoslavnyaya Entsiklopediya*. 57/581. Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr “Pravoslavnyaya Entsiklopediya”, 2020.

- Ataşalan, Zeynel Abidin. *Benediktin Tarikatı ve Katolik Kilisesindeki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.
- Athanasius. *Prepodobniy Antoniy Velikiy Jitiye i Poslaniye*. Moskva: Sintagma, 2010.
- Aydın, Fuat. “Klasik Çin Düşüncesi (Bir Giriş Denemesi)”. *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*. ed. Ali Osman Kurt. thk. Bayram Ali Çetinkaya. 1/531-596. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Aydın, Mehmet. *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*. Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2005.
- Aykıt, Dursun Ali. “Bir Yahudi Mistik Grubu: Therapeutae”. *Kutadgubilig: Felsefe - Bilim Araştırmaları* 23 (2013), 49-67.
- Barkan, Ömer Lütfi - Taştan, Yahya Kemal. *İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2023.
- Barnes, Ian. *Rusya: Huzursuz İmparatorluk Bir Tarihsel Atlas*. çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022.
- Begunov, Yu.K. “Russkoye Slovo O Çude Klimenta Rimskogo Kirillo-Mefodiyevskaya Traditsiya”. *Slavia* 43/1 (1974).
- Belhova, M.İ. “Monastiri Na Rusi 11 Seredine 14 Veka”. *Monaşestvo i Monastiri v Rossii XI-XX Veka*. Moskva: Nauka, 2002.
- Belyakova, Yelena. “Skitskoye Jitiye Na Rusi”. *Solovetskoye More İstoriko Literaturniy Almanah* 14 (2015).
- Benjamin, Tudelalı - Petachia, Ratisbonlu. *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*. çev. Nuh Arslantaş. İstanbul: M.ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Bezzakonov, S.N. “Yelena Koraleva Rugov, O Zagadkah Biografii Knyagini Olgı”. *İstoriçeskiy Format* 2 (2020), 74-91.
- Blessing, Patricia. *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası: Rum Diyarında İslami Mimari, 1240-1330*. çev. Merve Özkılıç. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Borisov, N.S. *Russkaya Tserkov v Političeskoj Borbe XIV-XVI vv*. Moskva: İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta, 1986.
- Borisovna, Vankova Anna. “‘Dvoyniye’ Smeşanniye ili Monastiri Pobratımı? o Statuse Tak Nazıvayemih Dvoynih Monastirey v Vizantii VIII_XV vv”. *Vestnik Pravoslavnogo Svyato Tihonovskogo Gumanitarnogo Universiteta Seriya 2: İstoriya. İstoriya Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi* 86 (2019), 25-39.
- Borisovna, Vankova Anna. “K Voprosu o Statuse Tak Nazıvayemih ‘Dvoynih Monastirey’”. *Vestnik Pravoslavnogo Svyato Tihonovskogo Gumanitarnogo*

- Universiteta Seriya 2: İstoriya. İstoriya Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi* 83 (2018), 11-25.
- Brayçevskiy, M. Yu. “Neizvestnoye Pismo Patriarha Fotiya Kiyevskomu Kaganu Askoldu i Mitropolitu Mihailu Sirinu”. *Vizantiyskiy Vremennik* 47/72 (1986), 31-38.
- Brayçevskiy, M. Yu. “Olga i Konstantinopol”. *Yujnaya Rus i Vizantiya Sbornik Nauçnih Trudov (K XVIII Kongressu Vizantinistov)*. 12-20. Kiev: Naukovo Dumka, 1991.
- Brayçevskiy, M. Yu. *Utverjdeniye Hristiyanstva Na Rusi*. Kiev: Naukovo Dumko, 1989.
- “Kiril i Mefodiy”. *Ensiklopedičeskiy Slovar*. ed. F.A. Brokgauz - İ.A. Yefron. C. 15. Sanktpeterburg: Tipo-Litografiya İ.A. Yefrona, 1895.
- “Lavra”. *Ensiklopedičeskiy Slovar*. ed. F.A. Brokgauz - İ.A. Yefron. C. 17. Sanktpeterburg: Tipo-Litografiya İ.A. Yefrona, 1896.
- “Stavropigialniye Monastiri”. *Ensiklopedičeskiy Slovar*. ed. F.A. Brokgauz - İ.A. Yefron. C. 31. Sanktpeterburg: Tipo-Litografiya İ.A. Yefrona, 1900.
- Brutskus, Yu.D. “Varyagi i Kolbyagi”. *Seminarium Kondakovianum* 7 (1935).
- Bryançanin, İgnatij. *Polnoye Sobraniye Tvorenij Svyatitelya İgnatiya Bryançaninova* 5. Moskva: Palomnik, 2003.
- Budovnits, İ.U. *Monastiri na Rusi i Borba s Nimi Krestyan v XIV-XVI vek*. Moskva: Nauka, 1966.
- Bulgakov, Makariy. *İstoriya Russkoy Tserkvi* 2. Sanktpeterburg: Tipografiya İmperatorskogo Akademii Nauk, 1857.
- Bulgakov, Makariy. *İstoriya Russkoy Tserkvi* 4. Sanktpeterburg: Tipografiya İmperatorskogo Akademii Nauk, 1866.
- Bulgakov, Makariy. *Oçerk İstorii Russkoy Tserkvi v Period Do Tatarskiy*. Sanktpeterburg: Tipografiya K. Jernakova, 1847.
- Clavijo, Ruy Gonzales De. *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkant'a Seyahat*. çev. Ömer Rıza Doğrul. İstanbul: Köprü Kitap, 2016.
- Continuati, Theophanis. *Chronographiae Quae Theophanis Continuati Nomine Fertur Liber Quo Vita Basilii Imperatoris Amplectitur*. çev. İhor Sevcenko. Berlin-Boston: De Gruyter, 2011.
- Couliano, Ioan P. - Eliade, Mircea. *Dinler Tarihi Sözlüğü*. çev. Ali Erbaş. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.
- Cürçani, Seyyid Şerif. *Ta'rifat Tasavvuf Istılahları*. çev. Abdülaziz Mecdi Tolun - Abdurrahman Acer. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014.

- Çerepnin, L.V. *Aktı Feodalnogo Zemlevladieniya i Hozyaystva XIV-XVI*. Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1951.
- Çernigovskiy Gumilevskiy, Filaret. *İstoriya Russkoy Tserkvi Çetvertiy Period: Period Patriarşestva 1588-1720*. Harkov: Universitetskiy Tipografiya, 1853.
- Dal, Vladimir. *Tolkoviy Slovar Russkogo Yazıka & Sovromennaya Versiya*. Moskva: Eskimo, 2006.
- Dallin, David - Nicolaevski, Boris. *Sovyet Rusya'da Zorunlu Çalıştırma & Zorunlu Çalışma Kampları İle Sürgün Hayatının Tasvirleri*. çev. Hanif Falaz. Ankara: Dorlion, 2023.
- Demirci, Kürşat. *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1991.
- Demirci, Kürşat. "Zühd (Diğer Dinlerde)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/533-535. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- "Povest O Blagoveşenskoy Tserkvi". çev. L.A. Dimitriyeva. *Pamyatniki Literaturı Drevney Rusi XIV seredina - XV veka*. Moskva: Hudojestvennaya Literatura, 1981.
- Dinleyici, Mustafa Furkan. *Orta Çağ Papalığının Mimarı Gregorius Magnus*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2023.
- Dmitriyevna, Yezova Lyudmila. "Svyato Sergiyevskoye Podvorye v Parije". *Rossiya İ Sovromenny Mir* 4 (2002), 217-226.
- Dmitriyevskiy, A. "Mitra". *Rukovodstvo Dlya Selskih Pastirey* 11 (1903), 297-310.
- Dobrolyubov, Nikolay. *Oblomovluk Nedir ?* İstanbul: Yön Yayınları, 1987.
- Doroş Anatolyeviç, Andrey. "Desakralizatsiya Pravoslavnih Monastirey v Ateistiçeskoy Propogande Kak Napravleniye Deyatelnosti Sovetskih Bezbojnikov v 20-ye gg. XX v. (Na Primere Knigi N.A. Semenyeva 'Afon Gora Svyatih')". *Kaspiyskiy Region: politika, ekonomika, kultura* 3/72 (2022).
- Dosifey, Nemçinov. *Geografiçeskoye Opisaniye Stavropigialnogo Pervoklasnogo Monasturya i Drugih Podvedomih, Prihodskih Tserkvey i Podvoryev s Prisopokupleniyem Mnogih Tsarskih, Patriarşih i Drugih Znameni*. Moskva: V Universitetskom Tipografii, 1836. <https://www.prlib.ru/item/406205>
- Dualı, Şir Muhammed. *Rus Ortodoks Kilisesi Tarihi*. İstanbul: Divan Kitap, 2024.
- Dualı, Şir Muhammed. *XX. Yüzyıl Rusyası Sosyo-Politik Yapısında Rus Ortodoks Kilisesi'nin Rolü*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012.
- Eco, Umberto (ed.). *Ortaçağ & Barbarlar Hristiyanlar ve Müslümanlar*. çev. Leyla Tonguç Basmacı. 4 Cilt. İstanbul: Alfa Yayınları, 2014.

- Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi / cilt 1.* çev. Ali Berktaý. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2003.
- Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi / cilt 2.* çev. Ali Berktaý. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2009.
- Eraslan, Kemal. “Ahmed Yesevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 2/159-161. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet. “Doğu Batı Kiliselerinin Ayrılış Nedenleri”. *Dini Araştırmalar* 2/5 (01 Haziran 1999), 387-413.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet. “Hıristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XLI (2000), 309-325.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet. “Hristiyanlık”. *Dinler Tarihi El Kitabı.* ed. Baki Adam. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Erol, Burçin. “Ortaçağ Avrupası ve Üniversiteler”. *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 33 (2005), 81-95.
- Esen, Saliha. “Katolik Kilisesi’nin Heretik Hareketlerle Mücadelesinde Engizisyon Mahkemelerinin Ve Dominiken Tarikatı’nın Rolü”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 7/10 (29 Ekim 2020), 68-84.
- Fedotova, M.A. “Savva Vişerskiy”. *Pravoslavnaya Entsiklopediya.* C. 61. Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentri “Pravoslavnaya Entsiklopediya”, 2021.
- Fedotova, Polina. “Korsunskaya Legenda i Letopisniy Rasskaz o Kreşenii Vladimira”. *Svobodnaya Mysl* 3/1678 (2021).
- Filaret vd. (ed.). *O Vere i Nравstvennosti Po Uçeniyu Pravoslavnoy Tserkvi.* Moskva: İzdaniya Moskovskoy Patriarhii, 1991.
- Filimonov, V.P. *Svyatoy Prepodobnyy Serafim Viritskiy i Russkaya Golgofa.* Sanktpeterburg: Satis Derjava, 2006.
- Freze, A.A. “Monastırskaya Arhitektura i Traditsiya Stolpniçestva v Vizantii i Drevney Rusi v IX - Naçale XIII veka”. *Aktualniye Problemy Teorii i İstorii İskusstva.* 4/90-98. Sanktpeterburg: NP Print, 2014.
- Froyanov, İgor. *Zagadka Kreşeniya Rusi.* Moskva: Algoritm, 2007.
- Gennadyevna, Barkina Anna. “Prihodo-Rashodniye Knigi Sarovskogo Monastırya Vtoroy Polovini XIX Naçala XX vv. Kak İstoriçeskiy İstoçnik”. *Vestnik Çuvaşskogo Universiteta* 4 (2008), 7-11.
- Gibbon, Edward. *Roma İmparatorluğu’nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi.* çev. Asım Baltacıgil - Meral Harzem. 8 Cilt. İstanbul: İndie, 2020.

- Golubinskiy, Ye. *İstoriya Russkoy Tserkvi 1.1.* 2 Cilt. Moskva: Universitetskaya Tipografiya, 1901.
- Golubinskiy, Ye. *İstoriya Russkoy Tserkvi 1.2.* 2 Cilt. Moskva: Universitetskaya Tipografiya, 1901.
- Golubinskiy, Ye. *Prepodobniy Sergiy Radonejskiy i Sozdanaya İm Troitskaya Lavra. Jineopisaniye Prepodobnogo Sergiya i Putovoditel Po Lavre.* Moskva: 2. Tipografiya O.İ. Snegirev, 1892.
- Gonçarov, İvan. *Oblomov.* çev. Sabahattin Eyüboğlu - Erol Güney. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Gorçakov, M. *Monastırskiy Prikaz 1649-1725.* Sanktpeterburg: Tipografiya A. Tranşelya, 1868.
- Göktaş, Vahit. *Kelâbâzî (ö.380/990) ve Tasavvuf Anlayışı.* Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007.
- Grigoryev, V. *O Dostovernosti Yarlıkov Dannih Hanami Zolotoy Ordı Russkomu Duhovenstvu.* Moskva: Universitetskaya Tipografiya, 1842.
- Gulland, Robin Milner. *Ruslar.* çev. Bahar Tırnakçı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023.
- Gumilev, Lev. *Ot Rusi Do Rossii.* Moskva: Avrıs Press, 2008.
- Güç, Ahmet. “Konfüçyanizm”. *Dinler Tarihi El Kitabı.* ed. Baki Adam. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Güç, Ahmet. “Taoizm”. *Dinler Tarihi El Kitabı.* ed. Baki Adam. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Gül, Ali. *Ansiklopedik Hinduizm Sözlüğü.* İstanbul: İz Yayınları, 2018.
- Gül, Ali. *Bir Din Olarak Taoizm.* Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Gündüz, Şinasi (ed.). *Din ve İnanç Sözlüğü.* Ankara: Vadi Yayınları, 1998.
- Gündüz, Şinasi. “Keşiş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 25/322-324. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Güngör, Ali İsra. *Cizvitler.* Ankara: Berikan Yayınevi, 2012.
- Gürkan, Salime Leyla. “Manastır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 27/558-560. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Gürkan, Salime Leyla. “Ruhban”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 35/204-205. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Gürkan, Salime Leyla. *Yahudilik.* İstanbul: İsam / İslam Araştırmaları Merkezi, 4. Basım, 2012.

- Güzeldal, Yasin. *Aziz Benedikt ve Hıristiyan Manastır Yaşamı*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2021.
- Haksever, Ahmet Cahid. “‘Ruhbanlık’ Kavramındaki Anlam Kayması ve Tasavvufla İlişkilendirilmesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/23 (30 Haziran 2013), 5-30.
- Haldun, İbni. *Mukaddime Evrensel Tarihe ve Toplum Bilimlerine Giriş*. çev. Cemal Aydın. İstanbul: Timaş Yayınları, 2023.
- Harkova, Mariya. “Umom Ya Ponimayu, Çto Patriarh Tihon Vrag. A Obşayas S Nim, Niçego Vrajeskogo ne Çuvstvuyu”. *miloserdiye.ru*. 09 Şubat 2024. Erişim 09 Şubat 2024. <https://www.miloserdie.ru/article/svyatitel-tihon-patriarh-smutnogo-vremeni/>
- Harman, Ömer Faruk. “Yahudilik (Mezhepler ve Dinî Gruplar)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/212-218. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- İbn Fadlan. *İbn Fadlan Seyahatnamesi*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2010.
- İbn Hurdâzbih. *Yollar ve Ülkeler Kitabı*. çev. Murat Ağarı. İstanbul: Kitabevi, 2008.
- İlarion, Mitropolit. *Slovo o Zakone i Blagodati*. Moskva: İnstitut Russkoy Tsivilizatsi, 2011.
- İlyunin, L.A. *Blagoslovennaya Viritsa*. Moskva: İskusstvo Rossii, 2011.
- Jeltov, Mihail. “Postrig”. *Pravoslavnaya Entsiklopediya*. C. 57. Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr “Pravoslavnaya Entsiklopediya”, 2020.
- Jeltov, M.S. “Arhimandrit”. *Pravoslavnaya Entsiklopediya*. 3/577-578. Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr “Pravoslavnaya Entsiklopediya”, 2001.
- Johnson, Gordon. *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Hint Dünyası Hindistan, Pakistan, Nepal, Bhutan, Bangladeş ve Sri Lanka*. çev. Müfide Pekin. İstanbul: İletişim Yayınları, 1998. <https://iletisim.com.tr/kitap/hint-dunyasi/7716>
- Josephus, Flavius. *İudeyskaya Voyna (The Jewish War)*. ed. A. Kovelman. çev. M. Finkelberg - A. Vdoviçenko. Moskva: Mostı Kültürü, 2008.
- Kajdan, A.P. “Vizantiyskiy Monastır, XI-XII vv. Kak Sotsialnaya Gruppa”. *Vizantiyskiy Vremennik* 31 (1971).
- Kandidov, Boris. *Monastırı-Muzei i Antireligioznaya Propoganda*. Moskva: Bezbojnik, 1929.
- Kara, İsmail. “‘İslâm’da Ruhbanlık Yoktur’ Söylemi Etrafında Dînî Otorite ve Ulemâ Üzerine Birkaç Not”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (22 Ocak 2014).

- Kara, Mustafa. *Tekkeler ve Zaviyeler*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2017.
- Karamustafa, Ahmet T. *Tasavvufun Oluşumu*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2017.
- Karamzin, N.M. *İstoriya Gosudarstvo Rossiyskogo*. Moskva: Nauka, 1992.
- Rigveda*. çev. Korhan Kaya. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Kelabazi. *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*. ed. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 2021.
- Kloss, B.M. *İzbranniye Trudi. Jitiye Sergiya Radonejskogo*. Moskva: YASK, 1999.
- Kloss, B.M. "Monaşestvo v Epohu Obrazavaniya Tsentralizovonnogo Gosudarstvo". *Monaşestvo i Monastiri v Rossii XI-XX Veka*. Moskva: Nauka, 2002.
- Klyuçevskiy, Vasiliy osipoviç. *Hozyaystvennaya Deyatelnost Solovetskogo Monastırya v Belomorskom Kraye*. Moskva: Universitetskaya Tipografiya, 1867.
- Knysh, Alexandar. *Tasavvuf Tarihi*. çev. Nurullah Koltaş. İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2020.
- Kolektif. *Manu Kanunları Manusmriti*. çev. Korhan Kaya. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2024.
- Kolesnikova, V.L. "Ekonomiçeskoye Sostoyaniye Jenskih Monastırey Kurskoy i Tambovskoy Guberniy vo Vtoroy Polovine XIX-naçale XX vekov". *Via İn Tempore* 39/15 (236) (2016), 103-107.
- Koliçeva, Ye.İ. "Pravoslavniye Monastiri Vtoroy Polovini 15-16 veka". *Monaşestvo i Monastiri v Rossii XI-XX Veka*. Moskva: Nauka, 2002.
- Konenkova, A.K. "Russkaya Kultura v XIX Veke Konstantin Matveyeviç Borozdin Ştrihi k Portretu". *Slavyanskiy Mir v Tretyem Tısyaçeletii* 12 (2017), 294-301.
- Konutgan, Behnan vd. *Kutsal Kitap Sözlüğü*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2016.
- Korolev, A.S. "K Voprosu ob Ustroitelnoy Deyatelnosti Knyagini Olgi". *Nauka i Şkola* 5 (2015), 176-179.
- Kozlov, Maksim (ed.). *Pravila Pravoslavnoy Tserkvi s Tolkovaniyami Nikodima Yepiskopa Dalmatinskogo İstriyskogo 1*. çev. Maksim Kozlov. Moskva: Otçiy Dom, 2001.
- Kozlov, M.N. "Velikaya Knyaginya Olga: Ot Verhovnoy Jritsı Do Prosvetilnetsı Rusi". *Vestnik Slavyanskih Kultur* 43 (2017).
- Köprülü, Mehmed Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2014.
- Ktsenelson, L. - D.G. Ginsburg (ed.). *Yevreyskaya Entsiklopediya 3*. Sanktpeterburg: İzdatelstvo Brokgauz-Yefron, 1911.

- Ktsenelson, L. - D.G. Ginsburg (ed.). *Yevreyskaya Entsiklopediya II*. Sanktpeterburg: İzdatelstvo Brokgauz-Yefron, 1911.
- Kuçkin, V.A. “Dmitriy Donskoy i Sergiy Radonejskiy v Kanun Kulikovskoy Bitvı”. *Tserkov Obşestvo i Gosudarstvo v Feodalnoy Rossii*. Moskva: Nauka, 1990.
- Kuçumov, V.A. “Russkoye Starçestvo”. *Monaşestvo i Monastiri v Rossii XI-XX Veka*. Moskva: Nauka, 2002.
- Kudryavtsev, Matvey. *İstoriya Pravoslavnogo Monaşestvo v Severo Vostoçnoy Rossii so Vremen Prepodobnogo Sergiya Radonejskogo*. Moskva: Tipografiya M.N. Lavrova, 1881.
- Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: TTK, 1987.
- Kuşelyov Bezborodko, Grigoriy. *Pamyatniki Starinnoy Russkoy Literaturı*. Sanktpeterburg: Tipografiya A. Kulişa, 1862.
- Kuşeyri, İmam. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*. ed. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 2021.
- Kutluer, İlhan. “Mistisizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/188-190. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Kutlutürk, Cemil. *Hinduizm'de Avatar İnancı*. Ankara: Otto, 2018.
- Küçük, Hülya - Ceyhan, Semih. “Râbia el-Adeviyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/380-382. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Lambert, Malcolm. *Ortaçağda Dinsel Sapkınlıklar*. çev. Erdem Gökyaran. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2015.
- Lavrentiyev, Keşiş. *Lavrentiyev Kroniği & İlk Rus Tarihi 1*. çev. Alihan Büyükçolak. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2024.
- Le Goff, Jacques. “Ortaçağ'da Batı Avrupa”. çev. Nilüfer Uluç. *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 33 (2005), 39-68.
- Lenin, V.İ. *Polnoye Sobraniye Soçineniy 40*. 55 Cilt. Moskva: İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 2. Basım, 1970.
- Lenin, V.İ. *Polnoye Sobraniye Soçineniy 44*. 55 Cilt. Moskva: İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 2. Basım, 1970.
- Lenin, V.İ. *Polnoye Sobraniye Soçineniy 54*. 55 Cilt. Moskva: İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 2. Basım, 1970.
- Levçenko, M.V. *Oçerki Po İstorii Russko-Vizantiyskih Otnoşeniy*. Moskva: Akademiya Nauk SSSR, 1956.
- Lisenko, V.G. “Asketizm v İndii: Yego Pritsıptı i Osnovniye Formı”. *Religiovedeniye* 1 (2004).

- Lihaçeva, D.S. *Slovar Knijnikov i Knijnosti Drevnoy Rusi*. Leningrad: Nauka, 1987.
- Povest Vremennih Let 01*. çev. D.S. Lihaçeva - B.A. Romanova. Moskva-Leningrad: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1950.
- Povest Vremennih Let 02*. çev. D.S. Lihaçeva - B.A. Romanova. Moskva-Leningrad: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1950.
- Litavrin, G.G. "Puteşestviye Russkoy Knyagini Olgi v Konstantinopol. Problema İstoçnikov". *Vizantiyskiy Vremennik* 42 (1981), 35-48.
- Litvinova, L.V. "Asketizm". *Pravoslavnaya Entsiklopediya*. 3/593-608. Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr "Pravoslavnaya Entsiklopediya", 2001.
- Litvinova, L.V. "İgumen". *Pravoslavnaya Entsiklopediya*. C. 21. Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr "Pravoslavnaya Entsiklopediya", 2009.
- Litvinova, L.V. "Monastır". *Pravoslavnaya Entsiklopediya*. C. 46. Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr "Pravoslavnaya Entsiklopediya", 2017.
- Litvinova, L.V. "Nikita Pereyaslavskiy". *Pravoslavnaya Entsiklopediya*. 49/516-525. Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr "Pravoslavnaya Entsiklopediya", 2021.
- Magocsi, Paul Robert. *Ukrayna Bir Tarihsel Atlas*. çev. Murat Yaşar vd. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023.
- M.A.M. "Pahomiy Velikiy". *Pravoslavnaya Entsiklopediya*. 55/143-157. Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr "Pravoslavnaya Entsiklopediya", 2019.
- Mamytov, Abdimuhammet. *Rus Ortodoks Kilisesi'nde Azizlerle İlgili İnanış ve Uygulamalar*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010.
- Marçenko, A.N. - Godlevskiy, N.P. "Soprativleniye Arhiyepiskopa Lvovskogo i Ternopolskogo Palladiya (Kaminskogo) Zakrıtiyu Monastirey na Zapadnoy Ukraine v Naçale Hruşevskih Goneniy 1958-1960". *Hristiyanskoye Çteniya* 6 (2008).
- Marx, Karl. *1844 El Yazmaları Ekonomik Politik ve Felsefe*. çev. Kenan Somer. Ankara: Sol Yayınları, 2011.
- Meral, Yasin. *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*. İstanbul: Milelnihal, 2021.
- Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin. *Mürûcü'z-zehab ve me'âdinü'l-cevher*. ed. Kemal Hasan Meri. Beyrut-Sayda: Mektebetü'l Asriyye, ts.
- Nakamura, Hajime. *Budha*. çev. Zeynep Seyhan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Nasonov, A.N. (ed.). *Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 03 Novgorodskaya Pervaya Letopis Starşego i Mladşego İzvodov*. Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1950.

- Nazarenko, A.V. *Drevnyaya Rus v Svete Zarubejnih İstočnikov Hrestomatiya*. Moskva: RAN, 2010.
- Nazarenko, A.V. “Kogda Je Knyaginya Olga Yezdila v Konstantinopol?” *Vizantiyskiy Vremennik* 50 (1989), 66-83.
- Nazarenko, A.V. *Nemetskiye Latınoyazıçıye İstočniki IX-XI Vekov*. Moskva: Nauka, 1993.
- Nazarov, V.D. “Genealogiya Koşkinih Zaharinih Romanovih i Predaniye ob Osnovanii Georgiyevskogo Monastırıya”. *İstoričeskaya Genalogiya* 1 (1993).
- Nestor. *Geçmiş Yılların Menkıbesi*. çev. Batuhan Aksungur. İstanbul: Post Yayınları, 2022.
- Nevolin, K.A. *Polnoye Sobraniye Soçineniy 06*. Sanktpeterburg: Tipografiya Eduarda Pratsa, 1857.
- Nikitin, D.N. “İzyatiye Tserkovnih Tsennostey”. *Pravoslavnaya Entsiklopediya*. 21/661-668. Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr “Pravoslavnaya Entsiklopediya”, 2009.
- Nixey, Catherine. *Kasvetli Çağ Klasik Dünyanın Hıristiyanlar Tarafından Yıkılışı*. çev. Arzu Akgün. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023.
- Novoseltsev, A.P. “Vostoçniye İstoçniki o Vostoçnih Slavyanah i Rusi VI-IX vv”. *Drevnerusskoye Gosudarstvo i Yego Mejdunarodnoye Znaçeniye*. Moskva: Nauka, 1965.
- Obolensky, Dimitri. “The Empire And İts Northern Neighbours 565—1018”. *The Cambridge Medieval History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1966.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Ortaçağlar Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri & Selçuklu Dönemi, Makaleler-Araştırmalar*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016.
- Ostrogorskiy, G. “Vizantiya i Kiyevskaya Knyagina Olga”. *İn To Honor Roman Jacobson*. 1458-1473. Paris: Mauton The Hague, 1967.
- Ovçarova, O.V. “Savva Osyaşenniy”. *Pravoslavnaya Entsiklopediya*. C. 61. Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr “Pravoslavnaya Entsiklopediya”, 2021.
- Özbay, Sena. *Bizans’a Giden Yolda Varegler (II. Yüzyıl)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Öztürk, Eyüp. “‘Muvelleh’ kavramı üzerine”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/1 (01 Nisan 2012), 35-54.
- Öztürk, Eyüp. *Velilik ile Delilik Arasında İbnu’s Serrac’ın Gözünden Muvelleh Dervişler*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016.
- Paşuto, V.T. *Vneşnyaya Politika Drevney Rusi*. Moskva: Nauka, 1968.

- Pavlovna, Starikova Yelena. “Golod 1921-1922 gg. I İzyatiye Tserkovnih Tsennostey (Na Materialah Mariyskogo Kraya)”. *Vestnik Pravoslavnogo Svyato Tihonovskogo Gumanitarnogo Universiteta Seriya 2. İstoriya 2* (63) (2015), 53-64.
- Pentkovskiy, A.M. “İyerusalimskiy Ustav”. *Pravoslavnaya Entsiklopediya*. C. 21. Moskva: Tserkovno Nauçniy Tsentr “Pravoslavnaya Entsiklopediya”, 2009.
- Petrovskiy, A. “Arhimandrit”. *Bogoslovskaya Entsiklopediya*. 2/43-44. Sanktpeterburg: İzdaniye Priyemnikov Professora A.P. Lopuhina, 1901.
- Philo. *The Loeb Classical Library Philo IX*. çev. F.H. Colson. London: William Heinemann LTD, 1985.
- Podskalsky, Gerhard. *Hristianstvo i Bogoslovskaya Literatura v Kiyevskoy Rusi (988-1237)*. çev. A.V. Nazarenko. Sanktpeterburg: Vizantinorossika, 1996.
- Pospelovskiy, Dimitriy. *Pravoslavnaya Tserkov v İstorii Rusi, Rossii i SSSR*. Moskva: Bibleysko Bogoslovkiy İstitut Sv. Apostola Andreyaya, 1995.
- Priselkov, M.D. *Hanskiye Yarlıki Russkim Mitropolitam*. Petrograd: Tipografiya Nauçnoye Delo, 1916.
- Prisyolkov, M.D. *Oçerki Po Tserkovnono-Politiçeskoj İstorii Kiyevskoy Rusii X-XII vv*. Sanktpeterburg: Nauka, 2003.
- Prohorov, G.M. (ed.). *Prepodobniye Nil Sorskiy i İnnokentiy Komelskiy Soçineniya*. Sanktpeterburg: İzdatelstov Olega Abışko, 2. Basım, 2008.
- Puşayev, Yuriy. “Shima”. Resmi Website. *Pravoslavie*. 10 Ocak 2024. Erişim 10 Ocak 2024. <https://pravoslavie.ru/76131.html>
- Rappoport, P.A. *Russkaya Arhitektura X-XIII vv*. Leningrad: Nauka, 1982.
- Rıbakov, B.A. *Russkiye Letopistsı i Avtor “Slova O Polke İgoreve”*. Moskva: Nauka, 1972.
- Rıbakov, B.A. *Yaziçestvo Drevnih Slavyan*. Moskva: Nauka, 1994.
- Riasanovsky, Nicholas V. - Steinberg, Mark D. *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze....* çev. Figen Dereli. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2014.
- Sarabyanov, V.D. “Jivopis Seredinı 1120 h - Naçala 1160 h Godov”. *İstoriya Russkogo İskusstvo. İskusstvo 20-60 Godov XII Veka*. thk. L.İ. Lifşits. 2.1/158-335. Moskva: Gosudarstvenniy İstitut İskusstvoznaniya, 2012.
- Schaff, Philip. *History of The Christian Church 3*. çev. O.A. Rıbakova. 8 Cilt. Sanktpeterburg: Bibliya Dlya Vseh, 2. Basım, 2011.
- Schaff, Philip. *History of The Christian Church 5*. çev. O.A. Rıbakova. 8 Cilt. Sanktpeterburg: Bibliya Dlya Vseh, 2008.

- Schimmel, Annemarie. *Dinler Tarihine Giriş*. ed. Recep Kibar. İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2016.
- Sedova, R.A. “Aleksiy”. *Pravoslavnaya Entsiklopediya*. 1/637-648. Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr “Pravoslavnaya Entsiklopediya”, 2000.
- Seryakov, Mihail. *Rojdeniya Vselennoy Golubinaya Kniga*. Moskva: Naslediye Predkov, 2005.
- Sodol, V.A. “Uprazdneniye Pravoslavniñ Monastirey MSSR v 1945-1953 gg. Rol Vnutritserkovniñ Faktorov”. *Vestnik Rossiyskogo Universiteta Drujbi Narodov. Seriya İstoriya Rossii* 5 (2009), 245-251.
- Sokolov, İ.İ. “Kinoviya”. *Bogoslovskaya Entsiklopediya*. 10/3-16. Sanktpeterburg: İzdaniye Priyemnikov Professora A.P. Lopuhina, 1909.
- Sokolov, İvan İvanoviç. *Sostoyaniye Monaşestva v Vizantiyskoy Tserkvi S Seredinı IX. do Naçala XIII Veka (842-1204)*. Sanktpeterburg: İzdatelstov Olega Abışko, 2003.
- Sorokin, A.K. *Konfessionalnaya Politika Sovetskogo Gosudarstvo 1917-1991 gg. Dokumentı i Materialı*. Moskva: ROSSPEN, 2017.
- Spasskiy, A.A. “Pahomiy i Feodor, Perviye Osnovateli Kinovitskogo Podvijniçestva po Greçeskim i Koptskim Skazaniyam (Kriçiçeskiye Nabroski)”. *Bogoslovskiy Vestnik* 1/1 (1908), 53-80.
- S.V., Dusenko - Ye.V., Şunina. “Sredstva Razmeşeniya Dlya Palomnikov: İstoriya i Sovremennost”. *Sovremenniye Problemy Servisa i Turizmaa* 4 (2009), 56-63.
- Şahmatov, A.A. *Korsunskaya Legenda O Kreşenii Vladimira*. Sanktpeterburg: Tipografiya İmparatorskoy Akademii Nauk, 1906.
- Şahmatov, A.A. - B.M. Kloss (ed.). *Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 02 İpotevskaya Letopis*. Moskva: Yazıki Russkoy Kulturu, 1998.
- Şamlıoğlu, İbrahim Emre. *Çin ve Japon Dinlerinde Dağ Kültü*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Şapov, Ya.N. “Arhimandritiya”. *Pravoslavnaya Entsiklopediya*. 3/578-579. Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr “Pravoslavnaya Entsiklopediya”, 2001.
- Şapov, Ya.N. *Gosudarstvo i Tserkov Drevney Rusi X-XIII vv*. Moskva: Nauka, 1989.
- Şapov, Ya.N. “Monaşestvo Na Rusi v XI-XIII Vekah”. *Monaşestvo i Monastiri v Rossii XI-XX Veka*. Moskva: Nauka, 2002.
- Şkarovskiy, M.V. “Vremennoye ‘Peremiriye’ v Gosudarstvenno-Tserkovniñ Otnoşeniya v 1945-1953 gg”. *Hristiyanskoye Çteniye* 12 (1996).
- Şumilo, S. *Knyaz Askold i Hristianizatsiya Rusi*. Kiev: Duh i Litera, 2010.

- Talaşov, M.V. “K Voprosu O Smene Vlasti v Kiyeye v Naçale 60-h gg. X v”. *Yaroslavskiy Pedogagiçeskiy Vestnik* 2/1 (2014).
- Tarakanova Belkova, S.A. *Boyarskoye i Monastırskoye Zemlevladieniye v Novgorodskih Pyatinah v Domoskovkoye Vremya*. Moskva: İzdaniye Gosudarstvennogo İstoriçeskogo Muzeya, 1939.
- Tatişev, V.N. *İstoriya Rossiyskaya s Samih Drevneyşih Vremen*. Moskva: İmperatorskiy Moskovskiy Universitet, 1768.
- Temiztürk, Halil. *Hıristiyan Mistisizmine Giriş*. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2021.
- Temiztürk, Halil. “Kapadokyalı Bir Kilise Babası: Aziz Basil ve Hıristiyanlığın Şekillenmesine Etkisi”. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (KTUİFD)* 3/1 (14 Nisan 2016), 35-61.
- Temiztürk, Halil. *Ölü Deniz El Yazmaları*. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2022.
- Tihon, Patriarh. “Poslaniye Svyateyşego Tihona Patriarha Vsya Russi”. *Bogoslovskiy Vestnik* 1/1.2 (1918).
- Tkaçyov, Ye.V. “Lavra”. *Pravoslavnaya Entsiklopediya*. C. 39. Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr “Pravoslavnaya Entsiklopediya”, 2015.
- Tkaçyov, Ye.V. “Stolpniçestvo”. *Pravoslavnaya Entsiklopediya*. 66/506-518. Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr “Pravoslavnaya Entsiklopediya”, 2022.
- Tsıpin, Vladislav. “Ktiitor”. *Pravoslavnaya Entsiklopediya*. C. 39. Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr “Pravoslavnaya Entsiklopediya”, 2015.
- Tsıpin, Vladislav. “Podvorye”. *Pravoslavnaya Entsiklopediya*. 57/33-34. Moskva: Tserkovno Nauçnyy Tsentr “Pravoslavnaya Entsiklopediya”, 2020.
- Tumins, Valeria A. - Vernadsky, George. *Patriarch Nikon on Church and State, Nikon “Refutation”*. Berlin: Moutan Publishers, 1882.
- Tural, Murat. *Ortaçağ Doğu Hristiyanlığında Manastır Hayatı*. İstanbul: İQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011.
- Turan, Emine Zehra. *Budizm’de Manastır Hayatı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Turan, Havva. “Sistersiyen Tarikatı’nın Katharlara Karşı Faaliyetleri”. *Ortaçağ Kıta Avrupası’nda Dinsel Sapkınlıklar: Ariusçuluktan Husçuluğa*. ed. Fatih Durgun. 109-137. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2023.
- Uludağ, Süleyman. “Hasan-ı Basrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/291-293. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Uludağ, Süleyman. “Ruhbanlık ve Tasavvuf”. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 13 (2004), 9-23.

- Uluslan, Ahmet. “*Geçmiş Yılların Hikâyesi*” (*Povest Vremennih Let*) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016.
- Valka, S.N. *Gramoti Velikogo Novgoroda i Pskovo*. Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1949.
- Vasiliev, Alexander A. *The Russian Attack on Constantinople in 860*. Cambridge-Massachussets: The Mediaeval Academy of America, 1946.
- Vasilyev, O.Yu. “Sudba Russkih Monastirey v XX Veke”. *Monaşestvo i Monastiri v Rossii XI-XX Veka*. Moskva: Nauka, 2002.
- Vasilyevna, Burkina - Dmitriyevna, Larisa. “Deyatelnost Svyato Mihaylovskogo Monastirya v Zerkale Missionerskogo Slujeniya na Severnom Kavkaze v 70-ye gg. XIX v-Naçale XX v”. *Vestnik Adigeyskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Seriya: Regionovedeniye* 3 (264) (2020), 35-43.
- Vernadsky, George. *Kievan Russia*. London: Yale University Press, 1948.
- Viktorovna, Kovaleva İrina. “Trapeza Nerçinskogo Uspenskogo Monastirya (Vostoçnoye Zabaykale) V Pervoy Polovine-Seredine XVIII v”. *Severnij Region: Nauka, Obrazovaniya, kultura* 1 (37) (2018), 15-17.
- Viktorovna Pokrovskaya, Svetlana. *Soyuz Voinstvuyuşih Bezbojnikov SSSR: Organizatsiya i Deyatelnost (1925-1947)*. Moskva: Moskovskiy Gosudarstvennyy Oblastnoy Universitet, Doçentlik Tezi, 2007.
- Vodarskiy, Ya.Ye. “Zemlevladieniye Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi i Yeyo Hozyaystvenno-Ekonomiçeskaya Deyatelnost (XI-naçalo XX v)”. *Russkoye Pavoslaviye Vehl İstorii*. Moskva: İzdatelstvo Politiçeskoj Literaturı, 1985.
- Volk, P. “Abbot”. *New Catholic Encyclopedia*. 1/9-10. Washington D.C.: Thomson & Gale, 2003.
- Vorontsova, L.M. “Sergiy Radonejskiy”. *Pravoslavnyaya Entsiklopediya*. 63/158-214. Moskva: Tserkovno Nauçnij Tsentr “Pravoslavnyaya Entsiklopediya”, 2021.
- Voytenko, A.A. *Yegipetskoye Monaşestvo v IV v.: Jitiye Prep. Antoniya Velikogo, Lavsaik, İstoriya Monahov*. Moskva: TsEN RAN, 2012.
- Walicki, Andrzej. *Rus Düşünce Tarihi Aydınlanma'dan Marksizme*. çev. Adam (Alaeddin) Şenel. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Ware, Timothy. *Ortodoks Kilisesi Doğu Hristiyanlığına Giriş*. çev. Mehmet Katar - Arif Gören. Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2019.
- Yanin, V.L. *Novgorodskiye Posadniki*. Moskva: İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta, 1962.

- Yeşil, Cüneyt. *Ruhbanlık Süryani Kadim Kilise Hiyerarşisi*. Ankara: Eskiyeeni Yayınları, 2024.
- Yeşil, Cüneyt - Seyfeli, Canan. “Pachomius: Sistemli Kenobitik Yaşamın ve Hıristiyan Manastır Geleneğinin Kurucusu”. *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 17 (29 Haziran 2023), 51-84.
- Yevgenyeva, Tatyana Zinkeviç. “Preyemstvennost Podviga Vostoçnih Stolpnikov Na Rusi (Na Materiale Otdela Rukopisey Rossiyskoy Gosudarstvennoy Biblioteki)”. *Sbornik Trudov Yakutskoy Duhovnoy Seminarii* 9-10 (2021), 22-26.
- Yıldırım, Ahmet. *Hoca Ahmed Yesevi'nin Hadis Kültürü*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Yıldız, Arzu. *Hint Dinlerinde Kutsal İnsan Kavramı “Sadhu” Ve “Sadhvi” Örneği*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Yitik, Ali İhsan. *Doğu Dinleri*. İstanbul: İsam / İslam Araştırmaları Merkezi, 2014.
- <http://www.patriarchia.ru>. “Arhiyeriyskiy Sobor Prinyal Polojeniya Monostiryah i Monaşestvuyuşih”. Resmi Website. 2017. Erişim 25 Aralık 2023. <http://www.patriarchia.ru/db/text/5074355.html>
- Deyaniye Vselenskih Soborov 1*. Kazan: İzdatelstvo Kazanskoy Duhovnoy Akademii, 3. Basım, 1910.
- Deyaniye Vselenskih Soborov 6*. Kazan: İzdatelstvo Kazanskoy Duhovnoy Akademii, 3. Basım, 1908.
- Deyaniye Vselenskih Soborov 7*. Kazan: İzdatelstvo Kazanskoy Duhovnoy Akademii, 3. Basım, 1909.
- <http://www.patriarchia.ru>. “Doklad Svyateyşego Patriarha Kirilla na Yeparhialnom Sobranii g. Moskvı (20 Aralık 2023)”. Erişim 02 Ocak 2024. <http://www.patriarchia.ru/db/text/6085672.html>
- <https://www.afonpodvorie.com/tr/>. “İstanbul'daki Athos Rus Aziz Panteleimon Manastırı'nın Bileşimi”. Resmi Website. 03 Ocak 2023. Erişim 03 Ocak 2024. <https://www.afonpodvorie.com/tr/podvorie/history>
- Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil)*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1993.
- Kiyevo Peçerskiy Paterik*. Moskva: Hudojestvennaya Literatura, 1980.
- Polnyy Pravoslavnyy Bogoslovskiy Entsiklopedičeskiy Slovar*. Sanktpeterburg: Tipografiya P.P. Soykina, 1912.

- Lyubuška: Jizneopisaniye Blajennoy Staritsı Lyubovi Lazerovoy Vospominaniya.* Sanktpeterburg - Moskva: Troitskaya Şkola - Sibirskaya Blagozvonitsa, 2007.
- Azbyka Veri. “Mantiya”. Resmi Website. 10 Ocak 2024. Erişim 10 Ocak 2024.
<https://azbyka.ru/mantiya>
- Materialı Dlya İstorii Raskola za Pervoye Vremya Yego Suşestvovaniya.* Moskva: Tipografiya T. Ris, 1876.
- Materialı Po Noveyşey İstorii Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi.* Moskva: İzdatelstvo PSTGU, 2016.
- Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 01 Lavrentiyevskaya Letopis.* Leningrad: Akademiya Nauk SSSR, 2. Basım, 1926.
- Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 01 Lavrentiyevskaya Letopis.* Leningrad: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 2. Basım, 1927.
- Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 01 Po Lavrentiyevskomu Spisku.* Sanktpeterburg: İzdaniya Arheologičeskoy Komissii, 1872.
- Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 02 III. İpotevskaya Letopis.* Sanktpeterburg: Tipografiya Eduarda Pratsa, 1843.
- Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 09 Patriyarşiy ili Nikonovskiy Letopis.* Sanktpeterburg: Tipografiya Eduarda Pratsa, 1862.
- Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 15 Tverskoy Letopis.* Sanktpeterburg: Tipografiya Leonida Demisa, 1863.
- Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 25 Moskovskiy Letopisniy Svod Kontsa XV veka.* Moskva: Yazıki Slavyanskiy Kulturu, 2004.
- Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 37 Ustyujskiye i Vologodskiye Letopisi XVI-XVIII vv.* Leningrad: Nauka, 1982.
- Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 38 Radzivilovskaya Letopis.* Leningrad: Nauka, 1989.
- Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 42 Novgorodskaya Karamzinskaya Letopis.* Sanktpeterburg: DB, 2002.
- Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii 01.* Moskva: II. OSYİVK, 1830.
- Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii 02.* Moskva: II. OSYİVK, 1830.
- Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii 04.* Moskva: II. OSYİVK, 1830.
- Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii 07.* Moskva: II. OSYİVK, 1830.
- Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii 12.* Moskva: II. OSYİVK, 1830.

<http://www.patriarchia.ru>. “Polojeniye o Nagradah Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi/ Ofitsialniye Dokumenti”. Resmi Website. 2017. Erişim 25 Aralık 2023.
<http://www.patriarchia.ru/db/text/5799439.html>

Azbuka Veri. “Postrig Monaşeskiy”. Resmi Website. 10 Ocak 2024. Erişim 10 Ocak 2024. <https://azbyka.ru/ustrig-monasheskiy>

“Poşivoçnaya Masterskaya”. Erişim 01 Haziran 2024.
https://stsl.ru/about_lavra/all/poshivochnaya-masterskaya/storozhno.ru. “Rasporyadok Dnya naselnikov Svyato Nikolskogo Kipriano Storojenskogo Skita”. Resmi Website. 07 şubat 2024. Erişim 07 şubat 2024.
<https://storozhno.ru/routine/>

“Rasporyadok Monastırskoy Jizni”. 07 Ekim 2014. Erişim 06 şubat 2024.
<http://komarovka.ortox.ru/rasporyadok-monastyrskoj-zhizni/>

Azbuka Veri. “Ryasofor”. Resmi Website. 10 Ocak 2024. Erişim 10 Ocak 2024.
<https://azbyka.ru/ryasofor>

Azbuka Veri. “Shima”. Resmi Website. 10 Ocak 2024. Erişim 10 Ocak 2024.
<https://azbyka.ru/sxima>

“Shima”. *Bolşaya Rossiyskaya Entsiklopediya*. 31/491. Moskva. Erişim 10 Ocak 2024.
https://old.bigenc.ru/religious_studies/text/4176122

Palomniçeskiy Tsentr Moskovskogo Patriarhata. “Trudniçestvo”. Resmi Website. 09 Ocak 2024. Erişim 09 Ocak 2024. <https://www.poklonnik.ru/list.php?c=trud>

Raifskiyy Bogoroditskiyy Mujskoy Monastır. “Trudniçestvo. Postupleniye v Monastır”. Resmi Website. 09 Ocak 2024. Erişim 09 Ocak 2024. <https://www.raifa.ru/trud/>

<http://www.patriarchia.ru>. “Ustav Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi Glava XVIII. Monastırı / Ofitsialniye Dokumenti”. Resmi Website. 2017. Erişim 26 Aralık 2023. <http://www.patriarchia.ru/db/text/133143.html>

Zapiski Otdeleniya Russkoy i Slavyanskoy Arheologiy İmperatorskago Russkogo Arheologiçeskago Obşestva. Sanktpeterburg: Tipografiya İosafat Ogrizko, 1861.

EKLER

Ek: 1. Manastırlar Listesi

Kaynaklarda Moğol istilası öncesine dair pek çok Rus Ortodoks Manastırlarına rastlamak mümkündür. Tespit edebildiğimiz manastırlarla ilgili bir liste oluşturulmuştur.

Manastırların Listesi:⁵¹⁴

- I. Kiev Bölgesindeki Manastırlar
 1. Georgiyevskiy – Kurucusu Knez Yaroslav
 2. İrininskiy (Kadınlar Manastırı) - Kurucusu Knez Yaroslav
 3. Dimmitriyevskiy – Kurucusu Kner İzyaslav Yaroslaviç
 4. Nikolayevskiy (Kadınlar Manastırı) – Kurucusu Knerİzyaslav Yaroslaviç
 5. Peçerskiy – Kurucusu Aziz Antoniy ve Feodosiya
 6. Aziz Mina – Kurucusu belli değil
 7. Mihaylovskiy Vıdubitskiy – Kurucusu Knez Vsevolod Yaroslaviç
 8. Andreyevskiy Yançin (Kadınlar Manastırı) - Kurucusu Knez Vsevolod Yaroslaviç
 9. Mihaylovskiy Zlatoverhiy – Kurucusu Knez Svyatopolk İzyaslaviç (Kiev Metropoliti Mihail'in Kurucu olduğuna dair rivayetler de bulunmaktadır)
 10. Klovksiy (Vlahernskiy) – Kurucusu Stefan Peçerskiy
 11. Spasskiy Berestovskiy – Kurucusu İğumen German. Kurucusundan dolayı Germaniç denilmiştir.
 12. Fyodorovskiy (Votç) – Kurucusu Knez Mstislav Vladimiroviç 1128 yılı
 13. Kirillovskiy – Kurucusu Knez Vsevolod Olgoviç 1146 yılı
 14. Lazarev (Kadınlar Manastırı) – Kurucusu belli değil

⁵¹⁴ Bu liste M.İ. Belhova ve Ye. Golubinskiy'nin listelerine referansla oluşturulmuştur. Bkz. Belhova, "Monastırı Na Rusi", 50-56.; Golubinskiy, *İstoriya Russkoy Tserkvi*, 1901.

15. Kosmo Damyanskiy – Kurucusu Belli değil

16. Vasilevskiy – Kurucusu belli değil

17. Voskresensky – Kurucusu İğumen Nikon⁵¹⁵

II. Pereyaslav Bölgesindeki Manastırlar

1. İonnavskiy – Kurucusu belli değil. 1072 yılından itibaren bilinmektedir

2. Boriso Glebskiy – Aziz Borisin öldürüldüğü yerde kurulmuştur.

3. Rojdestvenskiy – Golubinskiy'e göre böyle bir manastır bulunmamaktadır

III. Çernigov (Ryazan ve Murom) Bölgesindeki Manastırlar

1. Uspenskiy (Boldinskiy, Yeltskiy) – Kurucusu Aziz Antoniy ile öğrencileri diyenler olduğu gibi Knez Svyatoslav'ı işaret edenlerde bulunmaktadır

2. Boris Glebskiy – Kurucusu Knez David Svyatoslaviç

3. İlinskiy Toitskiy – Kurucusu Knez Svyatoslav

4. Spasskiy (Murom) – Kurucusu belli değil. 1096 yılından itibaren bilinmektedir

IV. Vladimir Volinskiy Bölgesindeki Manastırlar

1. Svyatogorskiy – Kurucusu belli değil. Günümüzde Zagorov olarak bilinir.

2. Aziz Büyük Mihail – Kurucusu belli değil. Moğol öncesi dönemde kurulmuş olabileceği düşünülmektedir. 1268 yılından itibaren bilinmektedir.⁵¹⁶

3. Poloninskiy – Galiç bölgesinde olabilir

4. Kutsal Bogoroditsa - Golubinskiy'e göre böyle bir manastır bulunmamaktadır

5. Apostolskiy - Golubinskiy'e göre böyle bir manastır bulunmamaktadır

⁵¹⁵PVL 02, 2/175.

⁵¹⁶Şahmatov - Kloss, PSRL 02 İL, 2/868.

6. Çestny Krest - Golubinskiy'e göre böyle bir manastır bulunmamaktadır
7. Aziz Nikolay - Golubinskiy'e göre böyle bir manastır bulunmamaktadır

V. Galiç Bölgesindeki Manastırlar

1. İonnavskiy – Kurucusu belli değil. 1189 yılından beri bilinir⁵¹⁷
2. Lelesova - Kurucusu belli değil. 1210 yılından beri bilinir⁵¹⁸
3. Sinevolodskiy (Sinevodskiy Bogoroditsa) - Kurucusu belli değil. 1240 yılından beri bilinir⁵¹⁹
4. Danilonskiy – Kurucusu Knez Daniil Romanoviç. 1268 yılından beri bilinir.⁵²⁰
5. Poloninskiy - Kurucusu Aziz Grigoriy. 1262 yılından beri bilinir⁵²¹

VI. Turov Bölgesindeki Manastırlar

1. Boris ve Gleb – Kurucusu belli değil. 12. Yüzyıldan itibaren bilinmektedir

VII. Polotsk Bölgesi Manastırları

1. Spasskiy (Kadınlar Manastırı) – Kurucusu Yevfroseniya Polotskaya⁵²²
2. Bogoroditskiy – Kurucusu Yevfroseniya Polotskaya⁵²³
3. Boris ve Gleb – Kurucusu Knez Ginviloviç. 13. yüzyıldan itibaren bilinmektedir

⁵¹⁷Şahmatov - Kloss, *PSRL 02 İL*, 2/665.

⁵¹⁸Şahmatov - Kloss, *PSRL 02 İL*, 2/729.

⁵¹⁹Şahmatov - Kloss, *PSRL 02 İL*, 2/878.

⁵²⁰Şahmatov - Kloss, *PSRL 02 İL*, 2/867.

⁵²¹Şahmatov - Kloss, *PSRL 02 İL*, 2/859.

⁵²²Golubinskiy, *İstoriya Russkoy Tserkvi*, 1901, 1.2/493.

⁵²³Golubinskiy, *İstoriya Russkoy Tserkvi*, 1901, 1.2/493.

VIII. Smolensk Bölgesindeki Manastırlar

1. Boris ve Gleb – Kurucusu belli değil. 1138 yılından itibaren bilinmektedir.
2. Otroçeg – Kurucusu belli değil. 1206 yılından itibaren bilinmektedir⁵²⁴
3. Krestovozdvijenskiy – Kurucusu belli değil
4. Bogoroditskiy – 13. yüzyıldan itibaren bilinmektedir
5. RispolojenskiyAvramiyev – Kurucusu piskopos İgnatiy

IX. Novgorod Bölgesindeki Manastırlar

1. Romalı Antoniy Rojdetsvo Bogoroditskiy – Kurucusu İgumen Anton. 1117 yılından itibaren bilinmektedir. İlk büyük taş yapımı manastır olma özelliği taşır.⁵²⁵
2. Yuriy ya da Georgiy – Kurucusu Knez Vsevolod Mstislaviç. 1119 yılından itibaren bilinmektedir
3. Voskresenskiy (Kadınlar Manastırı) – Kurucusu belli değil. 1136 yılından itibaren bilinmektedir
4. Varvarinskiy (Kadınlar Manastırı) – Kurucusu belli değil. 1138 yılından itibaren bilinmektedir
5. Zverin (Kadınlar Manastırı) – Kurucusu belli değil. 1148 yılından itibaren bilinmektedir
6. Arkaj Uspenskiy – Kurucusu 1153 yılında başrahip ve piskopos Arkadiy
7. Svyata Duhov (Kadınlar Manastırı) – Kurucusu belli değil. 1162 yılından itibaren bilinmektedir
8. Blagoveşenskiy – Kurucusu 1170 yılında başpiskopos İoanna ve kardeşi Gavril

⁵²⁴*Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey 01 Po Lavrentiyevskomu Spisku* (Sanktpeterburg: İzdaniya Arheologičeskoy Komissii, 1872), 1/404.

⁵²⁵Golubinskiy, *İstoriya Russkoy Tserkvi*, 1901, 1.2/489.

9. İoanna Predteçev (Kadınlar Manastırı) – Kurucusu belli değil. 1179 yılından itibaren bilinmektedir
10. Hutinskiy – Kurucusu 1192 yılında başrahip Varlam Hutinskiy.⁵²⁶
11. Kirillovskiy – Kurucusu belli değil. 1196 yılından itibaren bilinmektedir
12. Nikolo Ostrovskiy – Kurucusu 1197 yılında başpiskopos Martiri
13. Yevfiminskaya (Kadınlar Manastırı) – Kurucusu belli değil. 1197 yılından itibaren bilinmektedir
14. Spaso Nereditskiy – Kurucusu 1198 yılında Knez Yaroslav Vladimiroviç
15. Mihailitskiy (Kadınlar Manastırı) – Kurucusu 1199 yılında Knez Yaroslav Vladimiroviç'in eşi tarafından
16. Panteleymonov – Kurucusu Knez 1207 yılında Vsevolod Velikiy ya da Episkop Nifont
17. Spasskiy Mirojskiy (Zaveliçeskiy) – Kurucusu 1188 yılında başpiskopos Nifont
18. Georgiyevskiy – Kurucusu belli değil
19. Spaso Preobrajenskiy – Kurucusu 1192 yılında başrahip Martir
20. Desyatinniy – Kurucusu belli değil
21. Perın Perınskiy – Kurucusu belli değil. Eski pagan tanrısı Perun'un tapınağının üzerine inşa edilmiş
22. Nikolo Lipenskiy – Kurucusu Knez Mstislav Vladimiroviç ya da 1292 yılında başpiskopos Climent tarafından. 1386 yılından önce var olmadığını belirtenlerde bulunmaktadır
23. Valaamskiy Preobrajenskiy – Kurucuları Valaam azizleri Sergiy ve German. 1163 ve 1329 yıllarında kurulduğuna dair iki farklı görüş bulunmaktadır.
24. Novotorjskiy Boriso Glebskiy – Kurucusu 1036 yılında piskopos Yefrem
25. Dımskiy Antoniyevskiy – Kurucusu belli değil

⁵²⁶Golubinskiy, *İstoriya Russkoy Tserkvi*, 1901, 1.2/491.

26. Troitskiy Kaysarovskiy – Kurucusu belli değil. 1147 yılından itibaren bilinmektedir

X. Suzdal Bölgesindeki Manastırlar

1. Georgiyevskiy – Kurucusu Yuriy Dolgorukiy. Golubinskiy manastırın Yuriy Dolgorukiy döneminden sonra inşa edildiği görüşündedir.
2. Voznesenskiy – Kurucusu Andrey Bogolyubskiy. Günümüze kadar gelememiştir.
3. Rojdesto Bogorodinskiy – Kurucusu Andrey Bogolyubskiy
4. Pokrovskiy (Kadınlar Manastırı) - Kurucusu Andrey Bogolyubskiy
5. Rojdestvenskiy (Rojdestvo Bogorodinskiy) – Kurucusu Vsevolod Yuriyeviç
6. Uspenskiy (Kadınlar Manastırı) - Kurucusu Vsevolod Yuriyeviç
7. Dimitriyevskiy – Peçerskiy Manastırından ayrılarak oluşmuştur. 1096 yılından itibaren bilinmektedir.⁵²⁷
8. Nikitskiy – Kurucusu Aziz Nikita. 1186 yılından itibaren bilinmektedir.

XI. Rostov Bölgesindeki Manastırlar

1. Bogoyavlenskiy – Kurucusu Avramiy. Ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte ilk kez 1263 yılından itibaren kayıtlara girmiştir.
2. Petrovskiy – Ne zaman kurulduğu bilinmemektedir.
3. Spasskiy – Kurucusu 1216 yılında Rostov Knezi Konstantin Vsevolodoviç.

XII. Tmutarakan Bölgesindeki Manastırlar

1. Tmutarakanskiy – Kurucusu Nikon Peçerskiy.

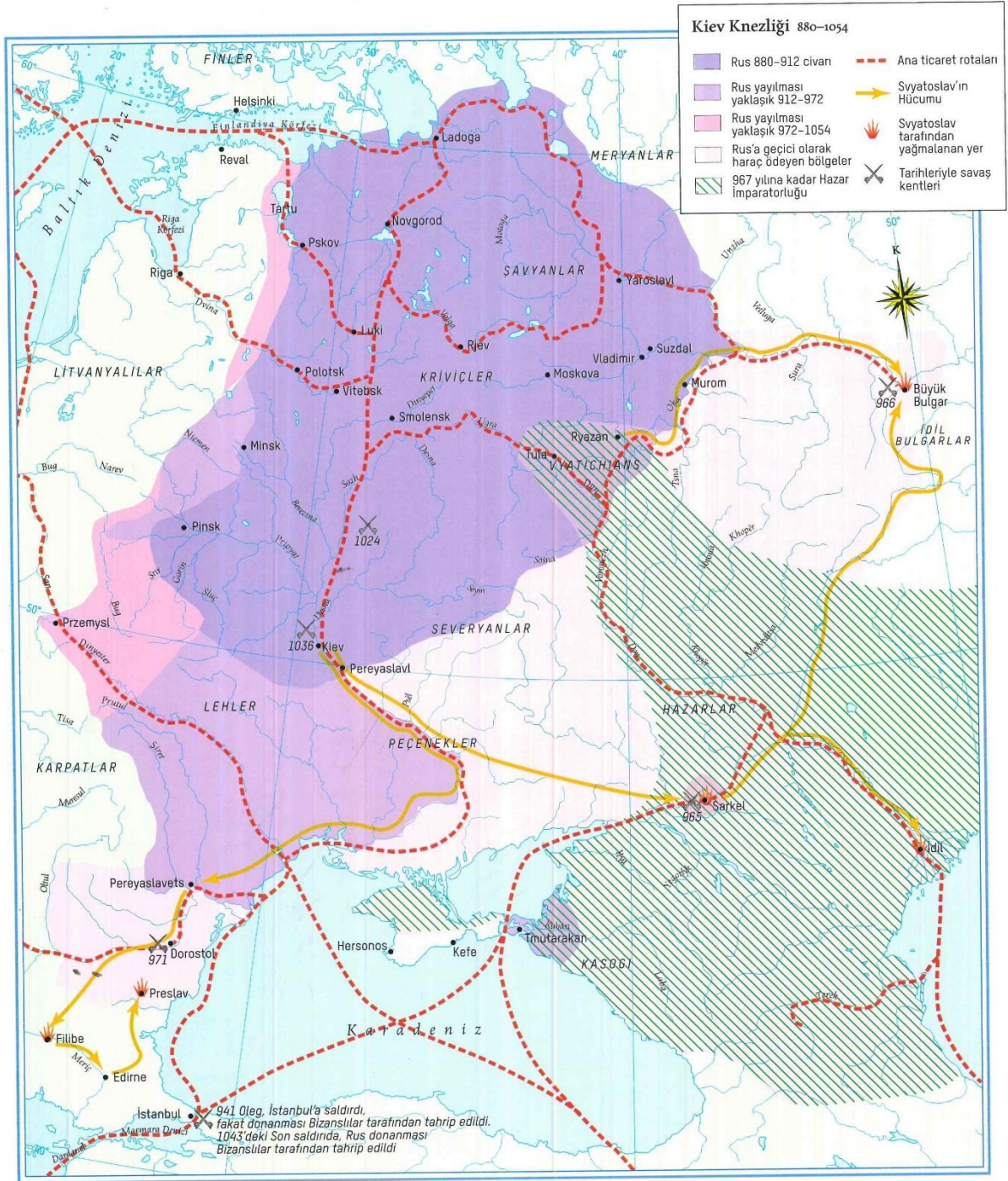
⁵²⁷PSRL 01 LL, 1872, 1/417.

Ek: 2. Harita ve Resimler

Harita 1. Viking ve Slavların İstanbula Uzanan Nehir Yolu⁵²⁸

⁵²⁸ Ian Barnes, *Rusya: Huzursuz İmparatorluk Bir Tarihsel Atlas*, çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022), 33.

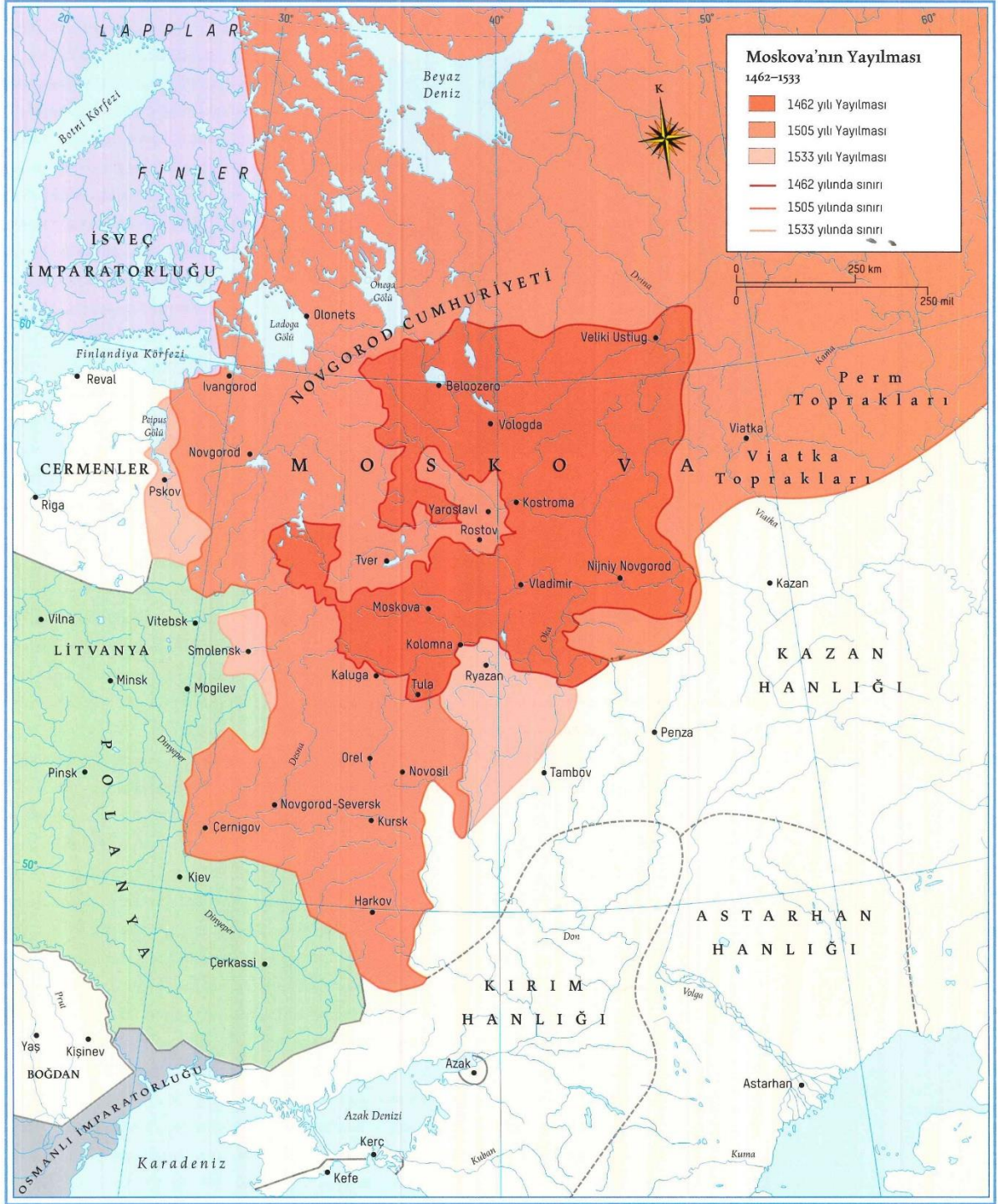
Harita 2. Kiev Knezliği⁵²⁹

⁵²⁹ Barnes, *Rusya: Huzursuz İmparatorluk*, 34.

Harita 3. Rusya ve Tatar İstilaları⁵³⁰

⁵³⁰ Barnes, *Rusya: Huzursuz İmparatorluk*, 41.

Harita 4. Moskova Knezliğnin Yayılma Dönemi⁵³¹

⁵³¹ Barnes, *Rusya: Huzursuz İmparatorluk*, 47.

Harita 5. Erken Dönem Rus Ortodoks Manastırları.⁵³²

⁵³² Barnes, *Rusya: Huzursuz İmparatorluk*, 57.

Harita 6. 16. Yüzyılda Rus Ortodoks Kiliseleri ve Manastırları⁵³³

⁵³³ Paul Robert Magocsi, *Ukrayna Bir Tarihsel Atlas*, çev. Murat Yaşar vd. (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023), 90.

Resim 7,8,9,10. Büyük Shima Elbiseleri

Sergiy Radonejskiy'nin Büyük Shiması⁵³⁴

⁵³⁴ “Poşivoçnaya Masterskaya” (Erişim 01 Haziran 2024).

Resim 11,12,13,14,15. Büyük Shima Giymiş Keşişler

ÖZET

Dünyada Hıristiyanlığı temsilde Rus Ortodoks Kilisesinin önemli yeri vardır. Rus Ortodoks Kilisesine bağlı yüzlerce manastırların bulunduğu ve bu manastırlarda keşişlerin yaşadığı münzevi yaşam daima ilgi konusu olmuştur. Rus Ortodoks Kilisesini ve Manastırlarını daha iyi anlayabilmek için Kilisenin ve Manastırların tarihçesi hakkında bilgi verilmiştir. Bu çalışmada, genelde Hıristiyanlık özelde Rus Ortodoks Kilisesi tarihinde yer alan manastır hareketinin kökeni ile ilgili araştırmalar yapılmıştır.

Rusya tarihinin oluşumunda keşişler ve manastırlar, dini, kültürel ve siyasi alanlarda önemli roller üstlenmiştir. Slav halklarının tarihini yazılı kaynaklar 9. yüzyıldan itibaren başlatmaktadır. Slav topraklarında ilk Kilise ve Manastırların ne zaman ortaya çıktıkları ve bunların kimler tarafından yapıldığı bilgisine ulaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca ilk manastırların ortaya çıkışıyla birlikte çeşitlerine, dini, siyasi, kültürel ve ekonomik faaliyetlerine, idari yönünden bağlılık ve hiyerarşisine, ilk keşişlerin keşişlik hayatlarına, keşişlik derecelerine, manastıra kabul süreçlerine ve yaşam tarzlarına bu çalışmada yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rus Ortodoks Kilisesi, Manastır, Keşiş, Asketizm.

ABSTRACT

The Russian Orthodox Church plays an important role in representing Christianity in the world. There are hundreds of monasteries affiliated to the Russian Orthodox Church and the ascetic life of monks in these monasteries has always been a subject of interest. In order to better understand the Russian Orthodox Church and Monasteries, information about the history of the Church and Monasteries is given. In this study, research has been conducted on the origin of the monastic movement in the history of Christianity in general and the Russian Orthodox Church in particular.

Monks and monasteries played an important religious, cultural and political role in the formation of Russian history. Written sources begin the history of Slavic peoples from the 9th century. We have tried to find out when the first Churches and Monasteries appeared in the Slavic lands and by whom they were built. In addition, the emergence of the first monasteries, their types, their religious, political, cultural and economic activities, their administrative affiliation and hierarchy, the monastic life of the first monks, their monastic degrees, the process of admission to the monastery and their lifestyle are included in this study.

Key Words: Russian Orthodox Church, Monastery, Monk, Asceticism.